M. T. CIC.

DE OFFICIIS LIBRI TRES.

Cato maior, vel de Senectute.
Lælius, vel de Amicitia.
Paradoxa Stoicorum ſex.
Somnium Scipionis, ex libro ſexto de Rep.

EDITIO AD MANVTIANAM ET BRVTINAM CONFORMATA.

Adiectæ ſunt Annotationes & Caſtigationes, ex variis doctorum virorum ſcriptis ſelectæ.

Coll. Ro. Cat. Ins.
Soc. Jesu B. S.

FRANCOFVRDI
Apud Andreæ Wecheli heredes,
Claudium Marnium & Ioann. Aubrium.
M D X C.

M. T. C.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

Liber I.

BIBLIOTECA ROM VITTORIO EM

QVANQVAM te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris auctoritatem, & vrbis, quorũ alter te ſciẽtia augere poteſt, alter exemplis: tamen, vt ipſe ad meam vtilitatem ſemper cum Græcis Latina coniũxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſque orationis facultate. quam quidem ad rem nos, vt videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris: vt non modò Græcarum litterarum rudes, ſed etiam docti aliquantulum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorũ, & diſces, quàm diu voles: (tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) ſed tamen noſtra legens, non multum à Peripateticis diſſidentia (quoniam vtrique & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis vtere tuo iudicio: nihil enim impedio; orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. nec vero hoc arroganter dictum exiſtimari velim. nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, apte, diſtincte, ornateque dicere, quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo, videor id meo iure quodam modo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iã ſe illis fere æquarũt, ſtudioſè legas. vis enim dicendi maior

eſt in illis:ſed hoc quoq; colendum eſt æquabile.& temperatũ orationis genus.& id quidẽ nemini video Græcorũ adhuc contigiſſe,vt idem vtroq; in genere laboraret, ſequereturq; & illud forẽſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus.niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis,orator parum vehemens, dulcis tamẽ, vt Theophraſti diſcipulũ poſſis agnoſcere. nos autẽ quantũ in vtroq; profecerimus,aliorũ ſit iudicium:vtrunq; certe ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare voluiſſet,grauiſſime,& copioſiſſime potuiſſe dicere; & Demoſthenẽ, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet,& pronuntiare voluiſſet,ornate,ſplẽdideq; facere potuiſſe.eodemq; modo de Ariſtotele,& Iſocrate iudico:quorũ vterq; ſuo ſtudio delectatus,contempſit alterũ. Sed,cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere & multa poſthac, ab eo exordiri volui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimũ, & auctoritati meæ grauiſſimũ. Nam,cùm multa ſint in philoſophia & grauia,& vtilia,accurate,copioſeq; à philoſophis diſputata; latiſſimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis,& præcepta ſunt:nulla enim vitæ pars,neque publicis, neq; priuatis,neq; forenſibus, neque domeſticis in rebus,neque ſi tecum agas quid, neq; ſi cũ altero contrahas, vacare officio poteſt:in eoque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis,& in negligẽdo turpitudo. Atq; hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. quis eſt enim, qui nullis officii præceptis tradendis,philoſophum ſe audeat dicere?ſed ſunt nonnullæ diſciplinę,quæ propoſitis malorum, & bonorum finibus,officiũ omne peruertunt.nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum; idq; ſuis commodis, non honeſtate,metitur; hic ſi ſibi ipſe conſentiat,& non interdum naturæ bonitate vincatur,fit,vt neq; amicitiã colere poſſit,nec iuſtitiam,nec liberalitatẽ: fortis vero, dolorem ſummũ malum iudicans, aut tẽperans,voluptatem ſummum bonum ſtatuẽs,eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quamquam ita ſunt in promptu,vt res diſputatione nõ egeat, tamen ſunt à nobis alio loco diſputata.hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queãt dicere: neq; vlla officii præcepta firma, ſtabilia, cõiuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolã,

aut

aut ab iis,qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetēdā.Itaq; propria eſt ea præceptio Stoicorū, & Academicorū, & Peripateticorum. quoniam Ariſtonis,Pyrrhonis,& Herilli iā pridē exploſa ſententia eſt: qui tamē haberent ius ſuum diſputandi de officio,ſi rerum aliquē delectum reliquiſſent, vt ad officii inuentionem aditus eſſet. Sequemur igitur,hoc quidē tempore,& in hac quæſtione,potiſſimum Stoicos: nō vt interpretes; ſed, vt ſolemus,è fontib. eorum,iudicio arbitrioq; noſtro quātum, quoquo modo videbitur,hauriemus.

Placet igitur,quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt,ante definire,quid ſit officium: quod à Panætio prętermiſſum eſſe miror. omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio,debet à definitione proficiſci, vt intelligatur quid ſit id de quo diſputetur.

Omnis de officio duplex eſt quæſtio. vnum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum,quod poſitū eſt in præceptis,quibus in omneis parteis vſus vitæ confirmari poſſit. Superioris generis huiuſmodi exēpla ſunt: omniáne officia perfecta ſint; nunquid officium aliud alio maius ſit: & quę ſunt generis eiuſdē.Quorum autē officiorum præcepta traduntur,ea quanquam pertinent ad finem bonorū,tamen id minus apparet quia magis ad inſtitutionē vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuiſio eſt officii: nā & mediū quoddā officium dicitur, & perfectum. perfectum autē officium, rectū,opinor,vocemus,quod Græci κατόρθωμα; hoc autē, cōmune,quod ii καθῆκον vocant. atq; ea ſic definiunt, vt rectum quod ſit,id perfectū officiū eſſe definiant; mediū aūt officiū, id eſſe dicant, quod cur factū ſit,ratio ꝓbabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt,vt Panætio videtur,conſilii capiendi deliberatio. Nam honeſtúmne factu ſit,an turpe,dubitāt, id quod in deliberationem cadit.in quo cōſiderando,ſæpe animi in cōtrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt,aut conſultant,ad vitæ cōmoditatē,iucunditatemq;, ad facultates rerum atq; copias,ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iuuare,& ſuos,cōducat id,nécne,de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationē vtilitatis cadit. Tertiū dubitandi genus eſt, cū pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe vtile. cū enim vtilitas ad ſe rapere,honeſtas

contra reuocare ad ſe videtur, fit, vt diſtrahatur in deliberãdo animus, afferátque ancipitem curam cogitandi. Hac in diuiſione, cum, præterire aliquid, maximum vitium in diuidendo ſit, duo prætermiſſa ſunt. nec enim ſolum, vtrum honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius, itémque, duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius. ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinq; parteis diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de vtili, pòſt de comparatione eorum diſſerendum.

2. de fin. p. 102. 25.

Principio generi animantiũ omni eſt à natura tributũ, vt ſe, vitam, corpusq́; tueatur, declinetq́; ea, quæ nocitura videantur, omniáq;, quæ ſint ad viuendũ neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune itẽ animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreãdi cauſſa, & cura quædã eorum, quæ procreata ſunt.

2. de fin. p. 106. 10.

ſed inter hominẽ, & beluá hoc maxime intereſt, quod hæc tantũ, quãtum ſenſu mouetur, ad id ſolũ, quod adeſt, quódq; ꝑſens eſt, ſe accõmodat, paullulũ admodũ ſentiens pręteritũ, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quã conſequentia cernit, principia, & cauſſas rerũ videt, earúmq; progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebusq́; præſentibus adiungit, atq; annectit futuras, facile totius vitæ curſum videt, ad eamq́; degendã ꝓparat res neceſſarias. Eadẽq; natura vi rationis hominẽ cõciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatẽ; ingenerátq; in primis præcipuũ quendã amorẽ in eos, qui ꝓcreati ſunt; impellitq;, vt hominũ cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eáſq; cauſſas ſtudeat parare ea, q̃ ſuppeditent ad cultũ, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, ceteríſq;; quos caros habeat, tueríq; debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primíſq; hominis eſt propria veri inquiſitio, atq; inueſtigatio. itaq;, cum ſumus neceſſariis negotiis, curíſq; vacui, tũ auemus aliquid videre, audire, ac diſcere, cognitionémq; rerum aut occultarum, aut admirabiliũ, ad bene, beatéq; viuendũ neceſſariá ducimus, ex quo intelligitur, qđ verũ, ſimplex, ſincerũq́; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimũ. Huic veri vidẽdi cupiditati adiũcta eſt appetitio quædã principat⁹, vt nemini parere anim⁹ bene in-

informatus à natura velit, niſi ꝑcipiẽti, & docẽti, aut vtilitatis cauſſa iuſte, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumq; rerum cõtemptio. Nec vero illa parua vis naturæ eſt, rationisq;, quòd vnũ hoc animal ſentit, qd ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis, dictisq;, qui modus. itaq; eorũ ipſorũ, quæ aſpectu ſentiuntur, nullũ aliud animal pulchritudinẽ, venuſtatẽ, conuenientiam partium ſentit. quam ſimilitudinẽ natura, ratioq; ab oculis ad animũ transferens, multo etiã magis pulchritudinẽ, cõſtantiã, ordinẽ in cõſiliis, factisq; conſeruãdum putat, cauetq;, ne quid indecore, effeminatéve faciat: tum, in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinoſe aut faciat, aut cogitet. quib. ex rebus cõflatur, & efficitur id, quod q̄rimus, honeſtũ; quod etiam ſi nobilitatũ non ſit, tamen honeſtũ ſit, quodq; vere dicimus, etiãſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidẽ ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabileis amores, vt ait Plato, excitaret ſapiẽtię.

Sed omne, quod honeſtum eſt, id quattuor partiũ oritur ex aliqua: aut enim in perſpicientia veri, ſolertiaq; verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendo ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omniũ, quæ fiunt, quæq; dicũtur, ordine, & modo, in quo ineſt modeſtia, & tẽperãtia. quæ quattuor quãquã inter ſe colligata, atq; implicita ſunt: tamẽ ex ſingulis certa officiorum genera naſcũtur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiã ponimus, ineſt indagatio, atq; inuẽtio veri: eiusq; virtutis hoc munus eſt propriũ. vt enim quiſq; maxime perſpicit, quid in re quaq; veriſſimum ſit, quiq; & acutiſſime, & celerrime poteſt & videre, & explicare rationem, is prudẽtiſſimus, & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. Quocirca huic, quaſi materia, quam tractet, & in qua verſetur, ſubiecta eſt veritas. reliquis autẽ trib. virtutibus neceſſitates ꝓpoſitę ſunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio vitæ continetur; vt ſocietas hominũ, cõiunctioq; ſeruetur; & animi excellẽtia, magnitudoq; cũ in augendis opibus, vtilitatibusq; & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autẽ, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere; ad qđ adhibẽda eſt actio

quædam, non ſolùm mentis agitatio: his enim rebus,quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes,& ordinē, honeſtatem,& decus conſeruabimus.

Ex quattuor autē locis,in quos honeſti naturā vimq́; diuiſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturā attingit humanā.omnes enim trahimur,& ducimur ad cognitionis,& ſcientię cupiditatem,in qua excellere pulchrum putamus: labi autem,errare,neſcire,& decipi,& malum,& turpe ducimus. In hoc genere & naturali,& honeſto duo vitia vitanda ſunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq́; temerè aſſentiamus: quod vitiū effugere qui volet,(omnes autem velle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus,& diligentiam. Alterum eſt vitiū,quòd quidem nimis magnum ſtudium, multamq́; operam in res obſcuras,atq; difficileis cōferunt,eaſdemq́; non neceſſarias: quibus vitiis declinatis,quod in rebus honeſtis,& cognitione dignis operæ, curæq́ue ponetur,id iure laudabitur: vt in aſtrologia,C.Sulpicium,audiuimus; in geometria Sex.Pompeiū,ipſi cognouimus; multos in dialectica,plureis in iure ciuili.quæ omnes artes in veri inueſtigatione verſantur: cuius ſtudio à rebus agendis abduci,cōtra officiū eſt.virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamē ſępe fit intermiſſio,multiq́; dātur ad ſtudia reditus: tū agitatio mentis, q̄ nūquā acquieſcit,poteſt nos in ſtudiis cogitationis, & ſine opera noſtra,cōtinere.omnis autē cogitatio,motusq́; animi aut in cōſiliis capiēdis de rebus honeſtis,& pertinentib.ad bene, beateq́; viuendum, aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitionisq́ue verſabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De trib.autē reliquis,latiſſimè patet ea ratio,qua ſocietas hominū inter ipſos,& vitæ quaſi cōmunitas cōtinetur.cuius partes duę ſunt,iuſtitia,in qua virtutis ſplēdor eſt maximus, ex qua boni viri nominātur; & huic cōiuncta beneficentia, quā eandem vel benignitatē, vel liberalitatē appellare licet. Sed iuſtitię primū munꝰ eſt,vt ne cui q̄s noceat,niſi laceſſitus iniuria, deinde,vt cōmunibus ꝓ cōmunibus vtatur,priuatis autem vt ſuis:ſunt autem priuata nulla natura, ſed aut veteri occupatione,vt qui quondā in vacua venerūt; aut victoria,vt q̄ bello potiti ſunt;aut lege, aut pactione,cōditione,ſorte.ex quo fit,vt ager Arpinas Arpinatū dicatur,Tuſculanus Tuſculanorum.

lanorum. ſimilisq́; eſt priuatarũ poſſeſſionũ deſcriptio. ex quo, quia ſuum cuiusq; fit eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuique obtigit, id quisque teneat. eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniã, vt præclarè ſcriptum eſt à Platone, non nobis ſolùm nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem parentes vindicant, partem amici; atque, vt placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſſa eſſe generatos, vt ipſi inter ſe alii aliis prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducẽ ſequi, & communeis vtilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem.

FVNDAMENTVM autem iuſtitiæ eſt fides, id eſt dictorum, conuentorumq́ue conſtantia, & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt, vnde verba ſint ducta, credamusq́ue, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt; vnum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. Nam qui iniuſtè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio: qui autẽ non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt iniuriæ, tam eſt in vitio, quàm ſi parenteis, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur, cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendã aggrediuntur nonnulli, vt adipiſcantur ea, quæ concupierunt: in quo vitio latiſſimè patet auaritia. Expetũtur autem diuitiæ, tum ad vſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: vt nuper M. Craſſus negabat vllam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in republ. princeps vellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum eſt, vt infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec

verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda eſt: ſed fugienda ſemper iniuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iuſtitiæ capiat obliuio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt, id latius patet: nam, quicquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo plerunque fit tanta contentio, vt difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. Declarauit id modò tempeſtas C. Cæſaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimis ingeniis plerunque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates; quo magis cauendũ eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunq; breuis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat iniuria. Leuiora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt. Prætermittendæ autem defenſionis, deſerendiq; officii plures ſolent eſſe cauſæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis ſtudiis, quibuſdámve occupationibus ſic impediuntur, vt eos, quos tutari debeāt, deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis id, quod apud Platonem eſt, in philoſophos dictum: quòd in veri inueſtigatione verſentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iuſtos eſſe. nam dum alterum iuſtitiæ genus aſſequuntur, in ferenda ne cui noceant iniuria, in alterum incidunt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ne ad rempubl. quidem acceſſuros putat, niſi coactos. Æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipſum ita iuſtum eſt, quod rectè fit, ſi eſt voluntarium. Sunt etiam, qui, aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam. qui, dum altero iniuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt: deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil confe-

runt in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis, adiunximus cauſſas vtriusque generis, easq́; res antè conſtituimus, quibus iuſtitia continetur, facile, quod cuiusque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos valde amabimus, iudicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. quamquã Terentianus ille Chremes humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut aduerſa eueniunt, quàm illa, quę cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis ac de nobis, iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum ſit, an iniquum. æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ.

Sed incidunt ſæpe tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna eſſe iuſto homine, eoq́;, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntq́ue contraria, vt, non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quæq́ue pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſeruare, ſit iuſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta iuſtitiæ, primùm, vt ne cui noceatur: deinde, vt communi vtilitati ſeruiatur. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium, vt non ſemper ſit idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, vt id effici ſit inutile vel ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit. Nam ſi, vt in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, vt ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: vt, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem præſentem eſſe venturum, atq; interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officiũ, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutũ queratur. Iam illis promiſſis non ſtandũ eſſe, quis quę nõ videt? quę coactus quis metu, aut deceptus dolo, ꝓmiſerit? quę

quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus.

EXISTVNT etiam iniuriæ ſæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitioſa iuris interpretatione: ex quo illud, Summum ius, ſumma iniuria, factum eſt iam tritũ ſermone prouerbium: quo in genere etiam in republ. multa peccantur. vt ille, qui, cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ indutiæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium indutiæ. Nec noſter quidem probandus eſt; ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cùm ad locum veniſſet, cum vtriſque ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque vt regredi, quàm progredi mallent; id cùm vterique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaq; illorum fineis, ſicut ipſi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, pop. Rom. adiudicauit. Decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis. Eſt enim vlciſcendi, & puniendi modus: atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, vt ipſe ne quid tale poſthac committat, & ceteri ſint ad iniuriam tardiores.

ATQVE in repub. maximè conſeruanda ſunt iura belli. Nam cùm ſint duo genera decertandi, vnum per diſceptationem, alterum per vim, cùmque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi vti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſſam, vt ſine iniuria, in pace viuatur. Parta autẽ victoria, conſeruandi ſunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum, ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. in quo ſi mihi obtemperatum eſſet, ſi non optimam, at aliquam rempub.

quæ

quę nunc nulla eſt, haberemus. & cùm iis, quos vi deuiceris, conſulendum eſt: tum ii, qui armis poſitis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, vt ii, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidē recepiſſent, earum patroni eſſent more maiorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feriali pop. Rom. iure perſcripta eſt: ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe iuſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè ſit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cùm autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit: ſed cùm amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, vt, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento, quia, priore amiſſo, iure pugnare cum hoſtibus non poterat. adeò ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis ſenis eſt epiſtola ad Marcum filium, in qua ſcripſit ſe audiſſe eum miſſum factum eſſe a conſule, cùm in Macedonia bello Perſico miles eſſet. Monet igitur, vt caueat, ne prœliū ineat: negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante: hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulæ, *Aut ſtatus dies cum hoſte:* Itemque, *Aduerſus hoſtem æterna auctoritas.* quid ad hanc manſuetudinē addi poteſt, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam vetuſtas: à peregrino enim receſſit, & propriè in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cùm verò de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſſas omnium ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paullò antè iuſtas cauſſas eſſe bellorum. ſed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Vt enim, cùm ciuiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis, gereba-

tur, vter eſſet, non vter imperaret, cũ Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt:

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus vtrique.
Voſne velit, an me regnare hera, quídue ferat fors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq; volentibus cum magnis Diis.

Regalis ſanè, & digna Æacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet, iuraſſetque ſe rediturum, primùm, vt venit, captiuos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cùm retineretur à propinquis, & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem, & aduerſus infimos iuſtitiam eſſe ſeruandam. Eſt autem infima conditio, & fortuna ſeruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenariis ad operam exigendam, & iuſta præbenda. Cùm autem duobus modis, id eſt aut vi, aut fraude, fiat iniuria: fraus quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrumque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio digna maiore. Totius autem iniuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id tamen agunt, vt viri boni eſſe videantur. De iuſtitia ſatis dictum eſt.

Deinceps (vt erat propoſitum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim, primùm, ne obſit benignitas & iis ipſis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas ſit, quàm facultas: tum, vt pro dignitate cuique tribuatur: id enim eſt iuſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur

tur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores iudicandi ſunt, & qui aliis nocent, vt in alios liberales ſint. in eadem ſunt iniuſtitia, vt ſi in ſuam rem aliena cõuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab aliis, quod aliis largiantur: hiq́ue arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abeſt ab officio, vt nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare Lucii Syllæ, & Caii Cæſaris pecuniarum translatio à iuſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil enim eſt liberale, quod non ſit idem iuſtum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior eſſet, quàm facultates: quòd, qui benigniores volunt eſſe, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd iniurioſi ſunt in proximos: quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre etiam licet, pleroſque, non tam natura liberaleis, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa, quæ ab oſtentatione proficiſci magis, quàm à voluntate, videantur. Talis autem ſimulatio vanitati eſt coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, vt in beneficentia delectus eſſet dignitatis. in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac ſocietas vitæ, & ad noſtras vtilitates officia antè collata. Quæ vt concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſſæ, maioreſq́ue, ponderis plus habebunt. Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, pleneq́ue ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulachra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ita quenq; maximè, vt quiſq; maximè virtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperãtia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt, iuſtitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente feruentior plerunq; eſt: illæ verò

virtutes bonum virum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur. De beneuolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: ſed beneuolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantia iudicemus. Sin erunt merita, vt non ineunda, ſed referenda ſit gratia, maior quædam cura adhibenda eſt: nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. Quòd ſi ea, quæ acceperis vtenda, maiore menſura, ſi modò poſſis, iubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertileis, qui multo plus afferũt, quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis ſint, vnum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nécne, in noſtra poteſtate eſt: non reddere viro bono non licet, ſi modò id facere poſſit ſine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, ſtudio, beneuolentia fecerit, ponderandum eſt. Multi enim multa faciunt temeritate quadam, ſine iudicio, vel modo, in omneis, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati. quæ beneficia æquè magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſideratè, conſtanterque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cætera paria ſunt, hoc maximè officii eſt, vt quiſque maximè opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari. quod contra fit à plerisque. à quo enim plurimum ſperant, etiam ſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſeruiunt.

OPTIME autem ſocietas hominum, coniunctióque ſeruabitur, ſi vt quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate. eius autem vinculum eſt ratio, & oratio, quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, coniungitque na-

turali

turali quadam ſocietate. neq; vlla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus, vt in equis, in leonibus; iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: ſunt enim rationis, & orationis expertes. ac latiſſimè quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omneis ſocietas hæc eſt. in qua omnium rerum, quas ad communẽ vſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda cõmunitas, vt quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt ſit conſtitutum, è quibus ipſis cetera ſic obſeruentur, vt in Græcorum prouerbio eſt, amicorum omnia eſſe communia. omnia autem communia hominũ videntur ea, quæ ſunt generis eiuſdem, quod ab Ennio poſitum in vna re, transferri per multas poteſt:

Vt homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit.
Vt nihilò minus ipſi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re ſatis præcipitur, vt quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente: pati, ab igne ignem capere, ſi quis velit: conſilium fidele deliberanti dare. quæ ſunt iis vtilia, qui accipiunt, danti non moleſta. quare & his vtendum eſt, & ſemper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finẽ, Nihilominus vt ipſi luceat: vt facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominũ. vt enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdẽ gentis, nationis linguæ, qua maximè homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſdem eſſe ciuitatis. multa ſunt enim ciuibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates; multæque cum multis res, rationesque contracta. Arctior verò colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumque concluditur. nam cùm ſit hoc natura commune omnium animantiũ, vt habeant libidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo eſt coniugio, proxima in liberis, deinde vna domus, cõmunia omnia. Id autẽ eſt principium vrbis, &

quaſi ſeminarium reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorumq;: qui cùm vna domo iam capi non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur conuubia, & affinitates: ex quibus etiã plures propinqui. quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt rerump. ſanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit caritate homines. magnum eſt enim, eadem habere monumenta maiorum, eiſdem vti ſacris, ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate coniuncti. Illud enim honeſtum, quod ſæpe diximus, etiamſi in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit, & quanquam omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque, vt diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen iuſtitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autẽ eſt amabilius, nec copulantius, quàm morum ſimilitudo bonorum. in quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates, in his fit, vt æquè quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt quę conficitur ex beneficiis vltro citroque datis, acceptiſq;. quę mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed, cum omnia ratione, animoque luſtraueris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum rep. eſt vnicuique noſtrûm. cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omneis omniũ caritates patria vna complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortẽ oppetere, ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officii, principes ſunt patria, & parentes, quorum beneficiis maxime obligati ſumus: proximi liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum poteſt habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna eſt. quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur iis maximè, quos ante dixi. vita autem, victuſq; communis, conſilia, ſermones, cohortationes, cõſolationes, interdum etiam obiur-

gationes in amicis vigent maximè, eſtque ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit.

SED in his omnibus officiis tribuendis, videndum erit, quid cuique maximè neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidē erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum. Suntq́; officia, quæ aliis magis, quàm aliis, debeantur: vt, vicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at, ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius, & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatioq́; capienda, vt boni ratiocinatores officiorū eſſe poſſimus, & addendo, deducendoq́; videre, quæ reliqui ſumma fiat, ex quo, quātum cuique debeatur, intelligas. Sed, vt nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignū ſine vſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officii conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, vt faciamus ipſi, ſed rei magnitudo vſum quoque, exercitationemq́ue deſiderat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis ferè diximus. Intelligendum eſt autem, cùm propoſita ſint genera quattuor è quib. honeſtas, officiumq́; manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno, elatoq́;, humanaſq́; res deſpiciente factum ſit. itaque in probris maximè in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq́; virgo viri: & ſi quid huiuſmodi:
Salmacida ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

Contraque in laudibus, quę magno animo, & fortiter, excellenterq́; geſta ſunt, ea neſcio quomodo quaſi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noſter Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabileſque alii: maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudiū bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoq; videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, ſi iuſtitia vacat, pugnatq́; nō ꝓ ſalute cōmuni, ſed ꝓ

ſuis commodis, in vitio eſt: non enim modò id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem eſſe dicũt propugnantem pro æquitate. quocircà nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidiis, & malitia laudẽ eſt adeptus. nihil enim honeſtũ eſſe poteſt, quod iuſtitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non ſolum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potius, quàm ſapientia, eſt appellanda; verùm etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque viros forteis, & magnanimos, eoſdẽ bonos, & ſimpliceis, veritatis amicos, minimeque fallaceis eſſe volumus, quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ. Sed illud odioſũ eſt, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur. vt enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ eſſe cupiditate vincendi: ſic, vt quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium eſſe, vel potius ſolus eſſe. difficile autẽ eſt, cum præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. ex quo fit, vt neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico, ac legitimo iure patiantur. exiſtuntque in rep. plerumq; largitores, & factioſi, vt opes quam maximas cõſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. ſed quo difficilius, hoc præclarius. nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia vacare debeat. fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. vera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat, principemque eſſe mauult, quàm videri. etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res iniuſtas impellitur, vt quiſque eſt altiſſimo animo & gloriæ cupido. qui locus eſt ſane lubricus: quòd vix inuenitur, qui, laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non, quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret gloriam.

OMNINO fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum vna in rerum externarum deſpicientia

cientia

cientia ponitur, cùm perſuaſum ſit, nihil hominẽ, niſi quod honeſtum, decorumq; ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. altera eſt res, vt cùm ita ſis affectus animo, vt ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè vtileis, ſed vt vehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorum, tum cauſſa vitæ, tum multarum rerũ, q̃ ad vitã pertinent. Harũ rerũ duarũ ſplendor omnis, & amplitudo eſt, addo etiam vtilitatẽ, in poſteriore: cauſſa autẽ, & ratio efficiens magnos viros eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellenteis animos, & humana contemnenteis facit. id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices; & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſque, & præclara videntur, parua ducere, eáque ratione ſtabili, firmaque contemnere, fortis animi, magnique dicendum eſt: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaque verſantur, ita ferre, vt nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui inuictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. quamobrem & hæc vitãda ſunt, & pecuniæ fugiẽda cupiditas. nihil enim eſt tam anguſti animi, tamque parui, quàm amare diuitias: nihil honeſtius, magnificentiuſque, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatémque conferre. Cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, vt ſupra dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis ſe remouerunt, ad otiumque perfugerunt. in his & nobiliſſimi philoſophi, longeq; principes, & quidã homines ſeueri, & graues, nec populi, nec principũ mores ferrę potuerunt: vixeruntq;

nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. his idem propoſitum fuit, quod & regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parérent, libertate vterentur, cuius proprium eſt ſic viuere, vt velis. Quare, cùm hoc commune ſit potentiæ cupidorum cũ iis, quos dixi, otioſis; alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed & facilior, & tutior, & minus aliis grauis, aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinémque aptior eorum, qui ſe ad remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. Quapropter & his forſitan concedendum ſit remp. nõ capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt; & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſſa impediti, à rep. receſſerunt, cùm eius adminiſtrandæ poteſtatem aliis, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla eſt cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magiſtratus, his non modò non laudi, verùm etiam vitio, dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam cõtemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores, & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam, timere, & infamiam. ſunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent; voluptatem ſeueriſſime contemnant, in dolore ſint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſpublica eſt. nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem rempub. nihil minus quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſiquidem nec anxii futuri ſunt, & cum grauitate, conſtantiáque victuri. Quæ eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent; & quia, ſi quid aduerſi eueniat, tam grauiter cadere non poſſunt. quocirca nõ ſine cauſſa maiores motus animorũ concitantur, maioráq; efficien-

efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerēdam autem qui accedit, caueat, ne id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit; ſed etiam, vt habeat efficiendi facultatem. in quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temerè deſperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotiis prius, quàm aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens. Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores eſſe, quàm vrbanas; minuenda eſt hæc opinio. multi enim bella ſæpe quæſiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingeniisque id plerunque contingit; eóq; magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem ſi volumus iudicare, multæ res extiterunt vrbanæ maiores, clarioréſque, quàm bellicæ. quamuis enim Themiſtocles iure laudetur, & ſit eius nomē, quā Solonis, illuſtrius, citetúrq; Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei, quo primùm conſtituit Ariopagitas: non minus pręclarum hoc, quàm illud, iudicandum eſt. illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit ciuitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum inſtituta ſeruantur. & Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Ariopagū adiuuerit: at ille adiuuit Themiſtoclē. eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus eius, qui à Solone erat conſtitutus. Liceat eadem de Pauſania, Lyſandroq; dicere. quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt: quin etiam ob has ipſas cauſſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cùm verſaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. parua enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. nec plus Africanus ſingularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica priuatus, cùm Ti. Gracchum interemit. quanquā hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúque confecta eſt: ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio vrbano, ſine exercitu. Illud autem optimū eſt, in quo me inuadi ſolere ab inuidis, & improbis audio;

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus nónne togæ arma ceſſere? neque enim in rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius otium. ita conſiliis, diligentiáque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum ciuium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt vnquã in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret, fruſtra ſe tertium triumphum deportaturũ fuiſſe, niſi meo in remp. beneficio, vbi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, ſtudiique ponendum eſt. omnino enim illud honeſtũ, quod ex animo excelſo, magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen eſt corpus, & ita afficiendum, vt obedire conſilio, rationíque poſſit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati reip. præſunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnunquam etiam illata, vt M. Catonis conſilio bellum tertiũ Punicum: in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quàm decertãdi fortitudo: ſed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quã vtilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, vt nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis verò animi, & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu deiici, vt dicitur; ſed præſentis animi vti conſilio, nec à ratione diſcedere; quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquanto antè conſtituere, quid accidere poſſit in vtranque partem; & quid agendum ſit, cùm quid euenerit; nec committere aliquid, vt aliquando dicendum ſit, Nõ putaram. Hæc ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia, conſilióque fidentis. Temere autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam, & belua-

rum

rum ſimile eſt: ſed, cùm tempus eſt, neceſſitaſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendiſque vrbibus valde illud conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. Idque eſt viri magnanimi, rebus agitatis punire ſonteis, multitudinem conſeruare, in omni fortuna recta, atque honeſta retinere. Vt enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora & maiora videantur. nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, vt imbelles, timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſſa. quo nihil poſſet eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotanteis leuiter curant: grauioribus autem morbis periculoſas curationes & ancipiteis adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt, ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reipub. Itemque alii de vita, alii de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen vocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quàm ad communia: dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de cęteris commodis. Inuenti autem multi ſunt, qui non modò pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro patria parati eſſent: iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne repub. quidem poſtulante: vt Callicratidas, qui, cùm Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet egregie, vertit ad extremum omnia, cùm conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis remouẽdam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit; Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe; ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua, cùm Cleombrotus, inuidiam timens, temere cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius: de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magisq́ magisq́ viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus vrbanis. ſunt enim, qui, quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reipub. præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: vnum, vt vtilitatem ciuium ſic tueantur, vt, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, vt totum corpus reipublicæ curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio reipub. ad vtilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa, gerenda eſt. Qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem atque diſcordiam: ex quo euenit, vt alii populares, alii ſtudioſi optimi cuiusque videantur, pauci vniuerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ, in noſtra republica, non ſolùm ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia, quæ grauis & fortis ciuis, in republ. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetque ſe totum reipub. neque opes, aut potentiam conſectabitur, totamq; eam ſic tuebitur, vt omnibus conſulat. Nec verò criminibus falſis in odium aut inuidiam quemquam vocabit: omninóque ita iuſtitiæ, honeſtatique adhæreſcet, vt dum eam conſeruet, quanuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quàm deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclare apud eundem eſt Platonem; ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, vter potius rempub. adminiſtret, vt, ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcepit, vt eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant; non eos qui ſuo iudicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec verò audiendi, qui grauiter iraſcendum inimicis putant, idque magnanimi, & fortis viri eſſe cenſent: nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtiue accedentibus,

tibus,

tibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clementia, vt adhibeatur, reipublicæ cauſſa, ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt. omnis autem & animaduerſio, & caſtigatio contumelia vacare debet; neque ad eius, qui punit aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reipublicæ vtilitatem referri. Cauendum eſt etiam, ne maior pœna, quàm culpa ſit; &, ne iiſdem de cauſſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo: nunquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent vtiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda eſt: optandumque, vt ii, qui præſunt reipubl. legum ſimiles ſint: quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamque fugiamus. Nam vt aduerſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, leuitatis eſt: præclaraq; eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons: vt de Socrate, item de Caio quoq; Lælio accepimus. Philippum quidẽ, Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit. vt rectè præcipere videantur, qui monent, vt quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarẽ ſuum ſolitum ait dicere: vt equos, propter crebras contentiones prœliorum ferocitate exultanteis, domitoribus tradere ſoleant, vt his facilioribus poſſint vti; ſic homines, ſecundis rebus effrænatos, ſibíque præfidenteis, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, vt perſpicerent rerum humanarum imbecillitatẽ, varietatemq; fortunæ. Atq; etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt vtendum conſilio amicorum: hiſque etiam maior, quàm antè, tribuenda eſt auctoritas, iiſdẽq; temporib. cauendũ eſt, ne aſſentatorib. patefaciamus aureis, nec adulari nos ſinamus. In quo falli facile eſt. taleis enim nos eſſe putamus, vt iure laudemur: ex quo

punitur. ex No. sern. et mss. [...]
Fabr. Alij.

Tuscul. iiij.
309. 30.

naſcuntur innumerabilia peccata; cùm homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui rempubl. regant; quòd eorum adminiſtratio latiſſimè pateat, ad plurimoſque pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in vita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeq; ſuarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius vſu ſuos, potiuſque & amicis impartientes, & reipublicæ ſi quando vſus eſſet. quæ primùm bene parta ſit, nulloque turpi quæſtu, neque odioſo: tum, quamplurimis, modò dignis, ſe vtilem præbeat: deinde, augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ, pateat. Hæc præſcripta ſeruantem licet magnifice, grauiter, animoſéque viuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè. Sequitur, vt de illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè decorum poteſt: Græcè enim πρέπον dicitur. Huius vis eſt ea, vt ab honeſto non queat ſeparari. Nam &, quod decet, honeſtum eſt: &, quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari poteſt. Quidquid enim eſt, quod deceat, id tum apparet, cùm antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolùm in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione vti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas conſiderate; omnique in re, quid ſit veri, videre, & tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mente captum eſſe. Et iuſta omnia decora ſunt; iniuſta omnia contra, vt turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id vt

turpe,

turpe, ſic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute poteſt, quã re ſeparari. vt enim venuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à valetudine: ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud eſt cum virtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem eius deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur; & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas parteis honeſtatis. Atq; illud ſuperius ſic feré definiri ſolet: decorum id eſſe quod cõſentaneum ſit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiunt, vt id decorum eſſe velint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, vt in eo moderatio, & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philoſophis poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod poetæ ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolent. ſed tum ſeruare illud poetas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaque perſona dignum eſt, & ſit, & dicitur: vt, ſi aut Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant; aut,
Natis ſepulchrum ipſe eſt parens;

indecorum videretur, quod eos fuiſſe iuſtos accepimus. at, Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. Sed poetæ quid quenque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiaque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate perſonarum etiam vitioſis quid conueniat, & quid deceat videbunt. Nobis autem cùm à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cumque eadem natura doceat non negligere quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, vt & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quàm latè fuſum ſit, appareat, & hoc, quod ſpectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum

mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuſcum viuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines & optimi cuiuſque, & reliquorum. nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & verecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

OFFICIVM autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conſeruationemque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus; ſequemurque & id, quod acutum & perſpicax natura eſt, & id, quod ad hominum ſocietatem accommodatum; & id, quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. neque enim ſolùm corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

DVPLEX eſt enim vis animorum, atque naturæ. vna pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumque ſit. Ita fit, vt ratio præſit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec verò agere quidquam, cuius non poſſis cauſſam probabilem reddere. Hæc eſt enim ferè deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, vt appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deſerant; ſintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſque moderatio. nam qui appetitus longius euagantur, & tanquam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo non ſatis ratione retinentur, hi ſine dubio finem, & modum transeunt: relinquunt enim, & abiiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege natu-

gebaturæ. à quibus non modò animi perturbantur, ſed etiam corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatusque mutantur. ex quibus illud intelligitur, (vt ad officii formam reuertamur) appetitus omneis contrahendos, ſedandosque, excitandamque eſſe animaduerſionem, & diligentiam, vt ne quid temere, ac fortuitu, inconſideratè, negligenterque agamus. neque enim ita generati à natura ſumus, vt ad ludum, & iocum facti eſſe videamur; ſed ad ſeueritatem potius, & ad quædam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco vti illis quidem licet, ſed, ſicut ſomno, & quietibus ceteris, tum, cùm grauibus, ſeriiſque rebus ſatisfecerimus. ipſumq; genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

DVPLEX omninò eſt iocandi genus; vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcenum; alterum elegans, vrbanum, ingenioſum, facetum. quo genere non modò Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multaq; multorũ facetè dicta; vt ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, libero dignus: alter ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcenitas.

LVDENDI etiam eſt quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamùs, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. ſuppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi honeſta exempla ludendi.

SED pertinet ad omnem officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque beſtiis antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt, niſi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando. ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, videndique, & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam, ſi quis eſt paulo ad voluptates propen-

ſior, modò ne ſit ex pecudum genere, (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat, & diſſimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamq́ue contemni, & reiici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruendæ. Itaque victus, cultusq́ue corporis ad valetudinem referantur, & ad vireis, non ad voluptatem. Atque etiam, ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quàm ſit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter viuere; quamq́ue honeſtum parce, continenter, ſeuere, ſobrieq́ue.

Intelligendvm eſt etiam, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum vna eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, præſtantiæq́ue eius, qua antecellimus beſtiis, à qua omne honeſtum, decorumq́ue trahitur, & ex qua ratio inueniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè ſingulis eſt tributa. Vt enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere, itemq́ue in formis, aliis dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam maiores varietates. Erat in L. Craſſo, & L. Philippo multus lepos: maior etiam, magiſq́ue de induſtria in C. Cæſare L. filio. At iiſdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita triſtior. De Græcis autem, dulcem & facetum, feſtiuiq́ue ſermonis, atq; in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine vlla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus, facilè celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Atheniẽſem, & Pheræum Iaſonem, ceteris anteponunt. in primiſq́ue verſutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita eius eſſet, & plus aliquanto reipubl. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alii

multum

multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itémque alii, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum, quod velint, conſequantur: vt Syllam, & M. Craſſum videbamus. quo in genere verſutiſſimum, & patiētiſſimum Lacedęmonium Lyſandrum accepimus; contráq; Callicratidam, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itémque in ſermonibus, alium quidem videmus, quamuis præpotens ſit, efficere, vt vnus de multis eſſe videatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idémque & in Q. Mucio Mancino vidimus. Audiui & ex maioribus natú, hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica; contráque, patrem eius, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſam magnum, clarúmq; fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumque, minime tamen vituperandorum. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quęrimus, retineatur. ſic enim eſt faciendum, vt contra naturam vniuerſam nihil contendamus; ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur; vt, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur, neque enim naturæ attinet repugnare: nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita, vt aiunt Minerua, id eſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profectò magis, quàm æquabilitas vniuerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuã. vt enim ſermone eo debemus vti, qui notus eſt nobis, ne, vt quidam Gręca verba inculcantes, iure optimo rideamur: ſic in actiones, omnémque vitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantã habet vim, vt nonnunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſſa non debeat. non enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt. atqui cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent. propterea quòd eorum vita lenior, & mores fue-

rant faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuiſſet natura grauitatem; eámque ipſe perpetua conſtantia roboraſſet; ſempérque in propoſito, ſuſceptóq; conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quàm tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quàm multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilem ſe eſſe vellet: domi verò etiam contumelias ſeruorum, ancillarumq; pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluiſſet. Quæ contemplanteis expendere oportebit, quid quiſq; habeat ſui, eáque moderari, nec velle experiri, quàm ſe aliena deceant. id enim quemq; decet, quod eſt cuiusque ſuum maxime. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acrémque ſe & vitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat. ne ſcenici plus, quàm nos, videantur habere prudentię. illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeamque: qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtrã: ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam; non ſæpe Æſopus Aiacem. ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimũ elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea ſi non decore, at quamminimum indecore facere poſſimus. nec tam eſt enitendum, vt bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Ac duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur: quam caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quã nobiſmet ipſis iudicio noſtro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitię, opes, eáque quę ſunt his cõtraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur: ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad ius ciuile, alii ad eloquentiam applicant: ipſarúmque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis ſtudent excellere: vt Q. Mucius P. filius in iure ciuili, Pau-

li, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriã: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius: qui, cùm belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenii gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur, maximéque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & qualeis eſſe velimus, & in quo genere vitæ. quæ deliberatio eſt omnium difficillima. ineunte enim adoleſcentia, cùm ineſt maxima imbecillitas conſilii, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamauit: itaq; ante implicatur aliquo certo genere, curſuque viuendi, quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam quòd Herculem Prodicus dicit, (vt eſt apud Xenophontem) cùm primum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſq; viam viuendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius eſſet: hoc Herculi, Iouis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaque impellimur. Plerumque autem, parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur. alii multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. nonnulli tamen, ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maxime rarum genus, eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum: nam cùm in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, vt ſuprà dictum eſt, quid deceat, ex-

quirimus; tum in tota vita conſtituenda multo eſt eius rei cura maior adhibenda; vt conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in vllo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; vtriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed natura magis. multo enim & firmior eſt, & conſtãtior: vt fortuna nonnumquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vitæ omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maximè decet. niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ. quod ſi acciderit, (poteſt autem accidere) faciẽda morũ, inſtitutorumque mutatio eſt. Eam igitur mutationem, ſi tempora adiuuabunt, facilius, commodiusque faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentimque facienda: vt amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, vt id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulo ante dictum eſt, imitandos eſſe maiores, primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda; deinde, ſi natura non ferret, vt quædam imitari poſſint; vt ſuperioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui: ſi igitur non poterit ſiue cauſſas defenſitare, ſiue populũ concionibus tenere, ſiue bella gerere; illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam: quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præſtantior, gloria virtutis, rerúmque geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas, & vitium iudicandũ eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliáque ſunt iuuenum, alia ſeniorum; aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

Est igitur adoleſcentis, maiores natu vereri, ex hisque eligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio, atque auctoritate nitatur. ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendáq; in labore, patientiaque

tiaque & animi,& corporis, vt eorum & in bellicis,& ciuilibus officiis vigeat induſtria. Atque etiam cùm relaxare animos,& dare ſe iucunditati volent, caueant intemperátiam, meminerint verecundiæ:quod erit facilius,ſi eiuſmodi quoque rebus maiores natu intereſſe velint.

SENIBVS autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera,vt amicos,& iuuentutem,& maxime rempub.conſilio,& prudentia quamplurimum adiuuent. Nihil autẽ magis cauendum eſt ſenectuti,quàm ne languori,deſidiæq; ſe dedat. luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt.ſin autem & libidinum intemperantia acceſſerit,duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

AC ne illud quidem alienum eſt,de magiſtratuum,de priuatorum,de ciuium,de peregrinorum officiis dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus,intelligere,ſe gerere perſonam ciuitatis, debereque eius dignitatem, & decus ſuſtinere,ſeruare leges,iura deſcribere, ea fidei ſuæ cõmiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo,& pari cum ciuibus iure viuere,neque ſummiſſum & abiectum, neq; ſe efferentem;tum in republ.ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſint. talem enim & ſentire,& bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem,& incolæ officium eſt,nihil pręter ſuum negotium agere,nihil de alio inquirere, minimeque in aliena eſſe republ. curioſum. ita ferè officia reperientur, cùm quæretur,quid deceat,& quid aptum ſit perſonis,temporibus,ætatibus. Nihil eſt autem,quod tam deceat, quàm in omni re gerenda,conſilióque capiendo ſeruare conſtantiam.

SED quoniam decorum illud in omnibus factis,& dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus,formoſitate,ordine,ornatu ad actionem apto, (difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi:) in his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab iis,cum quibus, & apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

PRINCIPIO, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquámq; figurã, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu;

quæ autem partes corporis, ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis; ipſique neceſſitati, dant operam, vt quam occultiſſimè pareant: quarumque partium corporis vſus ſunt neceſſarii, eas neque parteis, neque earum vſus ſuis nominibus appellant: quodque facere non turpe eſt, modò occultè, id dicere obſcenum eſt. itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec oratio obſcenitate. Nec verò audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non ſint, verbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcene: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcenum: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa, oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid effeminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec verò hiſtrionibus, oratoribusque concedendum eſt, vt iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere diſciplina verecundiam, vt in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. noſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris quidem generi non lauantur. Retinenda eſt igitur huius generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce.

CVM autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: venuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus, & huic ſimile vitium in geſtu, motuque caueatur. nam & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores: & hiſtrionum nonnulli geſtus

ineptiis

ineptiis non vacant: & in vtroque genere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus; in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cauendum eſt autem, ne aut tarditatibus vtamur in greſſu mollioribus, vt ſimiles pomparum ferculis eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cùm fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Et quoniam magna vis orationis eſt, eademq́; duplex, altera contentionis, altera ſermonis; contentio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, ſenatus; ſermo in circulis, diſputationibus, cōgreſſionibus familiarium verſetur, perſequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis. quamquam haud ſcio, an poſſint hæc quoq; eſſe. ſed diſcentium ſtudiis inueniuntur magiſtri: huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli: rhetorum turba referta omnia: quamquam quæ verborum ſententiarumq́; præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autē duo ſequamur, vt clara ſit, vt ſuauis: vtrumque omnino à natura petendum eſt: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſsè loquentium, & leniter. quid fuit in Catulis, vt eos exquiſito iudicio putares vti litterarum? quamquam erant litterati: ſed & alii. hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. ſonus erat dulcis: litteræ neque expreſſæ, neque oppreſſæ; ne aut obſcurum eſſet, aut nimis puti-

dum. ſine cōtentione vox nec languens, nec canora. vberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero conditus, & facetiis Cęſar, Catuli patris frater, vicit omneis: vt, in ipſo illo forenſi genere dicendi, contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omnibus, quod deceat, exquirimus.

SIT igitur hic ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeque pertinax: inſit in eo lepos. nec verò tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios, ſed cùm reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudine nonnumquam vtendum putet. ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſeriis, ſeueritatem adhibeat: ſi iocoſis, leporem. In primis prouideat, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus: quod maximè tum ſolet euenire, cùm ſtudioſè de abſentibus, detrahendi cauſſa, aut per ridiculū, aut ſeuerè, maledicè, contumelioſeque dicitur. Habentur autem plerumque ſermones, aut de domeſticis negotiis, aut de repub. aut de artium ſtudiis, & doctrina. Danda igitur opera eſt, vt etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: ſed vtcumque aderunt res. neque enim iiſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. Animaduertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, &, vt incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectiſſimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperanteis; ſic eiuſmodi motibus ſermo debet vacare: ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximéque curādum eſt, vt eos, quibuſcum ſermonem conferimus, & vereri, & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnumquam incidunt neceſſariæ; in quibus vtendum eſt fortaſſe, & vocis contentione maiore, & verborum grauitate acriore. Id agendum etiam, vt ea facere non videamur irati, ſed, vt ad vrendum, & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi rarò, inuitique veniamus, nec vmquam, niſi neceſſariò, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil rectè fieri, nihil conſideratè poteſt. Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet vti, grauitate tamen ad-

iuncta, vt ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracũdiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cũ irriſione audientium imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certe; dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe. cuius finis eſt vſus, ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatíſque diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quòd præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm vulgo viſeretur, ſuffragata domino, nouo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus. itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit: hic ſummi, & clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, & calamitatem. ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quęrenda: nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, vt in ceteris habenda ratio non ſui ſolùm, ſed etiam aliorũ, ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. odioſum eſt enim, cùm à prætereuntibus dicitur, O domus Anci, quàm diſpari domino dominaris. quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exẽplo eſt. ſtudioſè enim plerique, præſertim in hac parte, facta principum imitantur: vt L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis? quàm multi villarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certè eſt adhibendus modus, ad me-

diocritatem reuocandus: eademque mediocritas ad communem vſum,cultumque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum,vt appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius: deinde, vt animaduertatur,quanta illa res ſit,quam efficere velimus;neu minor,néve maior cura, & opera ſuſcipiatur, quàm cauſſa poſtulet: tertium eſt,vt caueamus, vt ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem,& dignitatem, moderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius.horum autem trium præſtantiſſimum eſt,appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum,& temporum oportunitate dicendum eſt. hæc autem ſcientia continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam: quo in verbo modus ineſt. ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio.Itaque, vt eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stocis, vt modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, oportunitatem temporis eſſe dicunt. tempus autem actionis oportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur occaſio. ſic fit, vt modeſtia hæc, quam interpretamur ita, vt dixi, ſcientia ſit oportunitatis idoneorum ad agendum temporum. ſed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & aliis ſimilibus virtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum virtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum viuimus, nunc dicenda ſunt.

Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus,vt, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta, & inter ſe conuenientia. turpe eſt enim, valdeque vitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum,aut delicatum aliquem inferre ſer-

re ſermonem. Bene Pericles, cùm haberet collegam in prætura Sophoclem; hique de communi officio conueniſſent & caſu formoſus puer præteriret; dixiſſetque Sophocles: O puerum pulchrum, Pericle: Prætorem, Sophocle, decet, non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinenteis habere. Atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis: vt, ſi quis, cùm cauſſam ſit acturus, in itinere, aut ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at, hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus videatur inſcitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, vt ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parua videntur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum. vt in fidibus, aut in tibiis, quamuis paullum diſcrepent, tamen id à ſciente animaduerti ſolet: ſic videndũ eſt in vita, ne forte quid diſcrepet: vel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm ſonorum, concentus eſt. Itaque, vt in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres, ac diligentes iudices eſſe volumus, animaduerſoresq; vitiorum, magna intelligimus ſæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mæſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſummiſſione, ex ceteris ſimilibus facilè iudicabimus, quid aptè eorum fiat, quid ab officio, naturaque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis iudicare; vt, ſi quid dedeceat in illis, vitemus & ipſi. fit enim neſcio quo modo, vt magis in aliis cernamus, quam in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur emendandi cauſſa magiſtri. Nec verò alienum eſt, ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vſu peritos, &, quid his de vno quoque genere officii placeat, exquirere. maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. in quibus videndum eſt, non modò, quid quiſque loquatur, ſed etiam, quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſ-

ſa quiſque ſentiat. vt enim pictores, & ii, qui ſigna fabricant, & verò etiã poetæ ſuũ quiſq; opus à vulgo cõſiderari vult, vt, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; hiq; & ſecũ, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum. illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, vt, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinémque ciuilem fecerint, locutíve ſint, idem ſibi arbitrentur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum vero ratio tota eſt eiicienda: eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, de rep. ſentienteis, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſeruare, & colere debemus; tribuere etiã multum ſenectuti; cedere iis, qui magiſtratum habebunt; habere delectum ciuis, & peregrini, in ipſo quoque peregrino, priuatímne, an publicè venerit: ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus.

IAM, de artificiis, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, vt portitorum, & feneratorum. illiberales autem, & ſordidi quęſtus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. eſt enim in illis ipſa merces auctoramentum ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercãtur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec verò quidquam eſt turpius vanitate: opificésque omnes in ſordida arte verſantur. nec verò quidquam ingenuum poteſt habere officina: minimeq; artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piſcatores, vt ait Terentius: adde his, ſi placet, vnguentarios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, architectura, vt doctrina rerum honeſtarum; hæ ſunt iis, quorum ordini conueniunt, honeſtæ.

beſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa vndique apportans, multisq́ue ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, vt ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq́ue contulerit, videtur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerũ, ex quibus aliquid exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil vberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodũ officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis vtrum honeſtius: qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. nam cùm omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum vna ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſſe eſt. Placet igitur, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur. idque hoc argumento confirmari poteſt, quòd, ſi contigerit ea vita ſapienti, vt omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contempletur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, vt hominem videre non poſſit, excedat è vita. Princépsque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quàm σοφίαν Græci vocant: prudentiã enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarúmque ſcientia: illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur Deorum, & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos. ea ſi maxima eſt, vt certè; neceſſe eſt; quòd à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodam modo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum cõſequatur. ea vero actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur. pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda eſt. Atque id optimus quiſque re ipſa oſtẽdit, & iudicat. quis eſt enim tam cupidus

in perſpicienda, cognoſcendaque rerum natura, vt, ſi ei tractanti,contemplantiq; res cognitione digniſſimas,ſubitò ſit allatum periculum, diſcrimenq; patriæ, cui ſubuenire,opitularique poſſit,non illa omnia relinquat,atque abiiciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis, officiisque ſcientiæ præponenda eſſe officia iuſtitiæ: quæ pertinet ad hominum vtilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, vitáque omnis in rerum cognitione verſata eſt,tamen ab augendis hominum vtilitatibus,& commodis non receſſerunt.nam & erudierũt multos, quo meliores ciues, vtilioresque rebus ſuis publicis eſſent: vt Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos: nosque ipſi, quidquid ad remp.attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus.Neq; ſolùm viui,atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt,atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur. nec enim locus vllus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipub. pertineret, vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti,ad hominum vtilitatem ſuam ſapientiã, prudentiam,intelligentiamque potiſſimum conferunt. Ob eam etiam cauſſam eloqui copioſè,modò prudenter,melius eſt,quàm vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur,eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus.Atque, vt apum examina non fingendorum fauorum cauſſa congregantur, ſed,cùm congregabilia natura ſint, fingunt fauos:ſic homines,ac multò etiam magis, natura congregati, adhibent agendi, cogitandique ſolertiam. Itaque, niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis,id eſt ex ſocietate generis humani,attingat rerum cognitionem;ſoliuaga cognitio,& ieiuna videatur: itemque magnitudo animi, remota communitate, coniunctioneque humana,feritas ſit quædam,& immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum,atque communitas. Nec verum eſt,quod dicitur

à qui-

à quibuſdam,propter neceſſitatem vitæ,quòd ea,quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quòd, ſi omnia nobis,quæ ad victum, cultúmq; pertinent, quaſi virgula diuina, vt aiunt, ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio,negotiis omnibus omiſſis,totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret.non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret:& ſocium ſtudii quæreret:tum docere,tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum,& ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione,& ſcientia continetur.

ILLVD forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maximè eſt apta naturæ,ſit etiam moderationi,modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet.ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, vt ea ne conſeruandæ quidem patriæ cauſſa ſapiens facturus ſit.Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam,ita obſcena, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam reipub.cauſſa, nec reſp. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hæc commodiùs ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, vt interſit reip. quidquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit in officiis deligendis,hoc genus officiorũ excellere, quod teneatur hominum ſocietate. etenim cognitionem, prudentiamque ſequetur cõſiderata actio. ita fit,vt,conſideratè agere,pluris ſit,quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. patefactus eſt enim locus ipſe,vt non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum,ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit;vt prima Diis immortalibus, ſecunda patriæ,tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur.Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt,non ſolùm id homines ſolere dubitare, honeſtum ne an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt, vt ſuprà dixi,prætermiſſus,ſed ad reliqua pergamus.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER II.

QVEMADMODVM officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, vt hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile, tum, ex vtilibus quid vtilius, aut quid maxime vtile. de quibus dicere aggediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quamquam enim libri noſtri complureis non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitauerint; tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inuiſum; mirénturque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quàm diu reſpublica per eos regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omneis meas curas, cogitationésque in eam conferebam. cùm autem dominatu vnius omnia tenerentur, neque eſſet vſquam conſilio, aut auctoritati locus; ſocios denique tuendæ reipublicæ ſummos viros amiſiſſem; nec me angoribus dedi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. atque vtinam reſpublica ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet. Primum enim, vt ſtante republica facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo, operæ poneremus: deinde, ipſis ſcriptis non

L. i. de Nat. d. 3. 5.

non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus. Cum autem reſpubl. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino: illæ ſcilicet litteræ conticuerunt, forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non poſſet, in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cùm multum adoleſcens, diſcendi cauſſa, temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, meque totum reip. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & reipub. temporibus, id autem omne conſumebatur in legẽdo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti videmur, vt ea litteris mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per Deos, optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, vt à veteribus philoſophis definitum eſt, rerum diuinarum, & humanarum, cauſſarúmque, quibus hæ res continentur, ſcientia. cuius ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſiue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum, quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene, beatéque viuendum? ſiue ratio conſtantiæ, virtutisque quæritur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam vero dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis: vbi ea quæretur, cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cùm ad philoſophiam cohortamur, accuratiùs ſolent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati reipub. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatisne conſtanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rèbus diſſere-

re ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid ſequatur. quæ enim eſſet iſta mens, vel quæ vita potius, non ſolùm diſputandi, ſed etiam viuendi ratione ſublata? nos autem, vt ceteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitare, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur à noſtris, quòd hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex vtraque parte cauſſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, vt arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquiſſima, nobiliſſimaque philoſophia Cratippo auctore verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepērunt; tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed iam ad inſtituta pergamus.

QVINQVE igitur rationibus propoſitis officii perſequẽdi, quarum duæ ad decus, honeſtatémque pertinent, duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur, honeſtatis pars perfecta eſt; quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod vtile appellatur. in quo verbo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſímque eò deducta eſt, vt ab honeſto vtile ſecerneret, & conſtitueret honeſtum aliquod, quod vtile non eſſet; & vtile, quod non honeſtum. qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philoſophi ſeuerè ſane, atque honeſtè hæc tria genera, cònfuſa cogitatione, diſtinguunt. quidquid enim iuſtũ ſit, id vtile etiam eſſe cenſent; itémq;, quod honeſtum, idẽ eſſe iuſtum. ex quo efficitur, vt, quidquid honeſtũ ſit, idẽ ſit vtile. Quod qui parum proſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam iudicant, quorum error eripiendus eſt: omniſq; opinio ad eam ſpem traducenda, vt honeſtis conſiliis, iuſtisque factis, non fraude,

de,

de, & malitia, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe.

Qvae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra, vt alia eiuſdem generis, partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes: apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum vſum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur, vnum Deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. proximè autem, & ſecundum Deos, homines hominibus maxime vtiles eſſe poſſunt. Earúmque item rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. ſed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. ea enim ipſa, quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſet: nec his ſine hominum adminiſtratione vteremur. neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuúmque reliquorum perceptio, & conſeruatio, ſine opera hominum, vlla eſſe potuiſſet. Iam verò, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides exciderentur è terra ad vſum noſtrum neceſſarii, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, ſine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubuenire, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos: quæ non ſine hominum opere habere poſſemus. Ex quibus omnibus, multíſque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque vtilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ com-

moditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam &, qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque belua vſum habere poſſemus, homines certè fuerunt: nec hoc tẽpore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque & ea, quæ nocent, interficiuntur, & , quæ vſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim ægris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum diſtat à victu, & cultu beſtiarum. Vrbes verò ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresque conſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certaque viuendi diſciplina, per quas bene, beatéque viuitur. quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & verecundia eſt: effectúmque eſt, vt eſſet vita munitior, atque vt dando, & accipiendo, permutandíſque facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & ſalutares, ſine hominũ ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. vtitur in re non dubia teſtibus non neceſſariis. Atque vt magnas vtilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi, qui, collectis cæteris cauſſis, eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimũ hominibus & proſint, & obſint: proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad vſus ſuos adiungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in

vſu,

vſu, & tractatione beluarum fiunt vtiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem ſtudia, ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, ac parata, virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum vna eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum, ſincerumque ſit; quid conſentaneum cuique, quid conſequens: ex quo quæque gignantur, quæ cuiuſque rei ſit cauſſa: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμάς, obedienteis efficere rationi: tertium, iis, quibuſcum congregamur, vti moderatè, & ſciēter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta, cumulataque habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus; vlciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt: tantáque pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, vt hominum ſtudia complectamur, eáque teneamus dicemus, neque ita multo pòſt. ſed pauca antè dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in vtramque partem, vel ad ſecundas res, vel aduerſas, quis ignorat? nam &, cùm proſpero flatu eius vtimur; ad optatos exitus prouehimur: &, cùm reflauit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna ceteros caſus rariores habet. primùm ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à beſtiis ictus, morſus, impetus. hæc igitur, vt dixi, rariora. At verò interitus exercituum, vt proxime triū, ſæpe multorum; clades imperatorum, vt nuper ſummi, ac ſingularis viri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ; rurſusque ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quāquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad vtilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cū magnitudine vtilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior videbitur.

QVAECVNQVE igitur homines homini tribuunt, ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolentiæ gratia faciunt, cùm aliqua de cauſſa quempiam diligunt,

aut honoris, ſi cuius virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quàm ampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, vt cùm reges, popularéſve homines largitiones aliquas proponũt: aut, poſtremò, pretio, aut mercede ducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. malè enim ſe res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam ſubſidium hoc neceſſarium eſt; quemadmodum ſit vtendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubiiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſſis. ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id vtile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, promiſſionísque capti, aut poſtremò, vt ſæpe in noſtra rep. videmus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt;
Quem quiſque odit, periſſe expetit.

Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. nec verò huius tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad peſtem; ſed reliquorũ ſimiles exitus tyrannorum; quorũ haud ferè quiſquã interitum ſimilem effugit. malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraq; beneuolentia fidelis eſt vel ad perpetuitatẽ. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſanè adhibenda ſæuitia, vt heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui verò in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, vt metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius. Quamuis enim demerſæ ſint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. acriores autem morſus ſunt intermiſſę libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latiſſimè patet, neque ad incolumitatem ſolùm, ſed etiam ad opes, & potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus abſit, caritas retineatur.

tineatur. ita facillimè, quæ volumus, & priuatis in rebus, & in rep. conſequemur. Etenim, qui ſe metui volent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt. quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candente carbone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui, vt ſcriptum legimus, cùm vxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt ſcriptum eſt, compunctum notis Threiciis, diſtricto gladio iubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebreis, &, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quàm coniugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec verò vlla vis imperii tanta eſt, quæ, premente metu, poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris, cuius eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, vt is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, vt hic noſter; ſed in quem vniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? nónne Demetrium reliquerunt, vniuerſique ſe ad Pyrrhum cõtulerunt? quid Lacedæmonios iniuſtè imperanteis? nónne repentè omnes ferè ſocii deſeruerunt; ſpectatoréſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domeſtica recordor. veruntamen, quàmdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur. exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarii. regum, populorum, nationum portus erat, & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus, imperatoréſque, ex vna hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea minuebamus, poſt verò Syllæ victoriam penitus amiſimus. deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum, cùm extitiſſet etiam in ciueis tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſſam non honeſta victoria. eſt enim auſus

dicere, haſta poſita, cùm bona in foro venderet, & bonorũ virorum, & locupletum, & certè ciuium, prędam ſuam ſe vẽdere. Secutus eſt, qui in cauſſa impia, victoria etiam fœdiore non ſolùm ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed vniuerſas quoque prouincias regionesq; vno calamitatis iure cõprehenderet. Itaque, vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus; & ex ea vrbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpharunt. Multa commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc vno ſol quidquam vidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, numquam ad vnum tanta perueniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero vnquam bellorum ciuilium ſemen, & cauſſa deerit, dũ homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cùm vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadem non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor vrbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modo ſtant, & manent, iique ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm cari eſſe, & diligi, maluimus. Quæ ſi populo Romano iniuſtè imperanti accidere potuerunt: quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, beneuolentiæ vim eſſe magnam, metus imbecillem: ſequitur, vt diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci, cum honore, & fide caritatem, ſed ea non pariter omnes egemus. nam ad cuiuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, id quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. hæc enim eſt vna res prorſus, vt non differat multum inter ſummos, & mediocreis viros: eaque vtriſque propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non æque omnes egent: ſed tamen,

ſi cui

ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantum, tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria. quanquam ea quoque de re, duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum.

Svmma igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterque dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem ferè a multitudine. ſed eſt alius quoq; quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Ac primùm de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maximè. ſecundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtúmque diximus, quia per ſe nobis placet, animosq; omniũ natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq́ue quaſi perlucet ex iis, quas commemoraui, virtutibus: iccirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem cauſſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe leuiores.

Fides autem vt habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam. nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur; quosque & futura proſpicere credimus, &, cùm res agatur, in diſcrimenque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe: (hanc enim omnes exiſtimant vtilem, veramque prudentiam) iuſtis autem, & fidis hominibus, id eſt bonis, ita fides habetur, vt nulla ſit in his fraudis, iniuriæque ſuſpició: itaque his ſalutem noſtrã, his fortunas, his liberos rectiſſimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iuſtitia plus pollet, quippe cùm ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis,

prudentia ſine iuſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior, & callidior eſt, hoc inuiſior, & ſuſpectior detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentię iuſtitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidē virium: iuſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine iuſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cùm inter omnes philoſophos conſtet, à meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui vnam haberet, omneis habere virtutes; nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe. alia eſt illa, cùm veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio: quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios forteis, alios bonos viros, alios prudenteis dicamus. Popularibus enim verbis eſt agēdum, & vſitatis, cùm loquamur de opinione populari: idq́; eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitū reuertamur.

ERAT igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animaduerterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt, nec opinata quædam bona. itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſq́; efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellenteis quaſdam, & ſingulares virtutes perſpicere: deſpiciunt autē eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè exiſtimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de iis malè exiſtimant. quamobrem, vt antè dixi, contemnuntur ii, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, vt dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam vero afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. nam voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpe maiores parteis animi à virtute detorquent: & dolorum cùm admouentur faces, præter modum plerique exterrentur. vita, mors, diuitiæ, paupertas omneis homines vehementiſſime permouent. quę qui in vtranque partem excelſo animo,

magnóq;

magnóq; deſpiciunt; cumque aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, & rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemq; virtutis? ergo & hæc animi perſpicientia admirabilitatẽ magnã facit: & maximè iuſtitia, ex qua vna virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet; aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perſpectũ ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia iuſtitia conficit; & beneuolentiam, quòd prodeſſe vult plurimis; & ob eandem cauſſam fidem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententia, omnis ratio, & inſtitutio vitæ adiumenta hominum deſiderat, in primiſque vt habeas, quibuſcum poſſis familiareis conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt: eoq; etiam magis, quòd, ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur; &, nullis præſidiis ſepti, multis afficientur iniuriis. Atque his etiam, qui vendunt, emunt, cõducunt, locant, contrahendiſq; negotiis implicantur, iuſtitia ad rem gerendã neceſſaria eſt. cuius tanta vis eſt, vt nec illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine vlla particula iuſtitiæ viuere. Nam qui eorum cuipiã, qui vna latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſociis, aut relinquetur. Quin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quib. pareant, quas obſeruent. Itaq; propter æquabilem prædæ partitionẽ & Pargulus, Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo maiores Viriathus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoreſq; ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens vſurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemque eius ita repreſſit, vt facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iuſtitiæ ſit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque augeat; quantam

eius vim inter leges, & iudicia, & inſtituta reipubl. fore putamus? Mihi quidem nō apud Medos ſolùm, vt ait Herodotus, ſed apud etiam maiores noſtros fruendæ iuſtitiæ cauſſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam, cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui maiores opes habebāt, ad vnum aliquem confugiebant virtute præſtantem: qui cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari iure retinebat. Eademque conſtituendarum legum fuit cauſſa, quæ regum. ius enim ſemper quæſitum eſt æquabile. neque enim aliter eſſet ius. Id ſi ab vno iuſto, & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cùm id minus contingeret, leges ſunt inuentæ, quæ cum omnibus ſemper vna, atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiuncto vero hoc vt iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe, (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non ſolùm ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolùm neceſſarios, ſed etiam liberaleis; ſic gloria quærenda, & collocāda ratione eſt. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, vt, qualis haberi vellet, talis eſſet. Quòd ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, ficto non modò ſermone, ſed etiam vultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. vera gloria radices agit, atque etiā propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi decidunt; nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in vtranque partem: ſed breuitatis cauſſa, familia erimus contenti vna. Tib. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filii nec viui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæſorum. Qui igitur adipiſci verā iuſtitiæ gloriam volet, iuſtitiæ fungatur officiis. ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. Sed, vt facillimè, quales ſimus, tales eſſe videamur; etſi in eo ipſo vis maxima eſt, vt

ſimus

ſimus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe, aut aliquo caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium coniiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum viuat, inquiritur; &, tamquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictũ eius eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obſcuritatem, in hominum ignoratione verſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere. quòd eo firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud maiores noſtros extiterunt. ſemper enim ferè bella gerebãtur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora ſunt opera animi, quam corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm illæ quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parenteis, tum in ſuos beneuolentia. Facillimè autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapienteis viros, bene conſulenteis reip. contulerunt. Quibuſcùm ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimileis, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adoleſcẽtiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. Mucii commendauit domus. Nam L. quidem Craſſus, cùm eſſet admodum adoleſcens, nõ aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. & qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent; vt de Demoſthene accepimus; ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe l. 9. famil. ep. 21.

in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarũ in altera ſit ſermo, in altera contentio; non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem vim habeat ad gloriam; ea eſt enim quam eloquẽtiam dicimus. ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque ſermonis. Exſtant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum: (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militesque, blandè appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe vniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quàm ceteros, arbitrantur. Si verò ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoque magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cùm ſint plurima cauſſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant; multique in noſtra republica adoleſcentes & apud iudices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in iudiciis: quorum ratio duplex eſt. nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpè eſt. Dixi paullò antè de Craſſo: idẽ fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cùm ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec vnquam, niſi aut reipub. cauſſa, vt duo Luculli; aut patrocinii, vt nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæſar. in accuſando etiam M. Aquilio L. Fufii cognita induſtria eſt. Semel igitur, non ſæpe certè. ſin erit, cui faciendum ſit ſæpius; reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlciſci ſæpe, non eſt reprehendendũ: modus tamen adſit. duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidũ ad famã, committere vt accuſator nominetur. quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum

officii

officii diligenter tenendum eſt, ne quē vnquam innocētem in iudicium capitis arceſſas. id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanū, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemq́ue conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum eſt, ita habendū eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq́ue defendere. vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis eſt, ſemper in cauſſis verum ſequi: patroni, non nunquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum, defendere: quod ſcribere, præſertim cùm de philoſophia ſcriberē, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eoque maior, ſi quando accidit, vt ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeriq́; videatur; vt nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra L. Syllę dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ, vt ſcis, extat oratio.

SED expoſitis adoleſcentium officiis, quę valeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt. cuius eſt ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim, ſed illa lautior ac ſplēdidior, & viro forti, claróque dignior. quamquam enim in vtroque ineſt gratificandi liberalis voluntas: tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioq́;, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plureis vſus ſis, eo minus in multos vti poſſis. At, qui opera, id eſt virtute, & induſtria benefici, & liberales erunt, primùm, quo pluribus profuerint, eo plures ad benignè faciendum adiutores habebunt. deinde, conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum conſectetur. Quid te, (malum) inquit, rationis in iſtam ſpem induxit, vt eos tibi fideleis putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, vt Macedones non te regē ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putēt? quò quid ſordidius regi? Melius etiam, quòd

largitionem corruptelam dixit eſſe.fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem ſemper exſpectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera, & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Non numquam tamen eſt largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum. ſed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt inconſultè largiendo. Quid autē eſt ſtultius, quàm, quòd libenter facias, curare, vt id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem rapinæ. cùm enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cùm, beneuolentiæ comparandæ cauſſa, benefici eſſe velint, non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, vt eam benignitas aperire non poſſit; nec ita reſeranda, vt pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod à noſtris hominibus ſæpiſſimè vſurpatum, iámque in prouerbii conſuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt eſſe modus, cùm & iidem, qui conſueuerunt, & illud idem alii deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eás res, quarum memoriam aut breuē, aut nullam ſint relicturi omnino: liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum cauſſa; aut in filiarum collocatione adiuuant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitiis ſcripſit: in quo multa præclarè, illud abſurdè. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque ſumptuum facultatem, fructū diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multò & maior videtur, & certior. Quanto Ariſtoteles grauius, & verius nos reprehendit, qui

has

has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At ii, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextariũ mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari. ſed, cùm attenderimus, veniam neceſſitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisque ſumptibus, nihil nos magnopere mirari; cùm præſertim neq; neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur, ipſaq; illa delenitio multitudinis ad breue tẽpus, exiguumq; duratura ſit, eoq; à leuiſſimo quoque animo; in quo tamen ipſo vnà cum ſatietate memoria quoq; moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata; graui verò homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. quãquam intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, vt ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. itaque P. Craſſus cùm cognomine Diues, tum copiis functus eſt ædilitio maximè munere. & paullò poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus. omneis autẽ P. Lentulus, me cõſule, vicit ſuperiores. hũc eſt Scaurus imitatus. magnificẽtiſſima verò noſtri Pompeii munera ſecundo conſulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. nam Mamerco, homini ditiſſimo, prætermiſſio ædilitatis conſulatus repulſam attulit. quare &, ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendũ eſt, modò pro facultatibus: nos ipſi vt fecimus: &, ſi quando aliqua res maior aut vtilior populari largitione acquiritur; vt Oreſti nuper prandia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum eſt, quòd in caritate annonę aſſe modium populo dedit. magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis reip. cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omneis P. Clodii conatus, furoresq; cõpreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidẽ Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primisq; clarus,

De lege Ag. 2. pag. 35. 15.

gloriari ſolebat, ſe ſine vllo munere adeptũ eſſe omnia, quæ haberẽtur ampliſſima. dicebat idẽ, Cotta, Curio: nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari; nam pro amplitudine honorum, quos cũctis ſuffragiis adepti ſumus noſtro quidem anno, quod contigit eorũ nemini, quos modò nominaui, ſanè exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atq; etiam illæ impẽſæ meliores sũt, muri, naualia, portus, aquarũ ductus, omniaque quæ ad vſum reipub. pertinent. quanquam enim, quod præſens tanquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, noua templa verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant, vt & hic ipſe Panætius, quem multùm in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de rep. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vicioſa eſt, temporibus neceſſaria, & tum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non vno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi fortè erunt digni calamitate. in iis tamen, qui ſe adiuuari volent, non vt ne affligantur, ſed vt ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus, ſed in delegẽdis idoneis iudiciũ, & diligentiã adhibere. nã præclare Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cùm ex ipſo fructus eſt, tũ etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eóque eam ſtudioſius plerique laudant, quòd ſummi cuiuſque bonitas commune perfugiũ eſt omnium. Danda igitur opera eſt, vt hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, vt his ingratis eſſe non liceat: omnes enim immemorẽ beneficii oderunt, eámq; iniuriã in deterrenda liberalitate ſibi etiã fieri, eúmq;, qui faciat, communẽ hoſtẽ tenuiorum putãt. Atq; hæc benignitas etiã reip. vtilis eſt, redimi è

ſeruitute

ſeruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidē vulgò ſolitū fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptū copioſè videmus. Hāc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hęc eſt grauiū hominū, atq; magnorū: illa quaſi aſſentatorū populi, multitudinis leuitatē voluptate quaſi titillantiū. Conuenit autem tum in dando munificū eſſe, tum in exigendo nō acerbū; in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo cōcedentem: à litibus verò, quantum liceat, & neſcio an paullò plus etiam, quàm liceat, abhorrentem. eſt enim non modò liberale, paullum nonnunquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidē dilabi ſinere, flagitioſum eſt: ſed ita, vt illiberalitatis auaritiæque abſit ſuſpicio. poſſe enim liberalitate vti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum eſt pecunię fructus maximus. Rectè etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. eſt enim, vt mihi videtur, valde decorū, patêre domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idq; etiam reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe noſtra non egere. eſt etiam vehementer vtile iis, qui honeſtè poſſe multa volūt, per hoſpites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidē ſcribit, Cimonem Athenis etiā in ſuos curialeis Laciadas hoſpitalem fuiſſe. ita enim inſtituiſſe, & villicis imperaſſe, vt omnia præberentur, quicunque Laciades in villam ſuam diuertiſſet.

QVAE autem opera, non largitione, beneficia dātur, hęc tum in vniuerſam rempub. tum in ſingulos ciueis conferuntur. nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cùm multa præclara maiorum, tum quàm optimè conſtituti iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio. Quam quidem ante hanc confuſionem temporū in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnis dignitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idque eo indignius, quòd eo tēpore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omneis ſuperiores quibus honore par eſſet, ſciētia facilè viciſſet. hæc

igitur opera grata multis,&ad beneficiis adſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi grauior facultas,& gratior,& ornatior. quid enim eloquentia laudabilius,& præſtabilius, vel admiratione audiẽtium, vel ſpe indigentium,vel eorum,qui defenſi ſunt,gratia? Huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facilè laborantis, quódq; in patriis eſt moribus, multorum cauſſas & nõ grauatè,& gratuitò defendẽtis,beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco intermiſſionẽ eloquentiæ, ne dicam interitum,deplorarem,niſi vererer,ne de me ipſo aliquid viderer queri.ſed tamen videmus, quibus exſtinctis oratoribus,quàm in paucis ſpes, quàm in paucioribus facultas,quàm in multis ſit audacia. Cùm autẽ omnes non poſſint,ne multi quidẽ,aut iuris periti eſſe, aut diſerti:licet tamẽ opera prodeſſe multis, beneficia petentẽ, commẽdãtem iudicibus, & magiſtratibus, vigilantẽ pro re alterius, eos ipſos,qui aut conſulunt, aut defendunt, rogantem:quod qui faciunt,plurimúmq; gratiæ conſequuntur,latiſſiméque eorum manat induſtria. Iã, illud non ſunt admonendi,(eſt enim in promptu) vt animaduertant, cũ alios iuuare velint, ne quos offendant. ſæpe enim aut eos lædunt, quos non debẽt;aut eos,quos nõ expedit:ſi imprudẽtes,negligẽtiæ eſt; ſi ſcientes,temeritatis. Vtendum etiã eſt excuſatione aduerſus eos,quos inuitus offendas, quacunque poſſis, quare id,quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: certiſque operis, & officiis erit,quod violatum eſt,compenſandum.

SED cùm in hominibus iuuandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat;dictu quidem eſt procliue,itaq; vulgo loquũtur,ſeſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem,qui inopis, & optimi viri cauſſæ non anteponat in opera danda, gratiam fortunati,& potentis? à quo enim expeditior,& celerior remuneratio fore videtur,in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior.Sed animaduertendum eſt diligentius,quæ natura rerum ſit; nimirum enim inops ille, ſi bonis eſt vir, etiamſi referre gratiam non poteſt, habere certè poteſt. cõmodè autẽ,quicunq; dixit: pecuniã qui habeat, nõ reddidiſſe;&, qui reddiderit,nõ habere:gratiam autem,&,qui reddi-

derit,

derit, habere; &, qui habeat, retuliſſe. At qui ſe locupleteis, honoratos, & beatos putāt. hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cū ipſi quamuis aliquod magnum acceperint: æquè etiā a ſe aut poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur. patrocinio verò ſe vſos, aut clienteis appellari, mortis inſtar putant. At verò ille tenuis cum quid factum ſit, ſeſe ſpectatum, non fortunā, putans, nō modò illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus exſpectat, (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. neque verò verbis auget ſuum munus, ſi quo fortè fungitur, ſed etiam extenuat. Videndumq; illud item, quòd, ſi opulentū, fortunatūq; defenderis, in illo vno, aut fortè in liberis eius maneat gratia: ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtū, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo eſt, pręſidium ſibi paratum vident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficiū collocari puto. Dāda omnino opera eſt, vt omni generi ſatisfacere poſſimus: ſed, ſi res in contentionē veniet, nimirū Themiſtocles eſt auctor adhibendus: qui, cū conſuleretur, vtrū bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret; Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniā, quæ viro. Sed corrupti mores, deprauatiq; ſunt admiratione diuitiarū. quarum magnitudo quid ad vnumquenque noſtrûm pertinet? Illum fortaſſe adiuuat, qui habet: ne id quidem ſemper. ſed faciuuare: potentior ſane ſit, honeſtior verò quo modo? quòd ſi etiā bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modò ne adiuuent; ſitq; omne iudicium, nō quàm locuples, ſed qualis quiſq; ſit. Extremum autem præceptū in beneficiis, operáque danda eſt, ne quid cōtra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ eſt iuſtitia. ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

SED quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quę ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ ad vniuerſos, quęque ad remp. pertinent, diſputandum eſt. Eorum autē ipſorū partim eiuſmodi ſunt, vt ad vniuerſos ciueis ꝑtineāt, partim, ſingulos vt attingant; quæ ſunt etiā gratiora. danda eſt opera omnino, ſi poſſit, vtriſque, nec minus vt etiam ſingulis cōſulatur; ſed ita, vt ea res aut proſit, aut certè ne obſit reip. C.

Cracchi frumentaria magna largitio fuit: exhauriebat igitur ærarium. modica M. Octauii, & reip. tolerabilis, & plebi neceſſaria: ergo & ciuibus, & reip. ſalutaris. In primis autẽ videndum erit ei, qui remp. adminiſtrabit, vt ſuum quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publicẽ diminutio fiat. pernicioſè enim Philippus in tribunatu, cùm legem agrariã ferret; quam tamen antiquari facile paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cùm in agendo multa populariter, tum illud male; non eſſe in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio eſt ad æquationem bonorum pertinens; qua peſte quæ poteſt eſſe maior? hãc enim ob cauſſam maximè, vt ſua tenerentur reſpub. ciuitatéſq; conſtitutæ ſunt. nam etſi duce natura cõgregabantur homines, tamen, ſpe cuſtodiæ rerum ſuarũ, vrbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatẽ, aſſiduitatemq; bellorum, tributũ ſit conferendum: idque ne eueniat, multò ante erit prouidẽdum. ſin qua neceſſitas huius muneris alicui reip. obuenerit, (malo enim alteri, quàm noſtræ, ominari: neque tamen de noſtra, ſed de omni rep. diſputo) danda erit opera, vt omnes intelligant, ſi ſalui eſſe velint, neceſſitati eſſe parendũ. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, cõſulere debebunt, vt earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, non eſt neceſſe diſputare. eſt enim in promptu. tamen locus attingendus fuit.

CAPVT autem eſt in omni procuratione negotii, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſeruaſſet: & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cœpiſſent: non eſſem paſſus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa ſæcula exſpectanda fuerunt. modò enim hoc malum in hanc remp. inuaſit: itaq; facile patior tunc potius Pontiũ fuiſſe; ſiquidẽ in illo tantũ fuit roboris. Nondum centũ, & decẽ anni ſunt, cùm de pecuniis repetundis à L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cùm fuiſſet. at verò poſtea tot leges, & proximæ quæq; duriores; tot rei damnati, tantũ Italicũ bellũ propter iudiciorũ metum excitatũ; tanta, ſublatis legibus, & iudiciis, expilatio, direptioq; ſociorum; vt imbe-

cillitate

cillitate aliorum,non noſtra virtute,valeamus. Laudat Africanum Panætius,quòd fuerit abſtinẽs.quid ni laudetur? ſed in illo alia maiora: laus enim abſtinentiæ nõ hominis eſt ſolùm,ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza,quæ fuit maxima,potitus eſt Paullus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit,vt vnius imperatoris præda finem attulerit tributorũ.at hic nihil in domum ſuã intulit, præter memoriã nominis ſempiternã.Imitatus patrẽ Africanus nihilo locupletior Carthagine euerſa. Quid qui eius collega in cẽſura fuit,L.Mummius? nunquid copioſior, cũ copioſiſſimã vrbẽ funditus ſuſtuliſſet? Italiã ornare,quàm domũ ſuum maluit.quamquã, Italia ornata, domus ipſa mihi videtur ornatior. Nullũ igitur vitiũ eſt tetrius, (vt eò,vnde egreſſa eſt,referat ſe oratio) quàm auaritia, præſertim in principibus, & remp.gubernantibus.habere enim quæſtui remp. non modò turpe eſt,ſed ſceleratum etiam,& nefarium.Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartã nulla re alia, niſi auaritia,eſſe perituram; is videtur nõ ſolùm Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe.Nulla autẽ re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ii, qui reip.præſunt,quàm abſtinentia,& continentia. Qui verò eſſe populares volunt,ob eámq; cauſſam aut agrariã rem tentant,vt poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur,aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant,labefactant fundamẽta reip. concordiã primùm tollunt,quæ eſſe nõ poteſt, cùm aliis adimuntur,aliis cõdonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. id enim eſt proprium, vt ſuprà dixi, ciuitatis, atque vrbis, vt ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem conſequuntur,quam putant, gratiam. nam cui res erepta eſt, inimicus; cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maximè in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſoluendo. at verò ille, qui accipit iniuriam,& meminit, & præſefert dolorem ſuum. Nec, ſi plures ſunt ii, quibus improbè datum eſt, quàm illi, quibus iniuſtè ademptum eſt, iccirco plus etiã valent: non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. quã autẽ habet æquitatẽ, vt agrũ, multis annis, aut etiã ſæculis antè poſſeſſum, qui nullũ habuit, habeat; q

autẽ habuit,amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonii Lyſandrum Ephorũ expulerunt, Agin regẽ, quod nũquã antea apud eos acciderat, necauerunt. ex quo eo tẽpore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, vt tyrãni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſimè conſtituta reſp. dilaberetur. Nec verò ſolùm ipſa cecidit, ſed etiã reliquã Græciã euertit contagionibus malorum; quæ à Lacedæmoniis profectæ manarunt latiùs. Quid? noſtros Gracchos, Tib. Gracchi ſummi viri filios, Africani nepotes, nõne agrariæ contẽtiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrãnis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu vrbẽ eſt potitus: cumq; tyrannũ Nicoclem improuisò oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerãt eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, remq; pub. aduentu ſuo liberauit. Sed cùm magnã animaduerteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatẽ; quòd & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorũ bona alii poſſederãt, egere iniquiſſimũ arbitrabatur, & quinquaginta annorũ poſſeſſiones mouere, non nimis æquũ putabat; propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: ſine iniuria, iudicauit, neq; illis adimi, neq; his nõ ſatis fieri, quorũ illa fuerãt, oportere. cùm igitur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriã ſe proficiſci velle dixit, remq; integrã ad reditum ſuũ iuſſit eſſe: isq; celeriter ad Ptolemæũ, ſuũ hoſpitẽ, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cũ expoſuiſſet, patriã ſe liberare velle, cauſſamq; docuiſſet; à rege opulento vir ſummus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur: quam cùm in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſiliũ quindecim principes, cùm quib. cauſſas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant: præfecitq; æſtimandis poſſeſſionibus, & vti perſuaderent aliis, vt pecuniã accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent; aliis, vt commodius putarent, numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare. ita perfectum eſt, vt omnes conſtituta concordia, ſine querela diſcederent. O virũ magnũ, dignumq;, qui in noſtra rep. natus eſſet. ſic par eſt agere cũ ciuibus, non, vt bis iã vidimus, haſtam in foro ponere, & bona ciuiũ voci ſubiicere præconis. at ille Græcus; id qđ

fuit

fuit ſapientis, & præſtantis viri, omnibus conſulendum putauit, eaque eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi ciuis, commoda ciuiũ defendere, non diuellere, atq; omneis æquitate eadem cõtinere. Habitant gratis in alieno. quid ita? vt, cùm ego emerim, ædificauerim, tuear, impẽdã, tu me inuito fruare meo? quid eſt aliud, aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habent argumẽti, niſi vt emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeã pecuniam? Quamobrem, ne ſit æs alienum, quod reipub. noceat, prouidendum eſt: quod multis rationibus caueri poteſt, ſi hoc non fuerit, vt locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius rempub. continet, quàm fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſario ſolutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum eſt, quàm me conſule, ne ſolueretur: armis, & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine, quibus ſic reſtiti, vt hoc tantum malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At verò hic noſter victor, nunc quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cùm eius iam nihil intereſſet. tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, vt aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui remp. tuebuntur: in primiſque operam dabunt, vt iuris & iudiciorum æquitate ſuum quiſque teneat; & neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur; neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit inuidia. Præterea quibuſcunque rebus vel belli, vel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud maiores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma vtilitate reipub. magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, valetudinis curationẽ, & pecuniæ. quas res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quòd eſſent faciles: ſunt certè vtiles.

SED valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſer-

uatione earum rerum, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuẽdi cauſſa, & prætermittendis voluptatibus; poſtremò arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quib. abeſt turpitudo: conſeruari autem diligentia, & parſimonia: iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta ferè ætate cùm eſſemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

SED vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis corporis hoc modo comparantur; valere vt malis, quàm diues eſſe: cum corporis externa, hoc modo, diues eſſe potius, quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, vt gloria diuitiis, vectigalia vrbana ruſticis: ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, reſpondit, bene paſcere: quid ſecundum, ſatis bene paſcere: quid tertium, bene veſtire: quid quartum, arare: &, cùm ille, qui quæſiuerat, dixiſſet, quid fenerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis intelligi debet, vtilitatum comparationes ſolere fieri: rectèq; hoc adiunctum eſt quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibuſdam optimis viris, ad medium ianum ſedentibus, quàm ab vllis philoſophis vlla in ſchola, diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro diſputandum eſt. reliqua deinceps perſequemur.

M. T.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER III.

PV B. Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum, ſcripſit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam ſe minus otioſum eſſe, quàm cùm otioſus; nec minus ſolùm, quàm cùm ſolus eſſet. Magnifica verò vox, & magnó viro, & ſapiẽte digna, quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: vt neque ceſſaret vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaq; duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & ſolitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret: ſed, ſi minus imitatione tantam ingenii præſtãtiam cõſequi poſſumus, volũtate certè proximè accedimus. nam & à rep. forenſibusq; negotiis armis impiis, viq; prohibiti, otium perſequimur: &, ob eam cauſſam vrbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otiũ hoc cum Africani otio, nec ſolitudo cum illa comparãda eſt: ille enim requieſcens à reip. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando: & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. noſtrum autem otium negotii inopia, nec requieſcẽdi ſtudio, conſtitutum eſt: extincto enim ſenatu, deletisq; iudiciis, quid eſt, quod dignũ nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Ita, qui in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quondã viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus: ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiã excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debet is, qui quondam peperiſſet otiũ ciuitati:

nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. quanquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullũ ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inueſtigationeque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum vnquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium, curamque conuertimus. Itaq; plura breui tempore, euerſa, quàm multis annis, ſtante repub. ſcripſimus. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera, & fructuoſa, nec vlla pars eius inculta, ac deſerta ſit: tamen nullus feracior in ea lòcus eſt, nec vberior, quàm de officiis; à quibus conſtanter, honeſteque viuendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſiduè audire, atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aureis tuas vocibus vndique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. Quod cùm omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtàm ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, non nullam fortaſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquã ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & vrbis auctoritatem, & magiſtri. quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere; (ſi diſcendi labor eſt potius, quàm voluptas) tantum fac vt efficias; néve committas, vt, cùm omnia ſuppeditata ſint à nobis, tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus: multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus, nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.

PANAETIVS igitur, qui ſine controuerſia de officiis accuratiſſimè diſputauit, quemque nos correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent: vno, cùm dubitarent, honeſtúmne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, vtiléne eſſet, an inutile: tertio, ſi

rio, ſi id, quod ſpecimen haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quo modo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. De tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum: nec exſoluit, quod promiſerat. quod eo magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annos vixiſſe Panætium, poſtquam illos libros edidiſſet. quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentariis, præſertim cùm ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minimè verò aſſentior iis, qui negãt eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſultò relictũ, nec omnino ſcribendum fuiſſe; quia nunquam poſſet vtilitas cum honeſtate pugnare. de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in diuiſione Panætii tertium eſt, an planè omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum. nam, qui è diuiſione tripartita duas parteis abſoluerit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiuerat; vt nemo pictor eſſet inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de iudicio Panætii dubitari non poteſt. Recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, vt Stoicis placet: ſiue quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis noſtris videtur, vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit vtilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem ſolitum execrari eos, qui primùm hęc, natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, vt etiam, quidquid honeſtum eſſet, id vtile eſſe cenſerent; nec vtile quidquam, quod non honeſtum. Quòd ſi is eſſet Panæ-

tius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis eſſet; vt ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquando cum vtilitate pugnare. ſed, cùm ſit is, qui id ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam vtilitatis, eorum neq; acceſſione meliorem vitam fieri, nec diſceſſione peiorem: non videtur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim, quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere, id habet hanc, vt opinor, ſententiam, naturam cum virtute congruere ſemper; cetera autem, quæ ſecundum naturã eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita ſit, putant quidam hanc comparationem rectè non eſſe introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod propriè, vereq; dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neq; à virtute diuelli vnquam poteſt: in iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt, ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hęc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant: & ea communia ſunt, & latè patent; quæ & ingenii bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem, quod rectum iidem appellant, perfectum, atq; abſolutũ eſt; &, vt iidem dicunt, omneis numeros habet, nec, præter ſapientẽ, cadere in quenquã poteſt. Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media officia cõparantur, id cumulate videtur eſſe perfectũ: propterea quòd vulgus, quid abſit à perfecto, ferè non ex toto intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod autem in poematibus, & in picturis vſu venit, in aliiſq; cõpluribus, vt delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam, credo, cauſſam, quòd inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vnaquaq; re vitii ſit, nequeant iudicare. itaque, cùm ſint docti à peritis, deſiſtunt facilè à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædã honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria, ſed cum omni hominum genere cõmunia: itaq; ii omnes, in quibus eſt virtutis indoles,

commo-

commouentur. Nec verò, cùm duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur, aut cum Fabricius, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiæ, tanquam à ſapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum ſic ſapiens, vt ſapientem intelligi hic volumus: nec ij, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt: nec illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientum. Quocirca nec id, quod verè honeſtum eſt, fas eſt cum vtilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodq; colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumẽtis vnquam eſt comparandum: tamq; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq; eſt nobis, quàm id, quod propriè dicitur, vereq; eſt honeſtũ, ſapientibus. aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo quod vtile putant, comparare, boni viri non ſolent. itaque exiſtimo Panætiũ, cùm dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modò, non etiam oportere. etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quàm quod honeſtum, ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod nonnunquam addubitationem afferre ſoleat, conſiderandumq; videatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. ſæpe enim tempore fit, vt quod plerunque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. Exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modò hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi qui tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. vicit igitur vtilitas honeſtatem: immo verò honeſtas vtilitatem ſecuta eſt.

ITAQVE, vt ſine vllo errore diiudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id vi-

debitur, quod appellamus vtile; formula quædam conſtituenda eſt; quam ſi ſequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæque maximè conſentanea, quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondã iidem erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur iis, quæ videntur vtilia; tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem vtile videtur, nec vtile quidquam, quod non honeſtum; quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non vtile, aut vtile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, vt quodcunque maximè probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominẽ hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt cõtra naturam, quàm mors, quam paupertas, quàm dolor, quàm cetera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, vt propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. vt, ſi vnumquodque membrum ſenſum hunc haberet, vt poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic ſi vnusquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum, & communitas euertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi vt quiſque malit, quod ad vſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt non repugnante natura. Illud quidẽ natura non patitur, vt aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. neque verò hoc ſolùm natura, id eſt iure gentium, ſed & legibus populorum, quibus in ſingulis ciuitatibus reſpub. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, vt non liceret ſui cõmodi cauſſa nocere alteri. hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exſilio, vinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex diuina, & humana: cui parere qui velit,

ſit,(omnes autem parebunt qui ſecundùm naturam volent viuere) numquam cõmittet,vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. etenim multo magis eſt ſecundùm naturam celſitas animi,& magnitudo,itemq́ue comitas,iuſtitia,liberalitas, quàm voluptas,quàm vita, quàm diuitiæ.quæ quidem cõtemnere,& pro nihilo ducere,comparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. detrahere autem alteri ſui commodi cauſſa, magis eſt contra naturam,quàm mors,quàm dolor, quàm cetera generis eiuſdem. Itemq́ue magis eſt ſecundùm naturam,pro omnibus gentibus,ſi fieri poſſit,conſeruandis, aut iuuandis maximos labores,moleſtiasq́ue ſuſcipere,imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor,in concilio cæleſtiũ collocauit; quàm viuere in ſolitudine non modò ſine vllis moleſtiis,ſed etiam in maximis voluptatibus,abundantem omnibus copiis, vt excellas etiam pulchritudine,& viribus.Quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimoque ingenio longè illam vitam huic anteponit. ex quo efficitur,hominem naturę obedientem,homini nocere non poſſe. Deinde, qui alterum violat,vt ipſe aliquid commodi conſequatur; aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendum cenſet mortem, paupertatem, dolorem,amiſſionem etiam liberorum,propinquorum, amicorum,quàm facere cuiquam iniuriam.ſi nihil exiſtimat contra naturam fieri, hominibus violandis: quid cùm eo differas,qui omninò hominem ex homine tollat?ſin fugiendum id quidem cenſet, ſed multo illa peiora, mortem,paupertatem,dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium,animi vitiis grauius exiſtimat.Ergo vnum debet eſſe omnibus propoſitum, vt eadem ſit vtilitas vniuſcuiuſque, & vniuerſorum, quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana conſociatio. Atque ſi etiam hoc natura præſcribit,vt homo homini,quicumque ſit,ob eam ipſam cauſſam tamen, quòd is homo ſit, conſultum velit; neceſſe eſt,ſecundùm eandẽ naturam omnium vtilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, vna continemur omnes,& eadem lege naturæ, idque ipſum ſi ita eſt,certè violare alterum lege naturæ prohibemur. verum autem primum,verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod

quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſſa: aliam rationem eſſe ciuium reliquorum. hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis vtilitatis cauſſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus. quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatẽ: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. quę qui tollunt, etiam aduerſus Deos immortaleis impii iudicãdi ſunt. ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertũt; cuius ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incõmoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacẽt iuſtitia. hęc enim virtus omniũ eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: non ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini, ad nullã rem vtili? Minimè verò. non enim mihi eſt vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nónne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facillima. nam ſi quid ab homine ad nullam partẽ vtilitatis tuæ cauſſa detraxeris, inhumanè feceris, contráq; naturæ legem: ſin autẽ is tu ſis, qui multam vtilitatem reip. atque hominũ ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendẽdum: ſin autẽ non ſit eiuſmodi, ſuum cuiq; incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius cõmodis ſubtrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid eiuſmodi, quàm detractio, atque appetitio alieni. ſed communis vtilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta: itaque lex ipſa naturæ, quæ vtilitatem hominis conſeruat, & continet, decernit profectò, vt ab homine inerti atque inutili ad ſapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad viuendum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multum de communi vtilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, vt ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeque diligens, hanc cauſſam habeat ad iniuriam: itáq; ſemper officio fungatur, vtilitati conſulens hominũ, & ei, quàm

ſæpe

ſæpe commemoro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt. nulla eſt enim ſocietas nobis cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atq; hoc omne genus peſtiferum, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandũ eſt. etenim, vt membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquã ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. huius generis quæſtiones ſunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiuſmodi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius præueniſſet. ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quib. perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinẽ fugiendum, quid ſit id, quod iccirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto, tanquam faſtigiũ imponimus, vt geometræ ſolẽt non omnia docere, ſed poſtulare, vt quædam ſibi concedãtur, quò facilius, quæ velint, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, vt mihi concedas, ſi potes, nihil prĕter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certè dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetẽdum. mihi vtrumuis ſatis eſt; & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquã probabile. Ac primùm Panætius in hoc loco defendẽdus eſt, quòd non vtilia cũ honeſtis pugnare dixerit aliquãdo poſſe (neq; enim ei fas erat) ſed ea, quæ viderentur vtilia. nihil verò vtile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur: negátque vllam peſtem maiorem in vitam hominũ inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. itaque, nõn, vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore diiudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis: ſed, vt dicitur, Marte noſtro. neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Cvm igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt. ſed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tunc vtilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo; (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturq; contraria) nihilque tam ſecundùm naturam, quam vtilitas: certè in eadem re vtili turpitudo eſſe non poteſt. itemque, ſi ad honeſtatem nati ſumus: eaque aut ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum; aut certè omni pondere grauior eſt habenda, quam reliqua omnia; quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum, quod autem bonum, id certè vtile. itaque quidquid honeſtum, id vtile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod vtile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque ſociorum, & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ. poſtremò etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. emolumenta enim rerum fallacibus iudiciis vident: pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vidēt. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, vtrùm id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. in ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non peruenerint. ergo ea deliberāda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, cælandi, & occultandi ſpes, opinioque remouenda eſt. ſatis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omneis Deos, homineſq; cælare poſſemus, nihil tamen auarè, nihil iniuſtè, nihil libidinoſè, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cùm terra deceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, vt ferunt fabulæ, animaduertit, cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis

mortui

mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, anulumque aureum in digito: quem vt detraxit, ipſe induit. erat autem regius paſtor. tum in concilium paſtorum ſe recepit. ibi cùm palam eius anuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cùm in lucem anulum inuerterat. itaque hac opportunitate anuli vſus, reginæ ſtuprum intulit; eaque adiutrice regem dominum interemit, ſuſtulitque, quos obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre. ſic repentè anuli beneficio rex ortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum anulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. honeſta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minimè mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam, & commenticiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis huius anuli, & huius exempli. ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cùm aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſſa feceris, ſi id Diis, hominibúſque futurum ſit ſemper ignotum. ſis ne facturus. negant id fieri poſſe. quamquam non poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent: vrgent ruſticè ſanè. negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc verbum quid valeat, non vident. cùm enim quærimus, ſi poſſint cælare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſíntne cælare. ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt, ſi reſponderint, ſe impunitate propoſita, facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed iam ad propoſitum reuertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſſæ, quæ conturbant animos vtilitatis ſpecie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne ſit honeſtas propter vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbũ eſt) ſed illud, poſſítne id quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiũ abrogabat, poterat videri facere id iniuſtè: fuerat enim in regibus expellẽdis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cùm autem conſilium hoc principes cepiſſent; cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quod erat vtile patriæ

conſulere, id erat ita honeſtum, vt etiam ipſi Collatino placere deberet. itaque vtilitas valuit propter honeſtatem: ſine qua nec vtilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui vrbem condidit, non ita. ſpecies enim vtilitatis animum pepulit eius: cui cùm viſum eſſet vtilius, ſolum ſe, quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, vt id, quod vtile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet. & tamen muri cauſſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Nec tamen noſtræ nobis vtilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cùm his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique vtilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. Scitè Chryſippus, vt multa, Qui ſtadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè poſſit, vt vincat; ſupplantare eum, quicũ certet, aut manu depellere nullo modo debet. ſic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad vſum, non iniquum eſt; alteri ſurripere, ius non eſt.

Maxime autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum eſt. quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cetera generis eiuſdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda ſunt, at neque contra rempublicam, neque contra iuſiurandum, ac fidem, amici ſui cauſſa vir bonus faciet, nec ſi iudex quidem erit de ipſo amico. ponit enim perſonam amici, cùm induit iudicis. tantùm dabit amicitiæ, vt veram amici cauſſam eſſe malit, vt perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cùm verò iuratò dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem: id eſt, vt ego arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus, *Quæ ſalua fide facere poſſit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullò ante dixi honeſtè amico a iudice poſſe concedi. nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, ſed coniurationes putandæ ſunt. loquor autem de communibus amicitiis. nam in ſapientibus viris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Da-

monem,

monem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, vt, cùm eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commẽdandorum ſuorum cauſſa poſtulauiſſet, vas factus ſit alter eius ſiſtendi; vt ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriendum eſſet ſibi ipſi. qui cùm ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, vt ſe in amicitiam tertium adſcriberent. Cùm igitur id, quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, iaceat vtilitatis ſpecies, valeat honeſtas. cùm autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

SED vtilitatis ſpecie in republica ſæpiſſime peccatur, vt in Corinthi diſturbatione noſtri. duriùs etiam Athenienſes, qui ſciuerunt, vt Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur. hoc viſum eſt vtile. nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. ſed nihil, quod crudele, vtile. eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eóſque exterminant, vt Petronius apud patres noſtros, Papius nuper. nam eſſe pro ciue, qui ciuis non ſit, rectum eſt non licere; quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules, Craſſus, & Scæuola: vſu verò vrbis prohibere peregrinos, ſanè inhumanum eſt. illa præclara, in quibus publicæ vtilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur, plena exemplorum eſt noſtra reſpublica cùm ſæpe aliàs, tum maximè bello Punico ſecundo, quæ, Cannenſi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus ſecundis. nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. tanta vis eſt honeſti, vt ſpeciem vtilitatis obſcuret. Athenienſes, cùm Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, vt, vrbe relicta coniugibus, & liberis Trœzene depoſitis, naueis conſcenderent, libertatemque Græciæ claſſe defenderent, Cyrſilum quendam ſuadentem, vt in vrbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille ſequi vtilitatem videbatur; ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam eius belli, quod cum Perſis fuit, dixit

in concione, ſe habere conſilium reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulauit, vt aliquem populus daret, quicum communicaret. datus eſt Ariſtides huic. ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clàm incendi poſſe: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. quod Ariſtides cùm audiuiſſet, in concionem magna exſpectatione venit, dixitque perutile eſſe conſiliũ, quod Themiſtocles afferret, ſed minimè honeſtum. itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne vtile quidem putarunt, totámque eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immuneis, ſocios vectigaleis habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe vtile, ne tum quidem, cùm id, quod eſſe vtile putes, adipiſcare. hoc enim ipſum vtile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt, vt ſuprà dixi, ſæpe cauſſæ, cùm repugnare vtilitas honeſtati videatur: vt animaduertendum ſit, repugnétne planè, an poſſit cum honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones. Si, exempli gratia, vir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum, magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummáq; annonæ caritate; ſi idem ſciat complureis mercatores ab Alexandria ſoluiſſe, nauesque in curſu frumento onuſtas petenteis Rhodum viderit, dicturúsne ſit id Rhodiis, an ſilẽtio ſuum quamplurimũ venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de eius deliberatione, & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet, ſed dubitet, an turpe non ſit. In huiuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno & graui Stoico; aliud Antipatro, diſcipulo eius, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia patefacienda, vt ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus iure ciuili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere, cetera ſine inſidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. aduexi, expoſui; vendo meum non pluris, quàm ceteri; fortaſſe etiam minoris, cùm maior eſt copia: cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tu te, cùm hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſocietati; eáque lege natus ſis, vt ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi

qui debeas; vt vtilitas tua, communis vtilitas ſit: viciſſim, & æquè communis vtilitas, tua ſit: cælabis homines, quid iis adſit & commoditatis, & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud cælare, aliud eſt tacere. neque ego nunc te cælo, ſi tibi non dico quæ natura Deorum ſit, quis ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cognita, quàm tritici vilitas: ſed non, quidquid tibi audire vtile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immò verò, inquit ille, neceſſe eſt: ſiquidem inter homines natura meminiſti coniunctam ſocietatem. Memini, inquit ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, vt nihil ſuum cuiusque ſit? quod ſi ita eſt, nec vendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, vt turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædeis vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe norit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere ſerpenteis: male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat: quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædeisque vendiderit pluris multò, quàm ſe venditurum putarit; num id iuſtè, an improbè fecerit? ille verò, inquit Antipater, improbè facit. quid enim eſt aliud, erranti viam non monſtrare, quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt, ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare. nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod nō placebat, proſcripſit: tu quod placebat, emiſti. Quòd ſi, qui proſcribunt villam bonam, vt ipſi aſſerunt beneque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multò minus, qui domum non laudarunt. vbi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam abſurdum, quàm, ſi domini iuſſu ita præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergo in quibuſdam cauſ-

ſis dubiis, ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò honeſtum facere ſit, ſed etiam, non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur vtilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio.

QVAE diiudicanda ſunt: non enim, vt quæreremus, expoſuimus, ſed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor cælare emptores debuiſſe. neque enim id eſt cælare, quidquid reticeas: ſed cùm, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſſa velis eos, quorum intereſſit id ſcire. Hoc autem cælandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non videt? certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot, & alia plura nónne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quòd ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques R. homo nec infacetus, & ſatis litteratus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſſa, non negotiandi, vt ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquot velle emere, quò inuitare amicos, & vbi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, venaleis quidem ſe hortos non habere, ſed licere vti Canio, ſi vellet vt ſuis: & ſimul ad cœnam inuitauit in poſterum diem. Cùm ille promiſiſſet, tum Pythius, vt argentarius, qui eſſet apud omneis ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab iis petiuit, vt ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur; dixitque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius, opiparè paratum erat conuiuium, cymbarum ante oculos multitudo. pro ſe quiſque, quòd ceperat, afferebat. ante pedes Pythii piſces abiiciebantur. Tum Canius, Quæſo inquit, quid eſt ô Pythi, tantúmne piſcium? tantúmne cymbarum? & ille, Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hîc aquatio; hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. grauatè ille primo. quid multa? impetrat. emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit, & emit inſtructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius poſtera die fa-

miliareis

miliareis ſuos: venit ipſe maturè: ſcalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quòd eos nullos videret. Nullæ, quod ſciam, inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſſet. ſtomachari Canius: ſed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipſis, cùm ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſanè luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. nullum igitur factum eorum poteſt vtile eſſe, cùm ſit tot vitiis inquinatum. Quòd ſi Aquilliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio, diſſimulatioque tollenda eſt. ita nec, vt emat melius, nec, vt vendat, quiſquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus; vt tutela x II. tabul. & circumſcriptio adoleſcentium lege Plætoria, & ſine lege, iudiciis, in quibus, *Ex fide bona*, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt, in arbitrio rei vxoriæ, *Melius, æquius:* in fiducia, *Vt inter bonos bene agier.* Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt vlla pars ineſſe fraudis: aut, cùm dicitur, Inter bonos bene agier, quidquam agi doloſè, aut malitioſè poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione, vt ait Aquillius, continetur. Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem venditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor opponet: vterque, ſi ad eloquendum venerit, non plus, quàm ſemel, eloquetur. Q. quidem Scæuola, P. filius, cùm poſtulaſſet, vt ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur, idque venditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget: ſapientis negant: vt ſi minoris, quàm potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapienteis exiſtimant: ex quo Ennius: Nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. verè id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe,

nihil contra mores,leges,inſtituta facientem,habere rationem rei familiaris: neque enim ſolùm nobis diuites eſſe volumus,ſed liberis,propinquis,amicis, maximeq́; reip. ſingulorum enim facultates,& copiæ,diuitiæ ſunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum,de quo paulò antè dixi,placere nullo modo poteſt.Etenim omnino ſe negat facturum compendii ſui cauſſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſiue & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſiue vir bonus eſt is,qui prodeſt, quibus poteſt,nocet nemini, rectè iuſtum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur eſt vtile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt vtile. Ac de iure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia etiam dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis ſatis eſſet cautum,ea præſtari,quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: à iuriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quidquid enim ineſt prædio vitii, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. vt, cùm in arce augurium augures acturi eſſent, iuſſiſſentque T. Claudium Centimalum, qui ædeis in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis: Claudius proſcripſit, inſulam vendidit: emit Publius Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. itaque Calpurnius, cùm demolitus eſſet, cognouiſſetq́; Claudium ædeis poſtea proſcripſiſſe, quàm eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illum adegit, Quid ſibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater. vt enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit: cùm in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiauiſſet, emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor. quòd ſi rectè diiudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentię iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt; quę autem poſſunt,

diligenter

diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter C. Sergio Oratæ vendiderat ædeis eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. hæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium eſt. Oratã Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Craſſus vrgebat; quod vitium venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius. quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædeis vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo iure eſſet, teneret. Quorſum hæc? vt illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus. ſed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: leges, quatenus manu tenere res poſſunt: philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſè, ne quid ſimulatè, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt. ſic, tu cùm ædeis proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudẽs: hoc quamquam video propter deprauationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut iure ciuili: naturæ tamẽ lege ſancitum eſt. Societas enim eſt (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſimè quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiuſdem gentis ſunt, propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe voluerunt. quod enim ciuile, non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet. ſed nos veri iuris, germanæque iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: vmbra, & imaginibus vtimur: eaſq; ipſas vtinam ſequeremur. feruntur enim ex optimis naturæ principiis & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te, fidémve tuam captus, fraudatúsve ſim. quàm illa aurea? Vt inter bonos bene agier oportet. & ſine fraudatione. Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Quinctus quidem Scæuola Pont. Max. ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, Ex fide bona: fideique bonę nomen exiſtimabat manare latiſſimè, ídque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, man-

datis,rebus emptis,venditis,conductis,locatis: quibus vitæ ſocietas continetur.in his magni eſſe iudicis ſtatuere, præſertim cùm in pleriſque eſſent iudicia contraria,quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam,ſed abeſt ab ea,diſtatque plurimum.prudẽtia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, ſi omnia, quæ turpia ſunt,mala ſunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis ſolùm ius ciuile, ductum à natura, malitiam, fraudemque vindicat: ſed & in mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur. qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto ædilium: heredum alia cauſſa eſt. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons ſit,hoc ſecundùm naturam eſſe, neminem id agere, vt ex alterius prædetur inſcitia. nec vlla pernicies vitæ maior inueniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligẽtiæ. ex quo illa innumerabilia naſcuntur: vt vtilia cum honeſtis pugnare videantur.Quotus enim quiſque reperietur, qui,impunitate,& ignoratione omnium propoſita abſtinere poſſit iniuria? periclitemur,ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortaſſe non putat. neque enim de ſicariis,veneficis,teſtamentariis,furibus,peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis, & carcere caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L.Minutii Baſilii,locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt, quód quò facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M.Craſſum, & Q.Hortenſium, homines eiuſdem ciuitatis potẽtiſſimos: qui,cùm illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. Quid ergo?ſatin' hoc eſt, vt non deliquiſſe videantur? mihi quidem non videtur. quamquam alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum, ſed cùm Baſilius M.Satirium,ſororis filium,nomẽ ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet heredem; hũc dico patronum agri Piceni, & Sabini:(ô turpem notam temporum illorum)nõ erat æquum; principes ciuitatis rem habere,ad Satirium nihil præter nomen peruenire.etenim ſi is,qui non defendit iniuriam, neq;

propulſat

propulſat à ſuis, cùm poteſt, iniuſtè facit, vt in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modò non repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam veræ hæreditates non honeſtæ vidẽtur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum, non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honeſtum videri ſolet falsò: nam eadem vtilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. ſic enim cogitans; eſt iſtud quidem honeſtum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorũ, ſcelerũ omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, vt, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac vi non vtatur, ne ſi exploratum quidẽ habeat, id omnino neminem vnquam ſuſpicaturum. At ſi dares hanc vim M. Craſſo, vt digitorum percuſſione hæres poſſet ſcriptus eſſe, qui re vera non eſſet hæres, in foro, mihi crede, ſaltaret. Homo autem iuſtus, & is, quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit vir bonus, neſcire fatetur. At verò, ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. Quid ergo? hic nõ noceat, qui quodã quaſi veneno perficiat, vt veros hæredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod vtile ſit, quódque expediat? Immò intelligat, nihil nec expedire, nec vtile eſſe quod ſit iniuſtum. hoc qui non didicerit, bonus eſſe non poterit. Fimbriam conſularem, audiebã de patre noſtro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuiſſe, equiti Rom. ſanè honeſto, cùm is ſponſionem feciſſet, Ni bonus vir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illã rem numquam iudicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra iudicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur virũ bonum aliquem eſſe, cùm ea res innumerabilibus officiis, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fibria etiã, non modò Socrates, nouerat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe vtile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modò facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nón ne eſt turpe, dubi-

tare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? A quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt vetuſtate prouerbiũ. cùm enim fidem alicuius, bonitatemq́ue laudant, dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet vim, niſi illam nihil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? Vidés ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullò ante fingebam digitorũ percuſſione hereditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere? Vt enim, quod turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id, vtile vt ſit, effici non poteſt, aduerſante etiam, & repugnante natura. At enim, cùm permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius, cùm à ſpe conſulatus longè abeſſet, & ſeptimum annum poſt præturam iaceret, neque petiturus vnquam conſulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, ſummum virum, & ciuem, cùm ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Rom. criminatus eſt, bellum illud producere: ſi ſe conſulem feciſſent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi Romani redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed à fide, iuſtitiaque diſceſſit, qui optimum, & grauiſſimum ciuem, cuius legatus, & à quo miſſus eſſet, in inuidiam falſo crimine adduxerit. Nec noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cùm prætor eſſet, collegiumq́ue prætorium tribuni pleb. adhibuiſſent, vt res nummaria de communi ſententia cõſtitueretur. (iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic vt nemo poſſet ſcire quid haberet.) conſcripſerunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, conſtituerúntque, vt omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent, & ceteri quidem alius aliò: Marius à ſubſelliis in Roſtra recta: idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit. & ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo vnquam multitudini fuit carior. Hæc ſunt, quæ conturbãt homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas, nõ habetur ita magnum; illud autẽ, quod ex eo paritur, permagnũ videtur: vt Mario præripere collegis, & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe: conſulem

ob eam

ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valde vtile videbatur. Sed omniũ vna regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod vtile videtur, turpe ne ſit: aut, ſi turpe eſt, ne videatur eſſe vtile. Quid igitur? poſſumus ne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſſa, criminari, præripere, fallere? nihil profectò minus. Eſt ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & ſplendorem, & nomen amittas? Quid eſt, quod afferre tantum vtilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiamque detraxerit? Quid enim intereſt, vtrum ex homine ſe conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid, qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiã conſequãtur; nonne id faciunt, quod is, qui etiam ſocerũ habere voluit eum, cuius ipſe audacia potens eſſet? vtile enim videbatur plurimum poſſe alterius inuidia: id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus Euripidis de Phœniſſis habebat: quos dicam, vt potero; incondite fortaſſe, ſed tamen vt res poſſit intelligi:

Nam ſi violandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id vnum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. hanc cupiditatem, ſi quis honeſtã eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, & libertatis interitum; earumque oppreſſionem tetram, & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fateatur, honeſtum non eſſe, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe vtile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio à tanto errore coner auertere? Poteſt enim, Dii immortales, cuiquam eſſe vtile fœdiſſimum, & teterrimum parricidium patriæ, quamuis, eo qui ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis ci-

uibus parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda vtilitas eſt,& quidem ſic, vt hæc duo verba inter ſe diſcrepare,ſed tamen vnum ſonare videantur. Nunc abeo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quam regnandi, eſſe poſſit? nihil contra inutilius ei,qui id iniuſtè cõſecutus ſit,inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationem. poſſunt enim cuiquã eſſe vtiles angores, ſolicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni ſunt, inquit Attius: at cui regno? quod a Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu populi Romani, populum ipſum Romanum oppreſſit, ciuitatemque non modò liberam,ſed etiam gentibus imperantem ſeruire ſibi coegiſſet? hunc tu quas cõſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? cuius autem vita ipſi poteſt vtilis eſſe, cùm eius vitæ ea conditio ſit, vt, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus ſit, & gloria? Quòd ſi hæc vtilia non ſunt, quæ maximè videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis; ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe vtile, quod non honeſtum ſit. Quanquam id quidẽ cùm ſæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio conſule iterum & à ſenatu noſtro iudicatum eſt. cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum vltro intuliſſet; cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmiũ ei propoſuiſſet,ſe,vt clam veniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum,& eum veneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum, idq; eius factum à ſenatu laudatum eſt. Atqui, ſi ſpeciem vtilitatis,opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus,& grauem aduerſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitiũ, qui cum laudis certamen fuiſſet,eum non virtute,ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabricio, qui talis in hac vrbe, qualis Ariſtides Athenis, fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam vtilitatem à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? ſi gloriæ cauſſa imperium expetendum eſt: ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria. ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo: non poterunt eſſe vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi Q. filii, ſententia:

quas ciuitates L.Sylla,pecunia accepta, ex S. C. liberauiſſet, vt eæ rurſus vectigales eſſent,neque iis pecuniam,quam pro libertate dederant,redderemus.Eſt ei ſenatus aſſenſus.turpe imperio. piratarum enim melior fides, quam ſenatus. At aucta vectigalia, vtile igitur. Quouſque audebunt dicere, quidquam vtile,quod non honeſtum? poteſt autem vlli imperio, quod gloria debet fultum eſſe,& beneuolentia ſociorum,vtile eſſe odium,& infamia? Ego etiam cũ Catone meo ſæpe diſſenſi. nimis enim mihi videbatur præfractè ærariũ, vectigaliaque defendere; omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſſe deberemus, cũ illis ſic agere, vt cum colonis noſtris ſoleremus:eoque magis,quòd illa ordinum coniunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiã Curio,cùm cauſſam tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat vtilitas. potius diceret,nõ eſſe æquam,quia non eſſet vtilis reip. quàm, cum æquam eſſe diceret,non eſſe vtilem fateretur.

Plenvs eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quęſtionum,ſitne boni viri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in vtramque partem diſputat: ſed tamen ad extremum vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate.Quærit,ſi in mari iactura facienda ſit,equíne pretioſi potius iacturam faciat,an ſeruuli vilis.hîc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas.Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit,extorquebítne eam ſapiens,ſi potuerit? negat,quia ſit iniurium.Quid dominus nauis?eripiétne ſuum?minimè, non plus,quàm ſi nauigantem in altum eiicere de naui velit, quia ſua non ſit. Quoad enim peruentum ſit eò,quò ſumpta nauis eſt,non domini eſt nauis,ſed nauigantium. Quid ſi in vna tabula ſunt duo naufragi, hique ſint ſapientes; ſibíne vterque rapiat,an alter cedat alteri? cedat verò, ſed ei, cuius magis interſit vel ſua, vel reipub. cauſſa viuere. quid ſi hæc paria in vtroque? nullum erit certamen; ſed, quaſi in ſorte, aut in micando victus, alteri cedet alter. Quid, ſi pater fana expilet,cuniculos agat ad ærarium, indicétne id magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt, quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtat omnibus officiis? immo verò: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere ciueis in parenteis. Quid ſi tyrannidem occupare, ſi patriã prodere

conabitur pater, ſilebítne filius? immo verò obſecrabit patrem, ne id faciat; ſi nihil proficiet, accuſabit, minabitur etiam: ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiẽs adulterinos numinos accipiet imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoluturus ne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeat ne dicere? non neceſſe putat Diógenes, Antipater viri boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum, alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario quod ſit millenarium? Perſpicuum iam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominaui, controuerſia. Pacta, & promiſſa ſempérne ſeruanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, vt prætores ſolent dicere, facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento vnquam poſtea vteretur: ſi eo medicamẽto ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicũ pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti; quid faciendũ ſit, cùm ſit is inhumanus, qui nõ concedat vti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? vitæ, & ſaluti cõſulendum eſt. Quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum heredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, vt ante quàm hereditàtem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quòd aliter eũ heredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nécne? promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit: niſi fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, vt vel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis vtilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet. optauit, vt in currum patris tolleretur. ſublatus eſt inſanus: ante

quàm

quàm conſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quãto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitum Hippolyti filii ſui, cùm is patri ſuſpectus eſſet de nouerca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnõ? cùm deuouiſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimũ natum eſſet illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem annõ natum pulchrius. promiſſum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda non nunquam. Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanæ mẽtis depoſuerit, repetat inſaniens; reddere, peccatum ſit; nõ reddere, officium. Quid, ſi is qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ, reddésne depoſitum? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet eſſe cariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta videntur eſſe, temporibus fiunt nõ honeſta. facere promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita, cõmutata vtilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſſe vtilitatis contra iuſtitiam ſimulatione prudẽtię, ſatis, arbitror, dictũ. Sed quoniam à quattuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cùm docebimus, ea, quæ videntur eſſe vtilia, neque ſunt, quã ſint virtutis inimica. Ac de prudẽtia quidem, quam vult imitari malitia, itemq; de iuſtitia, quæ ſemper eſt vtilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & tẽperantiæ. Vtile videbatur Vlyſſi, (vt quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdię ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe. nõ honeſtũ conſilium. At vtile (vt aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otioſè cum parentibus, cum vxore, cũ filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego verò iſtam contemnendam, & abiiciendam, quoniam, quæ honeſta non ſit, ne vtilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeueraſſet?

qui cùm maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Cuius ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis. ſolus neglexit fidem:
Furere aſsimulauit: ne coiret, inſtitit.
Quòd ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam,
Fides ſacratæ ius perpetuo falleret.

Illi verò non modò cum hoſtibus, verùm etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem, factaq; veniamus. M. Attilius Regulus, cùm conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autẽ patre Annibalis Amilcare, iuratus miſſus eſt ad ſenatum, vt, niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is, cùm Romam veniſſet, vtilitatis ſpeciem videbat: ſed eam, vt res declarat, falſam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum vxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere conſularis dignitatis gradũ. Quis hæc neget eſſe vtilia? quid cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harũ enim eſt virtutum proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in ſenatum venit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſauit: quàm diu iureiurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. atque illud etiam, (ô ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem vtilitati ſuæ) reddi captiuos, negauit eſſe vtile: illos enim adoleſcenteis, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cùm valuiſſet auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit, neq; eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. neque verò tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurandum conſeruandum putabat. itaque tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliore cauſſa, quàm ſi domi ſenex, captiuus, periurus, & conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non cenſuerit captiuos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit.

ſerit. Quo modo ſtultè? etiámne, ſi reipub. conducebat? poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquam ciui vtile eſſe? Peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm vtilitatem ab honeſtate ſeiungunt. omnes enim expetimus vtilitatem, ad eámque rapimur; nec facere aliter vllo modo poſſumus. nam quis eſt, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, vtilia reperire; propterea illa prima, & ſumma habemus, vtilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurãdo? num iratum timemus Iouẽ? at hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, nõ eorum modò, qui, Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorũ etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibiipſi Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quę tantam vtilitatem peruerteret. An, ne turpiter faceret? primùm minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium:

Fregiſtíne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam.

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, videri quædã vtilia, quæ nõ ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: vt hoc ipſum videtur honeſtum, conſeruandi iuriſiurandi cauſſa ad cruciatum reuertiſſe: ſed ſit non honeſtũ, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quidquid valde vtile ſit, id fieri honeſtum, etiã ſi antea non videretur. Hęc ferè contra Regulum. ſed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidẽ ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iuſiurandum valet. ſed in iureiurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. eſt enim iuſiurandum affirmatio religioſa. quod autẽ affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. iam enim non ad iram Deorum, quæ nulla eſt, ſed ad iuſtitiam, & ad fidem pertinet. nam præclarè Ennius,

O fides alma, apta pinnis, & iuſiurandum Iouis.

qui igitur iuſiurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi, vt in Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuiſſet, quàm ſibi nocuit ipſe Regulus. certè, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. id autem non modò non ſummum malum, ſed nec malum quidem eſſe, maxima auctoritate philoſophi affirmant. quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an grauiſſimum, Regulum nolite, quæſo, vituperare. quem enim locupletioré quærimus, quàm principé reipub. qui, retinendi officii cauſſa, cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod aiunt minima de malis, id eſt vt turpiter potius, quàm calamitosè: an eſt vllum maius malum turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet videri? itaque, neruoſius qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

icirco rectè à poeta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, perſonæ ſeruiendum fuit. Sed ſi hinc ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra periurio. Eſt autem etiam ius bellicũ, fidésque iuriſiurandi ſæpe hoſti ſeruanda. quod enim ita iuratum eſt, vt mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandum eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum periurium eſt: vt, ſi prædonibus pactũ pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. nã pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. cum hoc non fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. non enim, falſum iurare, peierare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt. ſcitè enim Euripides,

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesque bellicas, & hoſtileis perturbare periurio. cum iuſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quem & totum ius fœciale, & multa ſunt iura cõmunia. quod ni ita eſſet, nunquã claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At verò T.

Veturius, & Sp. Poſtumius, cùm iterum conſules eſſent, quia, cùm male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, ſenatusque fecerant. eodemque tempore T. Numitius, Q. Melius, qui tum tribuni pleb. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, vt pax Samnitum repudiaretur: atque huius deditionis ipſe Poſtumius, qui debebatur, ſuaſor, & auctor fuit. quod item multis annis pòſt C. Mancinus: qui, vt Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quàm Q. Pompeius: quo, cùm in eadem cauſſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. hîc ea, quæ videbatur, vtilitas plus valuit, quàm honeſtas: apud ſuperiores vtilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim. quaſi vero forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cùm præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo iudicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſſam, vt eſſet iudicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſſet, captiui profectò Pœnis redditi eſſent; ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod quia patriæ non vtile putauit, iccirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam quòd aiunt, quod valde vtile ſit, id fieri honeſtum: immo verò, eſſe, non fieri. Eſt enim nihil vtile, quod idem non honeſtum: nec, quia vtile, honeſtum eſt: ſed, quia honeſtum, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud eſt admiratione dignum, quòd captiuos retinendos cenſuerit. Nam quòd rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculũ ad adſtringendam fidem iureiurando maiores arctius eſſe voluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis; indicant ſacra; indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides: indicant notationes, animaduerſionesque cenſorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant.

L. Manlio, A. filio, cùm dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quòd id paucos ſibi dies ad dictaturã gerendã addidiſſet. Criminabatur etiã, quòd Titum filium, qui Torquatus poſtea eſt appellatus, ab hominib. relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet. qđ cùm audiuiſſet adoleſcẽs filius, negotiũ exhiberi patri; accurriſſe Romã, & prima luce Pomponii domũ veniſſe dicitur. cui cùm eſſet nuntiatũ; quòd illum iratum allaturũ ad ſe aliquid contra patrẽ arbitraretur, ſurrexit è lectulo, remotiſq; arbitris ad ſe adoleſcentẽ iuſſit venire. at ille, vt ingreſſus eſt, confeſtim gladiũ diſtrinxit, iurauitq; ſe illũ ſtatim interfecturũ, niſi iuſiurandũ ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturũ. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi à cauſſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium miſſum fecit. tantum tẽporibus illis iuſiurandũ valebat. Atq; hic T. Manlius is eſt, qui ad Anienẽ Gallo, quẽ ab eo prouocatꝰ occiderat, torque detracto, cognomẽ inuenit: cuius tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: magnus vir in primis: & qui nuper indulgens in patrẽ, idẽ acerbus, & ſeuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conſeruando iureiurando; ſic decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam iuratos ad ſenatũ miſit Annibal, in caſtra redituros ea, quorũ erant potiti Pœni, niſi de redimendis captiuis impetrauiſſent, ſi non redierũt, vituperandi. De quib. non omnes vno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit, ex decẽ nobiliſſimis, qui tunc erant miſſi, nouẽ reuertiſſe, à Senatu re non impetrata: vnũ ex decem, qui paullò pòſt, quã egreſſus erat è caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitꝰ, Romæ remanſiſſe. reditu enim in caſtra, liberatũ ſe eſſe iureiurãdo interpretabatur: non rectè: fraus enim diſtringit, non diſſoluit periuriũ. Fuit igitur ſtulta calliditas, peruersè imitata prudentiã. itaq; decreuit ſenatus, vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximũ. octo hominũ millia tenebat Annibal, nõ quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent a Paullo, & Varrone conſulibus. eos Senatus non cenſuit redimendos, cùm id parua pecunia fieri potuiſſet: vt eſſet inſitũ militibus noſtris aut vincere, aut emori. qua quidem re audita, fractum animum Annibalis ſcribit idem, quòd ſenatus, populuſq; R. rebus afflictis tam

excelſo

excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quæ videntur vtilia, vincuntur. Atilius autē ille, qui Græcè ſcripſit hiſtoriam, plureis ait fuiſſe, qui in caſtra reuertiſſent, eadem fraude, vt iureiurādo liberarentur, eóſq; à cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit iam huius loci finis: perſpicuū eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractóq; fiant, quale fuiſſet Reguli factū, ſi aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reip. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet, non eſſe vtilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia. Reſtat quarta pars, quę decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quidquā eſſe vtile, quod ſit huic talium virtutū choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atq; Annicerii philoſophi nominati, omne bonū in voluptate poſuerunt, virtutemq; cenſuerunt ob eam rē eſſe laudandā, quòd efficiens eſſet voluptatis. quibus obſoletis, floret Epicurus, eiuſdē ferè adiutor, auctorq; ſententiæ. Cùm his, velis equiſq; (vt dicitur) ſi honeſtatē tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandū eſt. Nam ſi non modò vtilitas, ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, eiuſq; cōſtitutionis ſpe explorata, vt à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certè hæc vtilitas, & quidē ſumma, (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam vbi primū prudentiæ locus dabitur? an, vt conquirat vndiq; ſuauitates? quàm miſer virtutis famulatus ſeruientis voluptati? quòd autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil iſto eſſe iucūdius: quid excogitari poteſt turpius? Iam, qui dolorem ſummū malū dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quę eſt dolorū, laborumq; contēptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore; tamē non id ſpectandū eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneū ſit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt ſi illum audiā de continentia, & temperantia. dicit ille quidē multa multis locis: ſed aqua hæret, vt aiunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim tēperantia libidinū inimica, libidines autem conſectatrices voluptatis. Atq; in his tamē trib. generibus, quoquo modo poſſunt, nō incallidè tergiuerſantur. prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. For-

titudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iuſtitia vacillat, vel iacet potius, omneſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. neq; enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quàm amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, vtilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. nam vt vtilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauiſſent. non recipit iſtam coniunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. nec verò finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis diſputata. nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ videretur vtilitas, honeſtati repugnat, diiudicanda res ſit, ſatis eſt ſuprà diſputatum. Sin autem ſpeciem vtilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati; condimenti fortaſſe non nihil, vtilitatis certè nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, vt acceperis. quanquam tibi hi tres libri Cratippi inter commentarios, tanquam hoſpites erunt recipiendi. Sed vt, ſi ipſe veniſſem Athenas; quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara voce patria reuocaſſet; aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, vt ſpero, &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibique perſuade, te mihi quidem eſſe cariſſimum, ſed multò fore cariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lætabere.

M. T.

M. T. CIC.

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE, AD *T. Pomponium Atticum.*

Dialogi perſonæ,

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O TITE, *ſi quid ego adiuro, curámve leuaſſo,*
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

Licet enim mihi verſibus iiſdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flamininum, Ille vir haud magna cùm re ſed plenus fidei. Quanquam certo ſcio, non, vt Flamininum, ſollicitari te, Tite, ſic nocteisq; diesq;. Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commoueri. quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt aliquid ad te de ſenectute conſcribere. hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut iam vrgentis, aut certè aduentantis ſenectutis, & te, & me ipſum leuari volo. etſi te quidem id modicè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certo ſcio. Sed mihi, cùm de ſenectute vellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque noſtrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt

non modò omneis abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiã, & iucundã ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari philoſophia poterit: cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de ceteris & diximus alias multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. omnem autem ſermonẽ tribuimus non Tithono, vt Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quò maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admiranteis, quòd is tam facilè ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris; attribuito Græcis litteris, quarũ conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtrã omnem de ſenectute ſententiam. SCIP. Sæpenumero admirari ſoleo cum C. hoc Lælio, cùm ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamq; ſapientiam, tum vel maximè, quòd nunquam grauem tibi ſenectutẽ eſſe perſenſerim: quæ plerisque ſenibus ſic odioſa eſt, vt onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere. CAT. Rem haud ſanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari videmini. quibus enim nihil eſt in ipſis opis ad bene, beateque viuendum, iis omnis ętas grauis eſt: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat: quo in genere eſt in primis ſenectus: quam vt adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atque peruerſitas. Obrepere aiũt eam citius, quàm putaſſent. primùm, quis coegit eos falſum putare? quî enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia, obrepit? deinde, quî minus grauis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam ſi octogeſimũ? præterita enim ætas quamuis longa, cùm effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutẽ. quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, quę vtinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroq; cognomine, in hoc ſumus ſapiẽtes, quòd naturã optimam ducem, tanquam Deum, ſequimur, eiq; paremus: à qua non veriſimile eſt, cùm ceteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, &, tanquam

quam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempeſtiua quaſi vietũ, & caducum: quod ferendũ eſt molliter ſapienti. quid enim eſt aliud, gigantũ more bellare cum Dijs, niſi naturæ repugnare? LAE. Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniã volumus (ſperamus quidem certè) ſenes fieri, multo anteà redidicerimus, quibus facillimè rationib. ingraueſcentẽ ætatem ferre poſſimus. CA. Faciã verò, Læli, præſertim ſi vtrique veſtrûm gratũ, vt dicis, futurũ eſt. LAE. Volumus ſanè, niſi moleſtũ eſt tibi, Cato, tanquã longã aliquam viam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendũ ſit, iſtuc, quò perueniſti, videre quale ſit. CA. Faciam, vt potero, Læli,: ſæpe enim interfui querelis æqualiũ meorum, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillimè congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines cõſulares, noſtri ferè ęquales, deplorare ſolebant; tum, quòd voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id videbãtur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadẽ mihi vſu euenirent; reliquiſq; omnib. maioribus natu; quorũ ego multorũ cognoui ſenectutẽ ſine querela; qui, ſe, & libidinum vinculis laxatos eſſe nõ moleſtè ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. Sed omniũ iſtiuſmodi querelarũ in morib. eſt culpa, non in ætate. moderati enim, nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem ſenectutem agunt: importunitas autẽ, & inhumanitas omni ætati moleſta eſt. LAE. Eſt, vt dicis, Cato. ſed fortaſſe dixerit quiſpiã, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem videri, id autem non poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: vt Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe. cùm ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius, nobilis, nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus vnquam fuiſſes. Quod eodẽ modo de ſenectute dici poteſt. nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapiẽti quidẽ, nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non grauis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationesque virtutũ; quæ in omni ætate cultæ, cùm diu mul-

tumque vixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolùm, quia nunquam deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) verum etiam, quia conſcientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, ſenem adoleſcens ita dilexi, vt æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen iam ætate prouectum. Anno enim poſt, quàm conſul primùm fuerat, ego natus ſum. cumque eo quartùm conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintoq; anno poſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cùm quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciȩ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, vt adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Hannibalem, iuueniliter exſultantem, patientia ſua molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo magisq; magisq; viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo conſilio recepit? cùm quidem, me audiente Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti; mea opera Q. Fabi, Tarentum recepiſti; Certè, inquit, ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quam in toga; qui conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: augurq; cùm eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur, quȩ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Q. filii tulit, clari viri & conſularis. eſt in manibus laudatio: quam cùm legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec verò ille in luce modò, atq; in oculis ciuium magnus, ſed intus, domique præſtantior: qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia

tia

tia iuris augurii? multæ etiam, vt in homine Romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella. cuius ſermone ita tum cupidè fruebar, quaſi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, vnde diſcerem, neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profectò videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamē omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedeſtreis naualeiſve pugnas, vt bella à ſe geſta, vt triumphos recordentur: eſt etiam quietè, & purè, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualem Iſocratis; qui eū librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem compleuit annos, neque vnquam in ſuo ſtudio, atque opera ceſſauit. qui, cùm ex eo quæreretur, cur tam diu eſſe vellet in vita, Nihil habeo, inquit, quòd accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, & docto homine dignum: ſua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt; quod non faciebatis, cuius modò mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectu' quieſcit.

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem meminiſſe probè poteſtis: anno enim vndeuigeſimo poſt eius mortem hi conſules, T. Flamininus, & M. Acilius, facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum conſulib. mortuus eſt, cùm ego, quinque & ſexaginta annos natus, legem Voconiā magna voce, & bonis lateribus ſuaſiſſem. ſed annos ſeptuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & ſenectutem, vt eis pene delectari videretur. Etenim, cùm cōplector animo, quattuor reperio cauſſas, cur ſenectus miſera videatur; vnam, quòd auocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus; quartā, quòd haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſſarum quantum quæque valeat, quámq; ſit iuſta, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit. quibus? an iis, quæ iuuentute geruntur, & viribus? nullàne igitur

res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus Scipio ſocer optimi viri, filii mei? ceteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii ſenectutem accedebat etiam, vt cæcus eſſet: tamen, cùm ſententia ſenatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho fœdusque faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Ante hac dementi ſeſe flexere ruina?

ceteraque grauiſſimè. notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appii extat oratio. Atq; hæc ille egit ſeptẽ & decẽ annis poſt alterũ conſulatum: cùm inter duos conſulatus anni decem interfluxiſſent, cenſorq; ante ſuperiorem conſulatum fuiſſet. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimilésque ſunt, vt ſi quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cùm alii malos ſcandãt, alii per foros curſent, alii ſentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, quietus ſedeat in puppi. Non facit ea, quæ iuuenes. At verò multò maiora, & meliora facit. non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, ſed conſilio, auctoritate, ſententia: quibus non modò non orbari, ſed etiã augeri ſenectus ſolet. niſi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cùm bella non gero: at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo; & Carthagini, malè iam diu cogitanti, bellum multò ante denuntio. de qua vereri non ante deſinam, quàm illam exciſam eſſe cognouero. quam palmam vtinam Dii immortales, Scipio, tibi reſeruent, vt aui reliquias perſequare: cuius à morte ſextus hic & trigeſimus annus eſt. ſed memoriam illius viri omnes excipient anni conſequentes. anno ante me cenſorem mortuus eſt, nouem annis poſt meum conſulatum, cùm conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladiis vteretur,

ſed

ſed conſilio, ratione, ſententia. quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ii qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, vt ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. Quòd ſi legere, aut audire voletis externa: maximas reſp. ab adoleſcentibus labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis.

Cedo, quî veſtram rempub. tantam amiſiſtis tam citò?

Sic enim percunctanti, vt eſt in Næuii Ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis:

Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. credo, niſi eam exerceas, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur cenſetis eum, cùm ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò eos, qui ſunt noui, ſed eorum patres etiam, & auos: nec ſepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne memoriam perdam. his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam ſenum audiui oblitũ, quo loco theſaurum obruiſſet. omnia, quæ curant, meminerunt, vadimonia conſtituta, qui ſibi, cui ipſi debeant. Quid iuriſconſulti, quid pontifices, quid augures, quid philoſophi ſenes, quàm multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolùm in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutẽ tragœdias fecit. qui propter ſtudium cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus eſt, vt, quemadmodum noſtro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet, ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices. tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manib. habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quęſiſſeque, num illud carmen deſipientis videretur. quo recitato, ſententiis iudicũ eſt liberatus. nũ igitur hunc, num Heſiodũ, Simonidem, Steſichorũ, num, quos ante dixi, Iſocratẽ, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, nũ Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiã Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudiis

obmuteſcere ſenectus?an non in omnibus his ſtudiorũ agitatio vitæ æqualis fuit? Age, iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos,& familiareis meos, quibus abſentibus nunquã ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, nõ percipiẽdis fructibus, non condendis. Quanquã in his minus hoc mirũ. nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere, ſed iiſdem in iis elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere:

Serunt arbores quæ alteri ſæculo proſint,

vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamuis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpõdere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maiorib. voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quàm illud:

Acpol ſenectus, ſi nil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cùm aduenis; vnum id ſat eſt:
Diu quis viuendo, multa, quæ non volt, videt:

Et multa fortaſſe, quæ volt. atque in ea, quæ non volt, ſæpe etiam adoleſcẽtia incurrit. Illud verò idẽ Cæcilius vitioſius:

Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius, quàm odioſum. vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur; leuiorque eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenũ præceptis gaudent, quibus ad virtutũ ſtudia ducuntur. nec minus intelligo me vobis, quã vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus nõ modò languida, atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa, ſemper agẽs aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cuiuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quòd etiam addiſcunt aliquid? vt Solonem verſibus gloriantem videmus; qui ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas litteras ſenex didici: quas quidẽ ſic auidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens; vt ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis vti videtis. quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirẽ (vellem equidem & illud: diſcebãt enim fidibus antiqui) ſed in litteris certè elaboraui. Nec nũc quidem vires deſidero adoleſcentis (is enim locus erat alter

de vitiis ſenectutis) nõ plus, quàm adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam. quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo vti decet, & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cum iã ſenex athletas ſe in curriculo exercenteis videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymanſque dixiſſe: At hi quidẽ mortui iã ſunt. Non verò tam iſti, quàm tu ipſe nugator. neque enim ex te vnquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modò P. Craſſus: à quibus iura ciuibus præſcribebantur: quorum vſque ad extremum ſpiritum eſt prouecta prudentia. orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. eſt enim munus eius non ingenii ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos meos: ſed tamen eſt decorus ſenis ſermo quietus, & remiſſus; facitque perſæpe ipſa ſibi audiẽtiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim iucundius ſenectute ſtipata ſtudiis iuuentutis? ánne eas quidem vireis ſenectuti relinquemus, vt adoleſcentes doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec vlli bonarum artium magiſtri non boni putandi, quãuis conſenuerint vires, atq; defecerint. etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quàm ſenectutis. libidinoſa enim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cùm admodum ſenex eſſet, negat ſe vnquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, qui cùm quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, vt adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere. quanquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtrę conceditur. videtis enim, vt apud Homerũ ſæ-

Piſſime Neſtor de virtutibus ſuis prædicet. tertiam enim iam ætatem hominum viuebat:nec erat ei verendum,ne,vera prædicans de ſe, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis viribus.& tamen dux ille Græciæ nunquã optat, vt Aiacis ſimileis habeat decẽ, at vt Neſtoris: quod ſi acciderit,non dubitat quin breui ſit Troia peritura.Sed redeo ad me. Quartum ago annum & octogeſimum. vellem id quidem poſſe, quod Cyrus:ſed tamen hoc queo dicere,non me quidem iis eſſe viribus,quibus aut miles bello Punico, aut quæſtor eodẽ bello,aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt cùm tribunus militũ depugnaui apud Thermopylas Man. Acilio Glabrione conſule: ſed tamen, vt videtis, non planè me eneruauit, non afflixit ſenectus: non curia vireis meas deſiderat,non Roſtra;non amici,non clientes,non hoſpites.Nec enim vnquam ſum aſſenſus illi veteri, laudatoque prouerbio, quod monet maturè fieri ſenem, ſi diu velis ſenex eſſe. ego verò me minus diu ſenem eſſe mallem, quàm eſſe ſenem ante, quàm eſſem: itaq; nemo adhuc conuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm veſtrûm vter vis. nec vos quidem T. Pontii centurionis vireis habetis. num iccirco eſt ille præſtantior? moderatio modò virium adſit,& tantum, quantum poteſt, quiſque nitatur: nę ille non magno deſiderio tenebitur viriũ. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cùm humeris ſuſtineret bouem. vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vireis ingenii dari? Denique iſto bono vtare, dum adſit: cùm abſit, ne requiras. niſi fortè adoleſcentes pueritiam, paullulum ætate progreſſi adoleſcentiam debent requirere. curſus eſt certus ætatis, & via vna naturæ, eaque ſimplex, ſuaq; cuique parti ætatis tempeſtiuitas eſt data. vt enim infirmitas puerorum eſt, ferocitas iuuenum, grauitas iam cõſtantis ætatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus Maſſaniſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere: cùm equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto ſit: ſummam

in

in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaq; exſequi omnia regis officia, & munera. poteſt igitur exercitatio, & temperantia in ſenectute etiam aliquid conſeruare priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute vires. nec poſtulantur quidem vires à ſenectute. ergo & legibus, & inſtitutis, vacat ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. itaq; non modò, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt imbecilli ſenes, vt nullum officii, aut omnino vitæ munus exſequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitiũ, ſed commune inualetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quòd niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis. ad paternam enim magnitudinem animi doctrina vberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, eiusque vitia diligentia compenſanda ſunt: pugnandum, tanquam contra morbum, ſic cõtra ſenectutem: habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendũ, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſolùm ſubueniendum eſt, ſed menti, atque animo multo magis. nam hæc quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, exſtinguuntur ſenectute. Et corpora quidem exercitationũ defatigatione ingraueſcunt: animi autem exercendo leuãtur. Nam, quos ait Cęcilius comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos. quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. vt petulantia, vt libido magis eſt adoleſcentium, quàm ſenũ, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. Quattuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas, Appius regebat & ſenex, & cæcus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modò auctoritatẽ, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, carum omnes habebant. vigebat in illa domo mos patrius, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuũ retinet, ſi nemi

ni mancipata eſt, ſi vſque ad vltimum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentem, in quo aliquid ſenile, ſic ſenem, in quo aliquid eſt adoleſcẽtis, probo. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi liber Originum eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſſarum illuſtrium, quaſcunq; defendi, nunc quam maxime orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam Græcis litteris vtor: Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, cõmemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his deſudans, atque elaborans, corporis vireis nõ magnopere deſidero: adſum amicis: venio in ſenatũ frequens: vltroq; affero res multũ & diu cogitatas, eaſq; tueor animi, non corporis viribus. quæ ſi exſequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ipſa cogitantem, quæ iam agere non poſſem: ſed, vt poſſim, facit acta vita. ſemper enim in his ſtudiis, laboribusque viuenti non intelligitur, quando obrepat ſenectus. ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit, nec ſubitò frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio ſenectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis: ſiquidem id aufert à nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum. accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita eſt, cùm eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem peſtẽ quàm voluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam: cuius voluptatis auidæ libidines, temere, & effrenatè ad potiundum incitarentur: hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſtupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptatis. cumque homini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet; huic diuino muneri, ac dono nihil eſſe tam inimicum, quàm voluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiæ locũ eſſe, nec omnino in voluptatis regno virtutẽ poſſe cõſiſtere. qđ quo magis intelligi poſſet, fingere animo iubebat

tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet; quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamq; peſtiferum, quàm voluptatem; ſiquidem ea, cùm maior eſſet, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prœlio Sp. Poſtumius, T. Veturius conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui in amicitia populi Rom. permanſerat, ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat; cùm quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum veniſſe L. Camillo, P. Claudio conſulibus, reperio. Quorſum hæc? vt intelligeretis ſi voluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, vt id non liberet, quod non oporteret. impedit enim conſilium voluptas, rationis inimica; ac mentis (vt ita dicā) præſtringit oculos; nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus feci, vt fortiſſimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è ſenatu eiicerem, ſeptem annis poſt quàm conſul fuiſſet: ſed notandam putaui libidinem. Ille enim, cùm eſſet conſul in Gallia, exoratus in conuiuio à ſcortò eſt, vt ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre ſuo, cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libidò, quæ cùm probro priuato coniungeret imperii dedecus. Sæpe audiui à maioribus natu, qui ſe pueros porro à ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd cùm apud Pyrrhum regem legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur, eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes Man. Curium & Ti. Coruncanium, optare ſolitos, vt id Samnitibus, ipſiq; Pyrrho perſuaderetur; quò facilius vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dedidiſſent. Vixerat Man. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum conſulem ſe pro repub. quarto conſulatu deuouerat. norat eundē Fabricius, norat Coruncanius: qui cùm ex ſua vita, tum ex eius, quem dico, Pub. Decii facto iu-

dicabant eſſe profectò aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quódque, ſpreta, & contempta voluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur hæc tam multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea voluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructiſq; menſis, & frequentibus poculis: caret etiam vinolentia, & cruditate, & inſomniis, ſed, ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam eius blanditiis nõ facilè obſiſtimus: diuinitus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, vt piſces) quanquam immoderatis epulis caret ſenectus, modicis tamen delectari poteſt. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cena ſenem ſæpe videbam puer. delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ ſibi nullo exemplo, priuatus ſumpſerat. tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipſum reuertor. Primùm habui ſemper ſodaleis. ſodalitates autem me quæſtore cõſtitutæ ſunt, ſacris Idæis magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè: ſed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipſorum conuiuiorum delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarũt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant. vt, quod in eo genere minimũ eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtiuis quoq; cõuiuiis delector, nec cum æqualibus ſolùm, qui pauci iam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis motus: non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem. Me verò & magiſteria delectant à maioribus inſtituta; &, is ſermo, qui, more maiorum, à ſummo magiſtro adhibetur in poculo; & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta,

atque

atque rorantia; & refrigeratio æſtate,&.viciſſim aut ſol, aut ignis hibernus: quæ quidem etiam in Sabinis perſequi ſoleo: conuiuiumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod nō deſideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidā iam affecto ætate quæreret, vteretúrne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò iſtinc, ſicut à domino agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerū talium odioſum fortaſſe, & moleſtū eſt carere: ſatiatis verò, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. quanquam non caret is, qui non deſiderat. hoc ego non deſiderare, dico eſſe iucundius. Quòd ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primùm paruulis fruitur rebus, vt diximus; deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abundè potitur, non omnino caret. vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat: delectatur tamen etiam, qui in vltima: ſic adoleſcentia, voluptates propè intuens, magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatū omnium, ſecum eſſe, ſecumq;, vt dicitur, viuere? ſi verò habet aliquod tanquā pabulum ſtudii, atq; doctrinę, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori videbamus in ſtudio dimetiēdi pene cæli atque terræ Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cùm manè cœpiſſet? quàm delectabat eum, defectiones ſolis, & lunæ multò nobis antè prædicere? Quid in leuiorib. ſtudiis, ſed tamen acutis? quàm gaudebat bello ſuo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pſeudolo? Vidi etiam ſenem Liuium: qui, cùm ſeptem annis antè, quàm ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centhone, Tuditanoque conſulibus, vſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii, & ciuilis iuris ſtudiò loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? atq; eos omneis, quos cōmemoraui, his ſtudiis flagranteis ſenes vidimus. M. verò Cethegum, quē rectè ſuadæ medullā dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam

ſionem? quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: vt honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, vt antè dixi, ſeneſcere ſe multa in dies diſcentem: qua voluptate animi nulla certè poteſt eſſe maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recuſat imperium, nec vnquam ſine vſura reddit, quod accepit, ſed aliàs minore, plerunque maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat. quæ cùm gremio mollito, ac ſubacto ſparſum ſemen excepit, primùm id occatum cohibet: ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore, & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta geniculato, vaginis iam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cùm emerſit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſus munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? ſatiari delectatione non poſſum: vt meæ ſenectutis requietem, oblectamentumque noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viuiradices, propagines nonne ea efficiunt, vt quemuis cum admiratione delectent? vitis quidem, quæ natura caduca eſt, niſi fulta eſt, fertur ad terram; eadem, vt ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omneis parteis nimia fundatur. itaque ineunte vere, in iis, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens vua ſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primò eſt peracerba guſtatu; deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampi-

nis nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cùm fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me ſolum, vt ante dixi, ſed & cultura, & natura ipſa delectat, adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & propagatio vitium, ſarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationesq́ue proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolùm, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed hortis etiam atque pomariis, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium varietate. nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi fuiſſe ſentio longiora. ignoſcetis autem. nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum: & ſenectus eſt natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, cõſumpſit extremum tempus ætatis. cuius ego villam contemplans, (abeſt enim non longè à mea) admirari ſatis nõ poſſum vel hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit, ſed iis, qui haberent aurum, imperare. poterátne tantus animus non efficere iucundam ſenectutẽ? Sed venio ad agricolas; ne à me ipſo recedam. In agris erant tunc ſenatores, id eſt ſenes; ſiquidẽ aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe dictum, cuius dictatoris iuſſu, magiſter equitũ C. Seruilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem, occupatum intercmit. a villa in ſenatum acceſſebantur & Curius, & ceteri ſenes, ex quo, qui eos acceſſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant?

mea quidem ſententia, haud ſcio, an vlla poſſit eſſe beatior vita; neq; ſolùm officio, quòd hominũ generi vniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione quam dixi, & ſaturitate, copiaq; rerũ omniũ, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam Deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduiq; domini referta cella vinaria, olearia, & pœnaria eſt: villaq; tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. iam, hortũ ipſi agricolæ ſuccidiam alterã appellant. conditiora facit hæc ſuperuacaneis operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorũ viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearũ, oliuetorúmve ſpecie dicam? breui præcidam, agro bene culto nihil poteſt eſſe nec vſu vberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam inuitat, atq; allectat ſenectus. Vbi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni: aut viciſſim vmbris aquíſve refrigerari ſalubrius? Sibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi natationes, atq; curſus; nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras; id ipſum, vtrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſè, vt facitis. quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, vt intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorẽ, Perſarum regem, præſtanti ingenio, atq; imperii gloria, cùm Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eiq; dona à ſociis attuliſſet, & ceteris in rebus comẽ erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cùm autẽ admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atq; puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiã, ſed etiam ſolertiã eius, à quo eſſent illa dimenſa atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt

ſatæ:

ſatæ: tum Lyſandrum, intuentem purpuram eius, & nitorẽ corporis, ornatumq; Perſicũ multo auro, multiſq; gemmis, dixiſſe: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna cõiuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minus & ceterarũ rerũ, & in primis agri colendi ſtudia teneamus vſq; ad vltimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centeſimum annum accepimus vitam perduxiſſe, cùm eſſet acta iam ætate in agris, eoſque coleret: cuius inter primum & ſextũ conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. Ita quãtum ſpatium ætatis maiores ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atq; huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex autem ſenectutis auctoritas. Quãta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino, in quem illud elogium vnicum: VNO ORE PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES, POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. notum eſt carmen inciſum ſepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum nuper P. Craſſum, pontificem maximum, quem poſtea M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paullo aut Africano loquar? aut iam antè de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem; vt ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentię voluptates. Sed in omni oratione memẽtote, eam me laudare ſenectutẽ, quæ fundamẽtis adoleſcentiæ cõſtituta ſit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondã cum aſſenſu omniũ dixi, Miſeram eſſe ſenectutẽ, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè auctoritatẽ afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hęc enim ipſa ſunt honorabilia, quę videntur leuia, atq; cõmunia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis ciuitatibus, vt quæq; optimè morata, ita diligentiſſimè obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmoniũ, cuius modò mentionẽ feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimũ domicilium ſenectutis. nuſquam enim tantũ tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. quin etiã memoriæ proditũ

eſt: cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, magno conſeſſu locum ei nuſquam datum à ſuis ciuibus: cùm autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, legati cùm eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omneis, & ſenem ſeſſum recepiſſe: quib. cùm à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendã, Athenienſes ſcire, quę recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimꝰ, in primis, quod, vt quisq; ætate antecedit, ita ſententia principatũ tenet: neq; ſolùm honore antedentibus, ſed iis etiã, qui cum imperio ſunt, maiores natu augures anteponũtur. Quę ſunt igitur voluptates corporis cũ auctoritatis præmiis cõparandæ? quib. qui ſplẽdidè vſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquã inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamẽ omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idq; cùm in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic ſe res habet. vt enim non omne vinũ, ſic non omnis natura vetuſtate coaceſcit. ſeueritatẽ in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia verò ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. Poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere? Quarta reſtat cauſſa, quę maximè angere, atq; ſolicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. ô miſerum ſenem, qui mortem cõtemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit: quæ aut planè negligẽda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquò eum deducit, vbi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri poteſt. quid igitur timeã, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quin etiam ætas illa multò plureis, quàm noſtra, mortis caſus

tis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ægrotant: triſtius curantur: itaque perpauci veniũt ad ſenectutem. quod ni ita accideret, melius, & prudentius viueretur. mens enim, & ratio, & cõſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cùm illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego tum in optimo filio meo, tum in exſpectatis ad ampliſſimam dignitatẽ fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe eſſe victurum; quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. quid enim ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex ne quod ſperet quidem habet. At eſt eo meliore condicione, quàm adoleſcens; cùm id, quod ſperat ille, hic iam conſecutus eſt. ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quanquam ô dii boni, quid eſt in hominis vita diu? da enim ſupremum tempus: exſpectemus Tarteſſiorum regis ætatem. fuit enim, vt ſcriptum video, Argantonius quidem Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. ſed mihi ne diuturnum quidẽ quidquam videtur, in quo eſt aliquid extremum. cùm enim id aduenit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum manet, quòd virtute, & rectè factis ſis conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni; nec præteritum tempus vmquam reuertitur; nec quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet eſſe contentus. neque enim hiſtrioni, vt placeat, peragenda fabula eſt; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: neque ſapienti vſque ad, Plaudite, veniẽdum. breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteque viuendum. ſin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis ſuauitate, æſtatem, autumnumque veniſſe. ver enim, tamquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt; fructus autem ſenectutis eſt, vt ſæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia verò, quæ ſecundùm naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundùm naturam, quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, aduerſante & repu-

gnante natura. Itaque adoleſcentes ſic mihi mori videntur, vt cùm aquæ multitudine flammæ vis opprimitur; ſenes autẽ ſicut cùm ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur. & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi auelluntur; ſi matura, & cocta, decidũt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas. quæ mihi quidem tam iucunda eſt, vt, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa nauigatione eſſe venturus. ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: recteque in ea viuitur, quoad munus officii exſequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, vt animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſpõſum eſt, cùm illi quærenti, qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret: reſpondiſſe dicitur, ſenectute. Sed viuẽdi finis eſt optimus, cùm, integra mente, certiſque ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit. vt nauem, vt ædificium idem deſtruit facillimè, qui conſtruxit: ſic hominem eadẽ optimè, quæ conglutinauit, natura diſſoluit. nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inueterata, facilè diuellitur. ita fit, vt illud breue vitæ reliquum nec auidè appetendum ſenibus, nec ſine cauſſa deſerendum ſit. vetat Pythagoras, iniuſſu imperatoris, id eſt Dei, de præſidio, & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorũ & lamentis vacare. vult credo ſe eſſe carũ ſuis. ſed haud ſcio, an meli⁹ Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neq; funera fletu *Faxit.*

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas cõſequatur. Iam, ſenſus moriendi, ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus durat, prçſertim ſeni. poſt mortem quidẽ ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. ſed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem vt negligamus, ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. moriendũ enim certè eſt, & id incertum, an eo ipſo die. mortem igitur, omnibus horis impendentem, timens, quî poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur, cùm recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad ſupplicium

eſt pro-

eſt profectus, vt fidem hoſti datã conſeruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt; non auum tuum L.Paullum, qui morte ſua luit collegę in Cannẽſi ignominia temeritatem; non M.Marcellum, cuius interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt; ſed legiones noſtras, quod ſcripſi in Originibus, in eum ſæpe locum profectas alacri animo, & erecto, vnde ſe numquam redituras arbitrarentur. quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolùm indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? omnino, vt mihi quidem videtur, rerum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderãt adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea iam cõſtans requirit ætas, quæ media dicitur? ſunt etiam eius ætatis: ne ea quidem à ſenectute quæruntur. ſunt extrema quędam ſtudia ſenectutis. ergo, vt ſuperiorũ ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. quod cùm euenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius abſum. Ego veſtros patres, P.Scipio, tuque C.Læli, viros clariſſimos, mihi amiciſſimos, viuere arbitror, & eam quidem vitam, quę eſt ſola vita numeranda. nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & graui opere perfungimur. Eſt enim cæleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatique contrarium, ſed credo Deos immortaleis ſparſiſſe animos in corpora humana, vt eſſent, qui terras tuerentur, quique cæleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque conſtantia. Nec me ſolùm ratio, ac diſputatio impulit, vt ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreoſque incolas pene noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, numquam dubitaſſe, quin ex vniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio:

cùm tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cúmq; animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moueat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia numquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cùm ſimplex animi ſit natura, neque habeat in ſe quidquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum diuidi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnoque eſſe argumento, homines ſcire pleraque ante quàm nati ſint, quòd iam pueri, cùm arteis difficileis diſcant, ita celeriter res innumerabileis arripiant, vt eas non tum primum accipere videantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc Platonis ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi cariſſimi filii, me, cùm à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem numquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, viuere: cùm exiſſent ex iis, emori: nec verò tum animum eſſe inſipiĕtem, cùm ex inſipienti corpore euaſiſſet: ſed cùm omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. atq; etiam, cùm hominis natura morte diſſoluitur, ceterarum rerum, perſpicuum eſt, quò quæque diſcedat. abeunt enim illuc omnia, vnde orta ſunt: animus autem ſolus nec, cùm adeſt, nec, cùm diſcedit, apparet. Iam verò, videtis, nihil morti tam eſſe ſimile, quàm ſomnum. atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatē ſuam. multa enim, cùm remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cùm ſe planè corporis vinculis relaxarint. Quare, ſi hæc ita ſunt; ſic me colitote, inquit, vt Deum: ſin interiturus vna eſt animus cum corpore; vos tamen Deos verentes, qui hāc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam noſtri piè, inuiolatéque ſeruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos, ſi placet, noſtra videamus.

mus. Nemo vmquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos pręſtanteis viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (vt de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tãtos labores, diurnos nocturnósque domi, militiæ ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? nónne melius multò fuiſſet, otioſam ætatem, & quietam, ſine vllo labore, aut contentione, traducere? ſed neſcio quomodo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cùm exceſſiſſet è vita, tum denique victurus eſſet. quod quidem ni ita ſe haberet vt animi immortales eſſent, haud optimi cuiusq; animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? nónne vobis videtur animus, is, qui plus cernat, & longius, videre ſe ad meliora proficiſci; ille autem, cuius obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui, & dilexi videndi. neque verò eos ſolùm conuenire aueo, quos ipſe cognoui, ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipſe conſcripſi. Quò quidem me proficiſcentem, haud ſanè quis facilè retraxerit, nec tamquam Peliam recoxerit. Quòd ſi quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiã, valde recuſem. nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet vita commodi? quid nõ potius laboris? Sed habeat ſanè: habet certè tamẽ aut ſatietatẽ, aut modũ: non libet enim mihi deplorare vitã, quod multi, & ii docti, ſępè fecerũt. nec me vixiſſe pœnitet: quoniã ita vixi, vt nõ fruſtra me natũ exiſtimem. & ex vita iſta diſcedo, tãquam hoſpitio, non tãquam ex domo: cõmorandi enim natura diuerſorium nobis dedit, non habitandi locum. O præclarum diem, cùm ad illud diuinorum animorum concilium, cœtúmque proficiſcar; cúmque ex hac turba, & colluuione diſcedam. proficiſcar enim non ad eos ſolùm viros, de quibus ante dixi, verùm etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus crematum eſt; quod contra

decuit ab illo meum: animus verò, non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profectò loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quòd æquo animo ferrem, ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolùm non moleſta, ſed etiam iucunda. Quòd ſi in hoc erro, quòd animos hominum immortaleis eſſe credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo. ſin mortuus, vt quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non vereor, ne hunc errorem meum philoſophi mortui irrideant. Quòd ſi non ſumus immortales futuri: tamen, extingui homini ſuo tempore, optabile eſt. nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, ſic viuendi modum. ſenectus autem peractio ætatis eſt, tamquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præſertim adiuncta ſatietate. Hæc habui, de ſenectute quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis; vt ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. T. CIC.

M. T. CIC.

LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi perſonæ,

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Qv. Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter, & iucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam, ſumpta virili toga, vt quoad poſſem, & mihi liceret, à ſenis latere numquam diſcederem. itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scæuolam contuli: quem vnum noſtræ ciuitatis & ingenio, & iuſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc alias. nunc redeo ad augurem. Cùm ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedẽtem, vt ſolebat, cùm & ego eſſem vnà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, quì tum ferè erat multis in ore. Meminiſti enim profectò, vt opinor, Attice, & eo magis, quòd P. Sulpicio vtebare multum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quicum coniunctiſſimè, & amãtiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scæuola, cùm in eam ipſam mentionem incidiſ-

ſet,expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia,habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani.cuius diſputationis ſententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu.quaſi enim ipſos introduxi loquenteis;ne inquam, & inquit, ſæpius interponeretur. atque id eò feci, vt tamquam à præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, vt de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res tum omniũ cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: itaq; feci non inuitus,vt prodeſſem multis tuo rogatu.Sed, vt in Catone maiore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute,Catonem induxi ſenem diſputantem;quia nulla videbatur aptior perſona,quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ ceteris floruiſſet: ſic,cùm accepiſſemus à patribus, maximè memorabilem C.Lælii, & P.Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scęuola.genus autem hoc ſermonũ,poſitum in hominũ veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere grauitatis: itaque ipſe mea legens ſic afficior interdum, vt Catonem, non me, loqui exiſtimem.ſed, vt tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior:nunc Lælius, & ſapiens, (ſic enim eſt habitus)& amicitię gloria excellens,de amicitia loquitur.tu velim à me animum parumper auertas,Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius,& Q.Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani:ab iis ſermo oritur:reſpondet Lælius: cuius tota diſputatio eſt de amicitia:quã legẽs tu ipſe cognoſces. FAN. Sunt iſta vera, Læli.nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe coniectos;vnum te ſapientem,& appellant,& exiſtimãt. tribuebatur hoc modo M. Catoni.ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed vterq; alio quodam modo: Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum vſum habebat, multaque eius & in ſenatu,& in foro vel prouiſa prudẽter,vel acta conſtanter,

ſtanter, vel reſponſa acutè ferebantur, propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non ſolùm natura, & moribus, verùm etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed vt eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui ſeptem appellantur, eos qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habēt. Athenis vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, vt omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. itaque ex me quærūt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis, quòd his proximis nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſſa, vt aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. SCAE. Quærunt quidem, C. Læli, multi, vt eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi viri, tum amantiſſimi morte, ferre moderatè, nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ: quòd autem his nonis in collegio noſtro non affuiſſes, valetudinem cauſſam, nō mœſtitiam fuiſſe. LAE. Rectè tu quidem, Scæuola, & verè. nec enim ab iſto officio, quod ſemper vſurpaui cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec vllo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, vt vlla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, quòd mihi tantùm tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amicè. ſed, vt mihi videris, non rectè iudicas de Catone. aut enim nemó, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quo modo enim (vt alia omittam) mortem filii tulit? memineram Paullum, videram Caium: ſed hi nec comparantur Catoni, maximo, & ſpectato viro. quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, vt ais, ſapientiſſimum iudicauit. huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (vt iam cum vtroque loquar) ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moueri negem; quàm id rectè faciam, viderint ſapientes: ſed certè mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis vt arbitror, nemo vnquam erit, & vt confirmare poſſum, nemo certè fuit. ſed

non egeo medicina: me ipſe cõſolor, & maxime illo ſolatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. mihi accidit, ſi quid accidit. ſuis autem incommodis grauiter angi, non amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt. Cum illo verò quis neget actum eſſe præclarè? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet; quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili virtute ſuperauit: qui conſulatum petiit numquam, factus eſt conſul bis, primùm ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, reip. pene ſero: qui, duabus vrbibus euerſis, inimiciſſimis huic imperio, non modò præſentia, verum etiam futura bella deleuit. quid dicã de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, benignitate in ſuos, iuſtitia in omneis? hæc nota ſunt vobis. quàm autem ciuitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hũc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quamuis non ſit grauis, vt memini Catonẽ anno ante quàm mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatẽ, in qua etiam nunc erat Scipio. Quamobrem vita quidẽ talis fuit, vel fortuna vel gloria, vt nihil poſſet accedere. moriẽdi autem ſenſum celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines ſuſpicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætiſſimosq; viderit, illũ diẽ clariſſimum fuiſſe, cùm ſenatu dimiſſo, domum reductus ad veſperam eſt à patribus conſcriptis, à populo Rom. ſociis, & Latinis, pridie quàm exceſſit è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur potius, quàm ad inferos, perueniſſe. Neque enim aſſentior iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atq; omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum maiorum, qui mortuis tam religioſa iura tribuerunt; quod non feciſſent profectò, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámque Gręciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis, & præceptis ſuis erudierunt; vel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus. qui non tum hoc, tum illud,

illud,vt in pleriſq;, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iiſq; cùm è corpore exceſſiſſent, reditũ ad cælum patere, optimoq;,& iuſtiſſimo cuique expeditiſſimũ, quod idem Scipioni videbatur: qui idẽ quaſi præſagiret, per paucis ante mortem diebus, cùm & Philus,& Manilius adeſſent,& alii plures, tuq; etiã, Scæuola, mecũ veniſſes, triduum diſſeruit de rep. cuius diſputationis fuit extremũ ferè de immortalitate animorũ: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, vt optimi cuiusque animus in morte facillimè euolet tãquam è cuſtodia, vinculiſque corporis, cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni? quocirca, mœrere hoc eius euentu, vereor, ne inuidi magis, quàm amici ſit. Sin autem illa veriora, vt idem interitus ſit animorum,& corporũ, nec vllus ſenſus maneat: vt nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil mali. ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum,& nos gaudemus,& hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, vt ſupra dixi, actum optimè eſt, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, ſic prius exire de vita. ſed tamen recordatione noſtrę amicitię ſic fruor, vt beatè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quo cum mihi coniuncta cura de republ.& de priuata fuit: quo cum domus fuit,& militia communis,& id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modò Fannius commemorauit, fama delectat, falſa præſertim; quàm, quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorũ. quo in genere ſperare videor Scipionis amicitiam,& Lælii notam poſteritati fore. FAN. Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniã amicitiæ mentionem feciſti,& ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ, ſi, quemadmodũ ſoles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit. atque id ipſum cùm tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem vtrique noſtrûm gratum admodum feceris. LAE. Ego verò non grauarer, ſi mi-

hi ipſe conſiderem.nam & præclara viſa res eſt:& ſumus, vt dixit Fannius, otioſi.ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? Doctorum eſt iſta conſuetudo, eáque Græcorum, vt iis proponatur,de quo diſputent quamuis ſubitò. magnum opus eſt, egetque exercitatione non parua. quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis, cenſeo, petatis, qui iſta profitentur.Ego vos hortari tantum poſſum,vt amicitiam omnib.rebus humanis anteponatis.nihil eſt enim tã naturæ aptũ,tam conueniens ad res vel ſecundas,vel aduerſas.Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe.neque id ad viuum reſeco, vt illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt,fortaſſe vere, ſed ad communem vtilitatem parũ. negant enim quemquam virum bonum eſſe,niſi ſapientem.ſit ita ſanè: ſed eam ſapiẽtiam interpretantur, quã adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea,quæ ſunt in vſu, vitaque communi,non ea,quæ finguntur,aut optantur,ſperare debemus. Numquam ego dicam C.Fabricium, Man. Curium,Ti.Coruncanium,quos ſapientes noſtri maiores iudicabant,ad iſtorum normam fuiſſe ſapienteis.Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen,& inuidioſum,& obſcurum; concedantq́;,vt hi boni viri fuerint.ne id quidem facient:negabũt id,niſi ſapienti,poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerua,vt aiunt. Qui ita ſe gerunt,ita viuunt,vt eorum probetur fides,integritas,æquitas,liberalitas;nec ſit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia; ſintque magna conſtantia, vt hi fuerunt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; qui ſequuntur, quantum homines poſſunt, naturam optimam rectè viuendi ducem.ſic enim mihi perſpicere videor,ita natos eſſe nos,vt inter omneis eſſet ſocietas quædam;maior autem, vt quiſque proximè accederet. itaque ciues potiores ſunt, quàm peregrini;& propinqui,quàm alieni. Cum his enim amicitiam natura ipſa peperit : ſed ea non ſatis habet firmitatis. namque hoc præſtat amicitia propinquitati,quòd ex propinquitate beneuolẽtia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. ſublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè poteſt, quòd ex infinita ſocietate generis humani, quàm conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & ad-

& adducta in anguſtum, vt omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumque rerum cum beneuolentia, & caritate ſumma conſenſio, qua quidem haud ſcio an, excepta ſapientia, quidquam melius homini ſit à Diis immortalibus datum. diuitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita nõ tam in noſtris conſiliis, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclarè illi quidem, ſed hæc ipſa virtus amicitiam gignit, & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe vllo pacto poteſt. iam virtutem ex conſuetudine vitæ, ſermoniſque noſtri interpretemur, nec metiamur eam, vt quidam docti, verborum magnificẽtia; viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones; Philos. his communis vita contenta eſt. eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Taleis igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quãtas vix queo dicere. Principio, quis poteſt eſſe vita vitalis, vt ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolẽtia conquieſcat? quid dulcius quàm habere, quocũ omnia audeas ſic loqui, vt tecum? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis ęquè, ac tu ipſe, gauderet? aduerſas verò ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, oportunæ ſunt ſingulę rebus ferè ſingulis: diuitiæ, vt vtare; opes, vt colare; honores, vt laudere; voluptates, vt gaudeas; valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res cõtinet: quoquò te verteris, præſto eſt: nullo loco excluditur: nunquã intempeſtiua, nũquam moleſta eſt: itaq; non aqua, non igni, vt aiunt, pluribus locis vtimur, quàm amicitia. Neq; ego nũc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt, ſed de vera, & perfecta loquor: qualis eorum, qui pauci nominãtur, fuit. nam & ſecundas res ſplẽdidiores facit amicitia, & aduerſas partiens communicanſq; leuiores. Cúmq; plurimas, & maximas cõmoditates amicitia contineat, tum illa nimirũ pręſtat omnibus, quòd bona ſpe prælucet in poſterũ, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verũ enim

amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur ſui.quocirca & abſentes adſunt;& egentes abundant;& imbecilles valent; &, quod difficilius dictu eſt, mortui viuunt: tantus eos honos,memoria,deſiderium proſequitur amicorum.ex quo illorum beata mors videtur,horum vita laudabilis.Quòd ſi exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem : nec domus vlla, nec vrbs ſtare poterit:ne agri quidem cultus permanebit.Id ſi minus intelligitur: quanta vis amicitiæ concordiæq; ſit,ex diſſenſionibus,atque ex diſcordiis percipi poteſt.quæ enim domus tã ſtabilis, quæ tam firma ciuitas eſt,quæ non odiis, atque diſſidiis funditus põſſit euerti?ex quo,quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt.Agrigentinum quidem, doctum quendam virũ,carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura,totoq; mundo conſtarent,quæq; mouerẽtur,ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiã. atque hoc quidẽ omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque,ſi quando aliquod officium exiſtit amici in periculis,aut adeũdis, aut communicandis,quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hoſpitis,& amici mei,M.Pacuuii in noua fabula? cùm, ignorante rege, vter eorum eſſet Oreſtes;Pylades,Oreſtem ſe eſſe diceret,vt pro illo necaretur.Oreſtes autem,ita vt erat,Oreſtem ſe eſſe perſeueraret.ſtantes autem plaudebant in re ficta:quid arbitramur in vera fuiſſe facturos?facilè indicabat ipſa natura vim ſuam: cùm homines quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia, quod ſentirem, potiſſimè dixiſſe.ſi qua præterea ſunt, (credo autẽ eſſe multa)ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius,quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui,& audiui,non inuitus equidẽ: ſed aliud quoddam expetimus filũ orationis tuę. SCAE. Tum magis id diceres Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cùm de rep. diſputatum eſt, affuiſſes, qualis tum patronus iuſtitiæ fuit contra accuratã orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iuſtitiã, iuſtiſſimo viro,defendere. SCAE. Quid amicitiam?nõnne facile ei erit,qui ob eã,ſumma fide,conſtantia, iuſtitiaque ſeruatam,maximàm gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem eſt afferre.quid enim refert,qua me ratione cogatis?cogitis

certè.

certè. ſtudiis enim generorũ, præſertim in re bona, cùm difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandũ videri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia, vt in dandis, recipiendiſq; meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. amor enim, ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolentiam coniungendã. nam vtilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitię coluntur, & obſeruantur temporis cauſſa: in amicitia autẽ nihil fictum, nihil ſimulatũ, &, quidquid in ea eſt, id & verum & volũtarium eſt. quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa vtilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facilè earum appareat ſenſus. Quod in homine multo eſt euidentius: primùm ex ea caritate, quæ eſt inter natos, & parenteis, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere nõ poteſt: deinde, cùm ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur. nihil eſt enim amabilius virtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricii, M. Curii cum caritate aliqua, & beneuolentia memoriam non vſurpet, quos numquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Annibale. ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius, ſemper hęc ciuitas oderit. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, vt eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuſcum vſu coniuncti eſſe poſſunt, vir-

tutem,& bonitatem perſpicere videantur?quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primùm motum animi,& amoris adhibitis,admirabilis quędam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo, quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, vt ſit per quam quiſque aſſequatur quod deſideret;humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum,vt ita dicam,ortum amicitiæ; quam ex inopia,atque indigentia natam volunt. Quod ſi ita eſſet vt quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiã eſſet aptiſſimus. quod longè ſecus eſt. vt enim quiſque ſibi plurimum confidit,& vt quiſque maximè virtute,& ſapientia ſic munitus eſt; vt nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita iudicet; ita in amicitiis expetendis,colendiſque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei?minimè hercule. at ne ego quidem illius:ſed ego admiratione quadam virtutis eius, ille viciſſim opinione fortaſſe non nulla, quam de meis moribus habebat,me dilexit.auxit beneuolentiam cõſuetudo. ſed quamquam vtilitates multæ,& magnæ conſecutæ ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſſæ diligendi profectæ.vt enim benefici,liberaléſq; ſumus,non vt exigamus gratiam, (neq; enim beneficium feneramur) ſed natura propẽſi ad liberalitatẽ ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quòd eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendã putamus.Ab iis verò,qui pecudum ritu ad voluptatẽ omnia referunt,longè diſſentimus. nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinũ ſuſpicere poſſunt,qui omneis ſuas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem,tamque contemptam.Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus,à natura gigni ſenſum diligendi,& beneuolentię caritatẽ,facta ſignificatione probitatis:quam qui appetiuerunt,applicant ſeſe,& propius admouent,vt & vſu eius, quem diligere cœperunt,fruantur,& moribus;ſintque pares in amore,& æquales,propenſioreſq; ad bene merendum, quàm ad repoſcendum, atq; hæc inter eos ſit honeſta certatio.Sic & vtilitates ex amicitia maximè capientur:& erit eius ortus à natura,quàm ab imbecillitate, grauior & verior.nam ſi vtilitas amicitias conglutinaret,eadem commutata diſſolueret: ſed, quia natura mutari non

poteſt,

poteſt, iccirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: niſi quid adhuc fortè vultis. FAN. Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo. SCAE. Rectè tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite verò optimi viri ea, quæ ſæpiſſimè inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur. quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam vſque ad extremum vitæ diem permanere: nam, vel vt non idē expediret vtrique, incidere ſæpe, vel vt de republica non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias aduerſis rebus, alias ætate ingraueſcente. atque earum rerum exemplū ex ſimilitudine capiebat ineūtis ætatis: quòd ſummi puerorum amores ſæpe vna cum prætexta, ſumpta toga, deponerentur: ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum vel luxuriæ cōtentione, vel cōmodi alicuius, quod idem adipiſci vterque non poſſet: quòd ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari; ſi in honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia, & plerumq; iuſta naſci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, vt aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recuſarent, quamuis honeſtè id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſſa eſt facturos: eorum querela inueterata non modò familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna: hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitiis, vt omnia ſubterfugere, non modò ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem id primùm videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, remp. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúſque amicis derelictum videbamus, at C. Bloſſius Cu-

manus,hoſpes familiæ veſtræ,Scæuola, cùm ad me, qui aderam Lænati & Rutilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet; hanc, vt ſibi ignoſcerem, cauſſam afferebat, quod tanti Ti.Gracchum feciſſet, vt, quidquid ille vellet, ſibi faciẽdum putaret. tum ego, Etiámne,inquam,ſi te in Capitoliũ faceis ferre vellet? nunquã, inquit, voluiſſet id quidẽ: ſed, ſi voluiſſet,paruiſſem. Videtis, quàm nefaria vox. & herclè ita fecit,vel plus etiam,quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati,ſed præfuit; nec ſe comitem illius furoris,ſed ducẽ præbuit:itaq; hac amentia,quæſtione noua perterritus,in Aſiam profugit; ad hoſteis ſe contulit; pœnas reip. graueis, iuſtaſque perſoluit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſſa peccaueris. nam cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit; difficile eſt amicitiam manere,ſi à virtute defeceris.quòd ſi rectum ſtatuerimus,vel concedere amicis,quicquid velint; vel impetrare ab amicis, qdquid velimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, q̃ ante oculos ſunt, quos videmus,aut de quibus memoriã accepimus,quos nouit vita cõmunis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt,& eorum quidem maximè, qui ad ſapientiam proximè accedunt. Vidimus Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe,(ſic à patribus accepimus) his vna conſules, & collegas in cenſura. tum etiam cum iis, & inter ſe cõiunctiſſimos fuiſſe Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditũ eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quenquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem,contra iuſiurandum,contra remp.eſſet.nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet,ſcio impetraturum non fuiſſe,cùm illi ſanctiſſimi viri fuerint: æquè autem nefas ſit,tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Ti. Gracchum ſequebantur C.Carbo, C.Cato, & minimè tunc quidem Caius frater,nunc idem acerrimus hoſtis. Hæc igitur prima lex in amicitia ſanciatur, vt neque rogemus res turpeis,nec faciamus rogati. turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipienda cum in ceteris peccatis,tum ſi quis contra rempub. ſe amici cauſſa feciſſe fateatur. etenim eo loco, Fanni,& Scæuola,locati ſumus,vt nos lõgè proſpicere oporteat futuros caſus reipub. deflexit enim iam aliquantulum

de

deſpatio, curriculóq; conſuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnauit is quidem paucos menſes. numquid ſimile populus Romanus audierat, aut viderat? hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nã Carbonem quoq;, quem modò poſuimus, propter recentem pœnã Ti. Gracchi ſuſtinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid exſpectem, non libet augurari. ſerpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciẽ, cùm ſemel cœpit, labitur. videtis, in tabella iam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem poſt Caſſia. videre iam videor populum Rom. à ſenatu diſiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim diſcent, quemadmodum hęc fiant, quàm quemadmodũ his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquã tale conatur. Pręcipiendũ eſt igitur bonis, vt, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus non diſcedant, improbis autem pœna ſtatuenda eſt, nec minor verò iis, qui ſecuti erunt alterum, quàm iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle, quis potentior? qui cũ imperator bello Perſico ſeruitute Græciam liberaſſet, propterque inuidiam in exſilium pulſus eſſet, ingratæ patrię iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod viginti annis antè apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus eſt nemo. itaque mortem ſibi vterque cõſciuit. Quare talis improborum conſenſio nõ modò excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda, vt ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, ſequi. Quòd quidẽ, vt res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurũ ſit. mihi autẽ non minori curæ eſt, qualis reſp. poſt mortẽ meã futura ſit, quàm qualis hodie ſit. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, vt ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſſa honeſta faciamus; nec exſpectemus quidẽ, dũ rogemur, ſed ſtudiũ ſemper adſit, cũctatio abſit, conſilium liberè dare gaudeamus; plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiã acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibuſ-

dam, quos audio ſapienteis habitos in Græcia, placuíſſe opinor mirabilia quædam. ſed nihil eſt, quod illi non perſequãtur ſuis argutiis; partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, vnum ſolicitum eſſe pro pluribus; ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas: caput enim eſſe ad beate viuendum ſecuritatem: qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perſtrinxi paullò ante) præſidii, adiumentique cauſſa, non beneuolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas: itaque, vt quiſque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitoſi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram ſapientiã! ſolem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua nihil à Diis immortalibus melius habemus, nihil iucundius. quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidẽ blãda, ſed re ipſa multis locis repudiãda eſt. Neque enim eſt cõſentaneum, vllam honeſtã rem, actionémve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptã deponere. quòd ſi curam fugimus; virtus fugienda eſt; quæ, neceſſe eſt, vt cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atq; oderit, vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq; videas rebus iniuſtis iuſtos maximè dolere, imbecillibus forteis, flagitioſis modeſtos. ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quãobrẽ ſi cadit in ſapientẽ animi dolor, qui profectò cadit, niſi ex eius animo exſtirpatã humanitatẽ arbitremur; quæ cauſſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter pecudem, & hominẽ, ſed inter hominẽ, & ſaxum, aut truncum, aut quiduis generis eiuſdẽ? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabilis; vt & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrẽ

angor

angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantũ valet, vt tollat è vita amicitiã; non plus, quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam, vt ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt veſtitu, cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel, vt ita dicam, redamari poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione beneuolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorúmque iucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem vllam tam alliciat, & contrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo; cõcedatur profectò verum eſſe, vt bonos boni diligant, adſciſcantq; ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atq; natura. nihil eſt enim appetẽtius ſimiliũ ſui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, conſtat, vt opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariã beneuolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura cõſtitutus. ſed eadem bonitas etiam ad multitudinẽ pertinet. non eſt enim inhumana virtus, neq; ſuperba; quæ etiam populos vniuerſos tueri, eique optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à caritate vulgi abhorreret. Atque etiã mihi quidem videntur, qui vtilitatis cauſſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. non enim tã vtilitas parta per amicum, quàm amici amor ipſe delectat, túmque illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cũ amore, & ſtudio eſt profectum: tantúmque abeſt, vt amicitiæ ꝓpter indigentiam colantur, vt ii, qui opibus, & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum eſt præſidii, minimè alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio an ne opus ſit quidem, nihil vnquam omnino deeſſe amicis. vbi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiam ſecuta eſt. Non ergo erunt homines diuitiis affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec vſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. nam

neq; immunis: nobis.

abeſt a nro. Delet est Lang.

Abest a nro. Delet est Lang.

quis eſt, pro Deûm fidem, atque hominum, qui velit, vt neq; diligat quenquam, nec ipſe ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia viuere? Hæc enim eſt tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſolicita, nullus locus eſt amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut cũ, à quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd ſi fortè, vt fit plerunque, ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cùm exſul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quóſq; infidos, cùm iam neutris gratiam referre poſſet. quanquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate, ſi quemquam habere potuit. Atque vt huius, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere; ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideleis. non enim ſolùm ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt. itaq; illi efferuntur faſtidio ferè, & contumacia; neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari; ſperniq; ab iis veteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quàm, vt plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cetera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, veſtes egregias, vaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ, vt ita dicam, ſupellectilem? Etenim cetera cùm parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſſa laborent: eius enim eſt iſtorum quodque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio; vt, etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunę, tamen vita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. Sed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi. de quibus treis video ferri ſententias, quarum nullam probo; vnam, vt eodẽ modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos; alteram, vt noſtra in amicos benęuolentia, illorũ erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat; tertiã, vt, quanti quiſq; ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harũ triũ ſententiarũ nulli

nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, vt quem-admodum in ſe quiſq;, ſic in amicũ ſit animatus. quàm mul-ta enim, quæ noſtra cauſſa nunquam faceremus, facimus cauſſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare, tum acer-bius in aliquem inuehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſtè, in amicorum fiunt honeſtiſ-ſimè. multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis cõmodis viri boni multa detrahũt, detrahiq; patiũtur, vt iis amici potius, quàm ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amici-tiam paribus officiis, ac voluntatibus. hoc quidem eſt nimis exiguè, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam; vt par ſit ratio acceptorum, & datorũ. ditior mihi, & affluentior vide-tur eſſe vera amicitia, nec obſeruare ſtrictè, ne plus reddat, quàm acceperit. neq; enim verendũ eſt, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amici-tia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, vt, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. ſæpe enim in qui-buſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificãdæ for-tunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt, ſed potius eniti, & efficere, vt amici iacẽtem ani-mum excitet, inducatq; in ſpem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maximè reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Nega-bat vllam vocẽ inimiciorẽ amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, vt aliquando eſſet oſu-rus: nec verò ſe adduci poſſe, vt hoc, quemadmodum putare-tur, à Biante dictum eſſe crederet, qui habitus eſſet vnus è ſe-ptẽ; ſed impuri cuiuſdã, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuã po-tentiam reuocantis eſſe ſentẽtiam. Quonã enim modo quiſ-quam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicũ eſſe poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, vt quam ſæ-piſſime peccet amicus, quo plureis det ſibi tanquã anſas ad reprehendendũ. Rurſum autẽ rectè factis, cõmodiſq; ami-corũ neceſſe erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptũ, cuiuſcunq; eſt, ad tollendã amicitiã valet. Illud po-tius præcipiendũ fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, vt ne quando amare inciperemus eum quem aliquãdo odiſſe poſſemus. quin etiã, ſi minus fe-lices in deligendo fuiſſemus; ferendũ id Scipio potius, quàm

inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine vlla exceptione communitas; vt etiam ſi qua fortuna acciderit, vt minus iuſtæ amicorum voluntates ſint adiuuandæ, in quibus eorũ aut de capite agatur, aut de fama, declinandum ſit de via, modò ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec verò negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium; quam blanditiis & aſſentationibus colligere, turpe eſt. virtus, quam ſequitur caritas, minimè repudiãda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligẽtiores eſſent; capras, & oueis quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis adhibere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & cõſtantes deligendi: cuius generis eſt magna penuria: & iudicare difficile eſt ſanè, niſi expertum; experiendum autem eſt in ipſa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis ſuſtinere, vt curſum, ſic impetum beneuolentiæ, quo vtamur, quaſi aquis tẽtatis, ſic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidã ſæpe in parua pecunia perſpiciuntur, quàm ſint leues. quidam autẽ, quos parua mouere nõ potuit, agnoſcũtur in magna. ſi verò erunt aliqui reperti, qui, pecuniam præferre amicitiæ, ſordidũ exiſtiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ nõ anteponant; vt, cùm ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera vis amicitiæ, non multò illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam, etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſſa ſit neglecta amicitia. itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réq; publica verſantur. vbi enim inuenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? (hæc vt omittã) quàm graues, quã difficiles pleriſq; videntur calamitatũ ſocietates? ad quas, nõ eſt facilè inuentus, qui deſcendat. quanquã Ennius rectè,

Amicus

a curam, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quasi c. ita in meo ms. ita et Lang.

obscuratum iri. m. Lang.

inuentu qui descendat. m.

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis pleroſque conuincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt; aut ſi in malis deſerunt. Qui igitur vtraque in re grauem, conſtantem, ſtabilemque ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & pænè diuino. firmamẽtum autem ſtabilitatis, conſtantiæque eius, quam in amicitia quærimus, fides eſt. Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & communem, & conſentientem, id eſt qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neq; enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. neque verò, qui non iiſdem rebus mouetur, & natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, vt ne criminibus aut inferẽdis delectetur amicus, aut credat illatis. quę pertinẽt omnia ad eam, quam iam dudum tracto, conſtantiam. Ita fit verũ illud, quod initio dixi, amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri, quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primùm, ne quid fictũ ſit, néve ſimulatum; (apertè enim vel odiſſe, magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam) deinde non ſolùm ab aliquo oblatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum. Accedat huc ſuauitas quædam, oportet, ſermonum, atque morum, haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem, & in omni re ſeueritas abſit. habet illa quidem grauitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque procliuior. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia, veteribus ſint anteponendi; vt equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates. veterrimæ quæque (vt ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuauiſſimæ. verumque illud eſt, quod vulgò dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, vt amicitiæ munus expletum ſit. nouitates autem, ſi ſpem afferunt, vt tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen ſuo loco conſeruanda eſt:

maxima eſt enim vis vetuſtatis, & conſuetudinis. atque in ipſo equo, cuius modò mētionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſueuit, libentius vtatur, quàm intrectato, & nouo. nec modò in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet; cum locis etiam ipſis montoſis delectemur, & ſilueſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorē parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, vt ita dicam, grege. nunquam ſe ille Philo, nunquā Rupilio, nunquā Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quinctum verò Maximum, fratrem, egregium virū, omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuosque omneis per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. quòd faciendū, imitandumque eſt omnibus: vt, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, cōmunicentq; cum proximis: vt ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorū augeant opes, eisq; honori ſint, & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti ſunt, & aut Deorum, aut regum filii inuenti; retinent tamē caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerūt. quod quidem eſt multò profectò magis in veris patribus, certisq; faciendū. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisq; præſtantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quemq; confertur. Vt igitur ii, qui ſunt in amicitia, coniunctionisq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferiorib. debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officioſè, aut amicè, & cum labore aliquo ſuo factū queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantiū: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt; non commemorare, qui cōtulit. Quamobrem, vt ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia; ſic quodā modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciūt, cùm ipſi ſe contemni putant: quòd non ferè contingit, niſi

iis, qui

iis,qui etiam contemnendos ſe arbitrantur:qui hac opinione non modò verbis,ſed etiam opere leuandi ſunt. tantũ autem cuiq; tribuendum eſt, primùm, quantum ipſe efficere poſſis,deinde etiã,quantum ille, quem diligas, atq; adiuues, poſſit ſuſtinere. non enim tu poſſis, quantumuis licet excellas, omneis tuos ad honores ampliſſimos perducere: vt Scipio P. Rupilium potuit conſulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. quòd ſi etiam poſſis quiduis deferre ad alterum; videndũ eſt tamẽ, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ,corroboratis iam, cõfirmatisq; & ingeniis, & ætatibus,iudicandæ ſunt: nec,ſi qui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio prẹditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices,& pædagogi iure vetuſtatis plurimum beneuolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt,ſed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur:quorũ diſſimilitudo diſſociat amicitias.nec ob aliã cauſſam vllam boni improbis, improbi bonis amici eſſe nõ poſſunt,niſi quòd tanta eſt inter eos, quãta maxima poteſt eſſe, morum,ſtudiorumq; diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitiis,ne quis intemperata quadã beneuolentia,quod perſępe fit,impediat magnas vtilitates amicorum.nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quẽ erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. & ſæpe incidunt magnæ res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult,quòd deſiderium non facilè ferat; & infirmus eſt, mollisque natura,& ob eam ipſam cauſſam in amicitia parum iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quędam calamitas in amicitiis dimittendis; non nunquam neceſſaria. iam enim à ſapientum familiaritatibus ad vulgareis amicitias oratio noſtra delabitur. erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus ẹleuandæ, &, vt Catonem dicere audiui, diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt; niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit,

vt neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio, diſiunctioque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum cõmutatio quædam, vt fieri ſolet, facta erit, aut in reipub. partib. diſſenſio interceſſerit; (loquor enim, vt paullò antè dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitiis) cauendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter off. i. 26. 30. vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine ſe remouerat, vt ſcitis, Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in reрub. alienatus eſt à collega noſtro Metello. vtrunque egit grauiter, auctoritate, & offenſione animi non acerba. Quãobrem primùm danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreſſæ videantur. Cauendum verò eſt, ne etiam in graueis inimicitias conuertant ſe amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, vt is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio eſt, atque vna prouiſio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni autẽ ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſſa, cur diligantur. Rarũ iſtud genus: & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquã bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos, tanquã pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos: itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda. nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta ſit. ipſe enim ſe quisque diligit, non vt aliquam à ſe ipſo mercedem exigat caritatis ſuę, ſed quòd per ſe ſibi quisque carus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Eſt enim is amicus quidẽ, qui eſt tanquam alter idem. Quòd ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, agreſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primùm vt ſe ipſæ diligant; (id enim pariter cum omni animante naſcitur:) deinde, vt requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent

plicent eiuſdem generis animanteis: idque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe diligit: & alterum acquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, vt efficiat pene vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem, primùm, ipſum eſſe virum bonum; tum, alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quã iam dudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cùm homines beneuolentia coniuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus ceteri ſeruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iuſtitiaque gaudebunt: omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam vnquam, niſi honeſtum, & rectum, alter ab altero poſtulabit. neque ſolùm colent ſe inter ſe, ac diligent: ſed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. itaq; in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non vitiorum comes: vt quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta & conſociata cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt: eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimusque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atq; iucunditas: vt cùm hæc adſint, beata vita ſit. & ſine his eſſe non poſſit. Quòd cùm optimum, maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque vllã rem expetendam conſequi poſſumus. ea verò neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cùm eos grauis aliquis caſus experiri cogit. Quocirca, (dicendum eſt enim ſæpius) cùm iudicaueris, diligere oportet, non, cùm dilexeris, iudicare. Sed, cùm multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis & deligẽdis, & colendis. Præpoſteris enim vtimur conſiliis, & acta agimus: quod vetamur veteri prouerbio. nam implicati vltro & citro, vel vſu diuturno, vel etiã officiis, repentè in medio curſu

amicitias, ex orta aliqua offenſione, dirumpimus. quo etiam magis vituperanda eſt rei maximè neceſſariæ tanta incuria. Vna eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore conſentiunt. Quanquam à multis ipſa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque oſtentatio eſſe dicitur: multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultusq; delectat: honores verò, quorum cupiditate quidã inflammãtur, quàm multi ita contemnũt, vt nihil inanius, nihil eſſe leuius exiſtiment? itemque cetera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad vnum idem ſentiunt, & ii, qui ad remp. ſe contulerunt; & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ii, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremò ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitia vitam eſſe nullam; ſi modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim neſcio quo modo per omnium vitam amicitia; nec vllam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, vt congreſſus, ſocietatemque hominum fugiat, atq; oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus, tamen is pati non poſſit, vt nõ acquirat aliquẽ, apud quem euomat virus acerbitatis ſuæ. Atq; hoc maximè iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine vſpiam collocaret, atq; ibi ſuppeditãs omniũ rerum, quas natura deſiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino aſpiciẽdi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet? cuiq; non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? verum igitur illud eſt, quod à Tarentino Archita, vt opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audiui, ab aliis ſenibus auditũ; Si quis cælum aſcendiſſet, naturamque mundi, & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundiſsima fuiſſet, niſi aliquẽ, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat: ſemperq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amiciſsimo quoque dulciſsimum eſt. Sed cùm tot ſignis eadẽ natura declaret, quid velit, ac quærat, quid deſideret, obſurdeſcimus tamẽ neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus.

Eſt

Eſt enim varius,& multiplex vſus amicitiæ; multæq́; cauſſæ ſuſpicionum, offenſionumq́; dantur. quas tum euitare,tum eleuare, tum ferre ſapientis eſt. Vna illa ſubleuanda offenſio eſt, vt & veritas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici ſæpe ſunt, & obiurgandi: & hæc accipienda amicè,cùm beneuolè fiunt. ſed neſcio quo modo verum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas eſt: ſiquidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenũ amicitiæ: ſed obſequium multò moleſtius;quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habẽda ratio,& diligentia eſt: primũ vt monitio acerbitate,deinde obiurgatio contumelia careat: in obſequio autẽ (quoniã Terentiano verbo libẽter vtimur) comitas adſit, aſſentatio, vitiorum adiutrix,procul amoueatur, quæ nõ modò amico, ſed ne libero quidẽ digna eſt. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autẽ aures clauſę veritati ſunt, vt ab amico vera audire nequeant,huius ſalus deſperãda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, multò melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri,quàm eos amicos,qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos nunquam. Atque illud abſurdum eſt,quòd ii,qui monentur,eam moleſtiam, quam debent capere,nõ capiunt: eam capiunt,qua debent carere. peccaſſe enim ſe,non anguntur: obiurgari, moleſtè ferunt: quod contra oportebat,delicto dolere,obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere,& moneri propriũ eſt veræ amicitię: & alterum liberè facere,non aſpere: alterum patienter accipere,non repugnanter: ſic habẽdum eſt,nullam in amicitiis peſtem eſſe maiorem,quàm adulationem,blãditias, aſſentationem. Quamuis enim multis nominibus eſt hoc vitiũ notandum, leuium hominum,atque fallacium,ad voluntatem loquentium omnia,nihil ad veritatem:cùm autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa,(tollit enim iudicium veri,idque adulterat)tum amicitiæ repugnat maximè. delet enim veritatem,ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt.nam cùm amicitiæ vis ſit in eo, vt vnus quaſi animus fiat ex pluribus: quî fieri poterit, ſi nec in vno quidem vnus animus

erit idem ſemper,ſed varius,commutabilis,multiplex? quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modò ſenſum, ac voluntatem, ſed etiam vultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. poſtremo imperaui egomet mihi,
Omnia aſſentari:

vt ait idem Terentius. ſed ille ſub Gnatonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis eſt. multi autem Gnathonum ſimiles cùm ſint, loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cùm ad vanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus à vero, & internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & ſimulata à ſinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. Quibus blanditiis C. Papirius conſul nuper influebat in aureis concionis, cùm ferret legẽ de tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. Sed nihil de me. de Scipione dicam libentius. Quanta illi, Dii immortales, fuit grauitas? quanta in oratione maieſtas? vt facilè ducem pop. Rom. non comitem, diceres. ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atq; (vt ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino coſſ. quàm popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi videbatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primùm inſtituit in forum verſus agere cum populo. tamen illius vendibilem orationem religio Deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. atq; id actum eſt prætore me, quinquennio ante, quàm conſul ſum factus. itaque re magis, quàm auctoritate, cauſſa illa defenſa eſt. Quòd ſi in ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modò id patefactum, & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi, vt dicitur, apertum pectus videas, tuumque oſtendas; nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut amari poſſis, cùm id quàm verè fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio, quamuis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam

recipit,

recipit,atque ea delectatur. ita fit, vt is aſſentatoribus patefaciat aureis ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui virtus: optimè enim ſe ipſa nouit;quàmq; amabilis ſit intelligit.ego autem non de virtute nunc loquor,ſed de virtutis opinione. virtute enim ipſa non tā multi præditi eſſe,quàm videri volunt. hos delectat aſſentatio; his fictus ad eorum voluntatem ſermo cùm adhibetur , orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur,niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas verò agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, Magnas:Ingenteis,inquit.ſemper auget aſſentatio id,quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quanquam blanda iſta vanitas apud eos valet,qui ipſi illam allectant,& inuitant:tamen etiā grauiores,conſtantioresq; admonendi ſunt, vt animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur:apertè enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille,&occultus ne ſe inſinuet,ſtudioſè cauendum eſt.nec enim facillimè agnoſcitur, quippe qui aduerſando ſæpe aſſentetur,& litigare ſe ſimulans blandiatur, atq; ad extremū det manus,vinciq; ſe patiatur, vt is,qui illuſus ſit, plus viciſſe videatur quid autē turpius quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum eſt: vt in Epicureo,

Hodie me ante omneis comicos ſtultos ſenes
Verſaris , atque luſeris lautiſſimè:

Hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt,improuidorum, & credulorū ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum,id eſt ſapientum(de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominē cadere poſſe) ad leueis amicitias defluxit oratio.quamobrem ad illa prima redeamus; eaq; ipſa concludamus aliquando. Virtus,inquam, C. Fanni,& tu Q. Muci,& conciliat amicitias, & conſeruat. in ea eſt enim cōuenientia rerum,in ea cōſtantia: quæ cùm ſe extulit,& oſtēdit lumē ſuum,& idem aſpexit, agnouitq; in alio,ad id ſe admouet, viciſſimq; accipit illud,quod in altero eſt. ex quo eorum exardeſcit ſiue amor, ſiue amicitia. vtrumq; enim dictū

Absunt duæ hæ voces am. atq, ita leguntur hi versus. Ut me hodie ante oēs comicos, stultos senes Versaris, atq ut luseris lautissime.

eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæſita; quæ tamen ipſa efflorеſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æqualeis, vt inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, vt in veſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilii, & A. Virginii familiaritate delector. Quoniamq; ita ratio comparata eſt vitæ, naturæq; noſtræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum eſt, vt cum æqualib. poſſis, quibuſcum tanquam è carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem, vt dicitur, peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim, beneuolẽtiaque ſublata, omnis eſt è vita ſublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, viuit tamen, ſempérque viuet. virtutem enim amaui illius viri; quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo vnquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atq; imaginem proponẽdam putet. Equidẽ ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in hac mihi de rep. conſenſus, in hac rerum priuatarum conſilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidẽ ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. vna domus erat, idem victus, iſque communis, neque ſolùm militia, ſed etiã peregrinationes, ruſticationesq; communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempuſque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria ſi vna cum illo occidiſſet; deſiderium coniunctiſſimi viri, atq; amantiſſimi ferre nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, aluntúrque potius, & augentur cogitatione, & memoria; & ſi planè illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret

mihi ætas ipſa ſolatium. diutius enim iam in hoc deſiderio eſſe non poſſum:omnia autem breuia tolerabilia eſſe debẽt, etiam ſi magna ſunt. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. vos autẽ hortor, vt ita virtutẽ locetis, ſine qua amicitia eſſe nõ poteſt,vt,ea excepta,nihil amicitia p̄ſtabilius eſſe putetis.

M. T. C.

PARADOXA SEX,

AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI, Brute, ſæpe Catonem, auũculum tuum, cùm in ſenatu ſententiam diceret, locos graueis ex philoſophia tractare, abhorrẽteis ab hoc vſu forenſi, & publico: ſed diſcendo cõſequi tamen, vt illa etiã populo ꝓbabilia viderentur. quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philoſophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiã, & in qua dicũtur ea, quæ non multũ diſcrepant ab opinione populari: Cato autẽ, ꝑfectus, mea ſententia, Stoicus, & ea ſentit, quæ nõ ſanè probantur in vulgus; & in ea hæreſi eſt, quæ nullũ ſequitur florẽ orationis, neq; dilatat argumentũ, ſed minutis interrogatiũculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile, nihil tam horridũ, tã incultũ, quod nõ ſplendeſcat oratione, & tanquã excolatur. qđ cũ ita putarẽ, feci etiã audaciùs, quàm ille ipſe de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de cõtinentia, de morte, de omni laude virtutis, de Diis inmortalib. de caritate patriæ Stoicè ſolet, oratoriis ornamẽtis adhibitis, dicere. ego verò tibi illa ipſa, q̃ vix in gymnaſiis, & in otio Stoici ꝓbant, ludẽs cõieci in cõmuneis locos. q̃ q̃a ſunt admirabilia, cõtraq; opinionẽ omniũ, ab ipſis etiã παράδοξα appellãtur: tẽtare volui, poſsẽt ne ꝓferri in lucẽ, id eſt in forũ,

& ita dici, vt probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. eóque ſcripſi libentius, quòd mihi iſta παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur eſſe Socratica, longéque veriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculũ, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus vti conſueui, cùm ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικὰ, ad noſtrũ hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum vt referas, nihil poſtulo. non enim eſt tale, vt in arce poni poſſit, quaſi illa Minerua Phidiæ: tale tamen eſt, vt ex eadem officina exiſſe videatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quòd ſolum bonum, honeſtum.

VEREOR, ne cui veſtrûm ex Stoicorum hominũ diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprõpta hæc videatur oratio: dicã tamẽ, quod ſentio; & dicã breuius quã res tanta dici poſſit. Nunquã me hercule ego neq; pecunias iſtorũ, neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, q̃bus maximè adſtricti ſunt, voluptates in bonis reb. eſſe numerãdas dûxi; quippe cùm viderem, homines his rebus circumfluenteis ea tamen deſiderare maximè, quibus abundarent. neq; enim vnquã expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neq; ea ſolùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiã amittendi metu. In quo equidẽ continentiſſimorũ hominũ maiorũ noſtrorũ ſæpe requiro prudentiã: qui hæc imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra, ſolo verbo bona putauerunt appellanda, cũ re, ac factis lõgè aliter iudicauiſſent. Poteſt enim bonũ cuiquã malo eſſe? aut poteſt quiſquã in abundantia bonorũ ipſe eſſe non bonus? atqui iſta omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem licet irrideat, ſi quis vult; plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. neque ego vnquã illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. nec non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantem, vt opinor, qui numeratur inter ſeptem: cuius cùm patriam Prienem cepiſſet hoſtis; ceterique ita fugerent, vt multa de

ſuis rebus ſecum aſportarent; cùm eſſet admonitus à quodam, vt idem ipſe faceret, Ego verò, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidẽ putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? ſi quid rectè fit, & honeſtè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cùm ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: vita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum, hæc, quæ verbis ſubtilius, quàm ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rempub. tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. ponite ante oculos vnumquemque regum. vultis, incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam ciuitatem, ab iis ipſis, qui liberauerunt eam? Quibus tandẽ Romulus gradibus aſcendit in cælum? iís ne, quæ iſti bona appellant; an rebus geſtis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúſne gratas Diis immortalibus capides, ac fictileis vrnulas fuiſſe, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos. ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum verò ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis reliquos item eiuſdem conſilii ſocios, quid ſpectarint, quid ſecuti ſint; num quis exiſtat, cui voluptas, cui diuitię, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quidquã aliud propoſitum fuiſſe videatur? quæ res ad necem Porſenæ Q. Mucium impulit, ſine vlla ſpe ſalutis ſuæ? quæ vis Horatium Coclitem contra omneis hoſtium copias tenuit in põte ſolum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas victus Man. Curii ſequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthagienſium aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domeſticis exemplis abundamus. an putamus quenquam horum cogitaſſe quidquam in vita ſibi expetendum, niſi

capedines. m. lang. Alij.

quod laudabile eſſe, & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores huius orationis, ac ſententiæ; & iam vel ipſi iudicẽt, vtrum ſe horũ alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argẽto, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimileis eſſe malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci ſolent, vt in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent accurateque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cùm tibi ſiue Deus, ſiue mater, vt ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe abiicies, atque proſternes, vt nihil inter te, & quadrupedẽ aliquem putes intereſſe? Quidquámne bonum eſt, quod non eum, qui id poſſidet, meliorem faciat? vt enim quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque eſt vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſtè gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquã in potiundis voluptatibus gloria ſeſe & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda nõ eſt; eáque, quo eſt maior, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimouet: profectò, nihil eſt aliud benè, & beatè viuere, niſi honeſtè, & rectè viuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

Quòd ſe ipſa contenta virtus ad beatè viuendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicẽ, nec miſerũ vnquã putaui. non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, nõ grauitas, nõ fides, nõ cõſtantia, nõ vlla virtus, nõ deniq; animus ipſe; qui tot virtutum præſidio munitus, tantoq; comitatu circumſeptus, cùm corpus eius caperetur, capi certè ipſe non potuit. Caiũ verò Marium vidimus: qui mihi ſecundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduerſis vnus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis,

neſcis, quantas vireis virtus habeat. nomen tantum virtutis vſurpas: quid ipſa valeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe vno ſua ponit omnia. cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi, nihilq́;, quod exploratum habeat permanſurũ ſibi, ne vnũ quidem diem. Eum tu hominẽ terreto, ſi quẽ eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exſilii minis. Mihi verò quidquid acciderit in tã ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modò repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ; ſiquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, vt in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortémne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus, an exſiliũ, vt ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur, non iis, quorum laus emori non poteſt. exſiliũ autem terribile illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, nocteiſque cruciaris; cui nec ſatis eſt, quod eſt; & id ipſum, quod habes, ne non diuturnum ſit futurum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorũ: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunq; adſpexiſti, vt furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare nõ ſinũt. Quamobrẽ vt improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt; ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. Nec verò, cuius virtus, moreſque laudandi ſunt, eius non laudanda vita eſt. neque porrò fugienda vita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα.

Quòd æqualia peccata.

NEc enim peccata rerũ euentu, ſed vitiis hominũ metiẽda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus. ipſum quidem illud, peccare, quoquò

te verteris,vnum eſt. Auri nauẽ euertat gubernator, an paleæ,in re aliquantum,in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet,quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine. peccauit verò nihilo minus: ſi quidem eſt, peccare, tanquam tranſire lineas: quod cùm feceris, culpa commiſſa eſt:quàm longè progrediare,cùm ſemel tranſieris, ad augẽdam tranſeũdi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini, quod autem non licet, id hoc vno tenetur, ſi arguitur non licere. id ſi nec maius, nec minus vnquam fieri poteſt: (quoniam in eo eſt peccatum,ſi nõ licuit; quod ſemper vnũ, & idẽ eſt) quæ ex eo peccata naſcantur, æqualia ſint oportet. quòd ſi virtutes pares ſunt inter ſe: paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt.atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorẽ, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facilè poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impunè poſſet,auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decẽ millibus non idem fecerit?aut temperantem,qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus eſt conſentiens cum ratione,& perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quò magis virtus ſit; nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. etenim ſi benefacta, rectè facta ſunt, & nihil recto rectius: certè nec bono quidem melius quidquam inueniri poteſt. ſequitur igitur,vt etiã vitia ſint paria: ſiquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. atqui, quoniam pares virtutes ſunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemque peccata, quoniã ex vitiis manant,ſint æqualia neceſſe eſt. A philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebam, ne à lenonibus,diceres. Socrates diſputabat iſto modo. bene hercule narras. nam, iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. ſed tamen quæro ex te,(quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum potius de bonis eſt quærendum, quid baiuli, atque operarii,an quid homines doctiſſimi ſenſerint: præſertim cùm hac ſententia non modò verior,ſed ne vtilior quidem hominũ vitæ reperiri vlla poſſit. quæ vis eſt enim , quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen ? æquè pecca-

peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihil ne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? Nuda iſta ſi ponas; iudicari, qualia ſint, non facilè poſſunt. patrem vita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parenteis ſuos liberos emori, quàm ſeruos viuere, maluerunt, paricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſeruo ſæpe ſine iniuria non poteſt. Cauſſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi vtrique adiuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſeruo necando, ſi adſit iniuria, ſemel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreauit, is qui aluit, is qui erudiuit, is qui in ſede, ac domo, atque in repub. collocauit. multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna maiore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid non licet, nefas putare debemus. etiã ne in minimis rebus? etiam: ſiquidem rerum modum fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paullo ſe mouit extra numerum, aut ſi verſus pronũtiatus eſt ſyllaba vna breuior, aut longior, exſibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, vt in ſyllaba, te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam ciuem digitis peccata dimetientem ſua: quæ ſi viſa ſint breuiora, leuiora quî poſſunt videri? cùm, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται

Quòd omnes ſtulti inſaniunt.

EGo verò te non ſtultum, vt ſæpe, non improbum, vt ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſariis. Sapientis animus magnitudine conſilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus ſeptus, vincetur, & ex-

pugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli poteſt. Quæ eſt enim ciuitas? omnís ne conuentus ferorum,& immanium? omnis ne etiam fugitiuorum, ac latronũ congregata vnum in locum multitudo? certè negabis. non igitur erat illa tum ciuitas,cùm leges in ea nihil valebant; cùm iudicia iacebãt; cùm mos patrius occiderat; cùm ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in rep. non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furiis ad tuum ſcelus, furoremq; conuerſæ,non ciuitas erat. itaq; pulſus ego ciuitate nõ ſum, quę tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum,cùm eſſet in rep. conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus,qui tum occiderat; eſſet cõſenſus populi liberi; cùm eſſet iuris,& æquitatis, quæ vincula ſunt ciuitatis,repetita memoria. At vide, quàm iſta tui latrocinii tela contempſerim. iactam,& immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi,perueniſſe tamẽ ad me nunquã putaui, niſi fortè, cùm parietes diſturbabas, aut cùm tectis ſceleratas faces inferebas,tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum eſt,neque cuiuſquã, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes diuinam animi mei conſtantiam,meas curas,vigilias,conſilia,quibus reſp.inuicta ſtat; ſi huius æterni beneficii immortalem memoriam deleuiſſes; multò etiam magis, ſi illam mentem, vnde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam. ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti,reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitũ calamitoſum. Ergo ego ſemper ciuis eram,& tum maximè, cùm meam ſalutem ſenatus exteris nationibus,vt ciuis optimi,commendabat: tu ne nunc quidẽ es ciuis, niſi fortè idem hoſtis,& ciuis eſſe potes. An tu ciuẽ ab hoſte natura, ac loco, nõ animo, factiſq; diſtinguis? cædem in foro feciſti: armatis latronib. templa tenuiſti: priuatorum domos, ædeiſq; ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autem eſſe tu ciuis,propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exſulem,tuo nomine,adpellas? cùm omnes meo diſceſſu exſulaſſe remp.putent. nunquã ne,homo amentiſſime,te circumſpicies? nunquàm ne, quid facias,conſiderabis,nec quid loquare? neſcis, exſilium ſcelerum eſſe pœnam,meum illud iter ob pręclariſſimas res à me

antè

antè geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atq; impii, quorum tu te ducẽ eſſe profiteris, quos leges exſilio affici volunt, exſules ſunt, etiam ſi ſolum nõ mutarunt. an, cùm omnes leges te exſulem eſſe iubeant, non eris tu exſul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædeis Nympharum manu tua deflagrarũt: qui templa Deorum occupauerit? in foro etiã caſtra poſuiſti. Sed quid ego cõmuneis leges profero, quib. omnibus es exſul? familiariſſimus tuus de te priuilegium tulit, vt, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exſulares. at, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quo modo igitur, tot legibus eiectus in exſilium, nomen exſulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. & tu quidem in operto fuiſti. non igitur, vbi quisque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legib. eſſe non oportebit.

fuerit in senatu? tu cu sica deprehensus es. Bene.
aedes Nympharum manus tua deflagravit. m. Lang. in Notis.
Abest a m. et delet Lang.

ὅτι σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι.

Quòd ſapientes liberi, & ſtulti ſerui.

LAVDETVR verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrænet prius libidines, ſpernat voluptates, iracũdiam teneat, coerceat auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere deſierit: dum quidẽ his obediet, nõ modò imperator, ſed liber habẽdus omnino non erit. Præclarè enim eſt hoc vſurpatũ à doctiſſimis, quorũ auctoritate non vterer, ſi mihi apud aliquos agreſteis hæc habenda eſſet oratio: cùm verò apud prudentiſſimos loquar, quib. hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulẽ me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas viuendi, vt velis. quis igitur viuit, vt vult, niſi profectò, qui recta ſequitur, qui gaudet officio? cui viuendi via conſiderata, atque prouiſa eſt, qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atq; colit, quia id ſalutare maximè eſſe iudicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq;, niſi libenter, ac li-

berè, cuius omnia conſilia, resque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemque referuntur, nec eſt vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius voluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiens poeta dixit, ſuis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi, ita eſſe, pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen breui conficiendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu, inopinatum, atq; mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, vt mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omneis leueis, omneis cupidos, omneis denique improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dandum eſt: vocat, veniendum: eiicit, abeundum: minatur, extimeſcendum. Ego verò iſtum non modò ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atq;, vt in magna familia ſtultorum, ſunt alii lautiores, vt ſibi videntur ſerui, ſed tamen ſerui, atrienſes, ac topiarii, ſtultitiæ ſuæ; quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, ciuitatis principes. vos verò nec ſeruorum quidem veſtrorū principes eſtis. ſed, vt in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum pene infimum tenent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis, & prouinciis præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, vnde ſuſtuleris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Nónne igitur ſunt illa feſtiua? ſunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non vt

vincula

Atq; ut in magna familia sūt alij lautiores, ut sibi videntur, servi, sed tamē servi: paris stultitiæ sūt quos etc. Gif.

vincula virorum ſint, ſed vt oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſimè tractantem, cùm ipſe totam Corinthum contempſiſſet, vtrum illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruum diligentem putaret? Reuiuiſcat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & videat aliquem ſummis populi beneficiis vſum, barbatulos, mululos exceptantem de piſcina & pertrectantem, & murenarum copia gloriantem: nónne hunc hominem ita ſeruũ iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionẽ recuſant duriſſimæ ſeruitutis? hereditatis ſpes quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? quẽ nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? loquitur ad voluntatem: quidquid nuntiatum ſit, facit. aſſentatur, aſſidet, miratur. quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? Quid iam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberior, honoris, imperii, prouinciarum, quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm vehemens? Cethego, homini non probatiſſimo, ſeruire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, mittere munera, noctu venire domum ad eum, precari; denique ſupplicare. quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cùm cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor; quàm eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus? adoleſcentibus paullò loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non eſt omnis metus ſeruitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens oratio? *Eripite nos ex ſeruitute.* quæ eſt iſta ſeruitus tam claro homini, támque nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſeruire.* in libertatem vindicari vult? minimè: quid enim adiungit? *Niſi vobis vniuerſis.* dominum mutare, non liber eſſe, vult. *Quibus & poſſumus, & debemus.* nos verò, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. tu poſſe te dicito, quandoquidem po-

tes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quo modo imperator eſſe poſſit, cùm, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa conuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quòd ſolus ſapiens, diues.

QVAE eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolus ne tu diues? pro Dii immortales! ego ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſolus ne tu diues? quid, ſi ne diues quidẽ? quid ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbũ in quo homine ponimus? opinor, in eo, cui tãta poſſeſsio eſt, vt ad liberaliter viuendũ facilè contentus ſit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neq; poſſeſsiones tuæ. qui ſi ſibi nihil deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues eſt. ſin autem propter auiditatem pecunię nullum quęſtũ turpem putas, cùm iſti ordini ne honeſtus quidẽ eſſe poſsit vllus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærariũ expilas: ſi teſtamenta amicorũ exſpectas, aut ne exſpectas quidem, atque ipſe ſupponis: hæc vtrũ abundãtis, an egẽtis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca, appellari ſolet. quamuis illa ſit plena; dum te inanẽ videbo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantũ cuiq; ſat eſt, metiũtur homines diuitiarũ modum. Filiam quis habet; pecunia eſt opus: duas; maiore: plureis; etiã maiore. ſi, vt aiunt, Danai, quinquaginta ſint filiæ; tot dotes, magnã quærunt pecuniam. quantum enim cuiq; ſatis eſt, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur nõ filias plureis, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tẽpore maximas copias exhaurire poſsint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat? multi ex te audierũt, cùm diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Rom. ex tantis vectigalibus iam pridem vix poteſt. ergo, hoc propoſito, nunquã eris diues ante, quàm tibi ex tuis poſſeſsionibus tantum reficiatur,

ficiatur, vt ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia poſsis. Iam fateris igitur non eſſe te diuitẽ, cui tãtum deſit, vt expleas id, quod exoptas. itaq; iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquam obſcurè tuliſti. Nam, vt iis, qui honeſtè rem quærunt mercaturis faciẽdis, operis dandis, publicis ſumẽdis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorũ atq; iudicum conſociatos greges; qui nocenteis, & pecunioſos reos eodẽ te auctore corruptelam iudicii moliẽteis: qui tuas mercedũ pactiones in patrociniis, interciſas pecuniarũ in coitionib. candidatorũ, dimiſsiones libertorũ ad fenerandas, diripiendasq; prouincias; qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſeruis, cum libertis, cum clientib. ſocietates, qui poſſeſsiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur; qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui deniq; omnia venalia, delectum, decretum; alienam, ſuam ſententiam; forum, domum; vocem, ſilentium; quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis vnquam hunc verè dixerit diuitẽ? eſt enim diuitiarũ fructus in copia: copiam autẽ declarat ſatietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquã omnino es futurus diues. Meam autem quoniã pecuniam contemnis, & rectè: eſt enim ad vulgi opinionẽ mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo, de te loquar. Si cẽſenda nobis, atque æſtimanda res ſit; vtrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quàm Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? vtrum aurũ Samnitum, an reſponſum Man. Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partẽ ſuam conceſsit? hæc profectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimãda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidẽ, vt quiſq;, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſsimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute diuitiæ poſitæ ſint; quoniam nulla poſſeſsio, nulla vis auri, & argenti pluris, quàm virtus, æſtimanda eſt? O Dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnũ vectigal ſit parſimonia. venio enim ad ſumptuoſos, relinquo iſtũ quæſtuo-

ſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia: ego centena ex meis. illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. vter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſsio quò eſt maior, eò plus requirit ad ſe tuendã; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſæculi errore verſer? M. Manilius patrum noſtrorũ memoria (ne ſemper Curios, & Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? vtinam quidem eſſemus: ſed non æſtimatione cenſus, verùm victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt: contentum verò ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſsimæq; diuitiæ. Etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magni æſtimant, quòd ei generi poſſeſsionũ minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt vnquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporũ permutatione mutatur? qua qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites; ſoli enim poſsident res & fructuoſas, & ſempiternas; ſolique, quod eſt proprium diuitiarum, contenti ſunt rebus ſuis: ſatis eſſe putant, quod eſt: nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in caſu poſitas poſſeſsiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modò non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.

SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIB. VI. CICERONIS DE REPVBLICA.

Perſona, Scipio.

CVm in Africam veniſſem Manio Manilio conſuli, ad quartam legionem, vt ſcitis, tribunus militũ, nihil mihi potius fuit, quàm vt Maſſaniſam conuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſſis amiciſſimũ. Ad quem vt veni, complexus me ſenex collacrimauit; aliquantoque poſt ſuſpexit in cælum; &, Grateis, inquit, tibi ago ſumme Sol, vobiſq; reliqui cælites, quòd, antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor. itaque nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percunctatus eſt: multisq; verbis vltro citroq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cùm ſenex nihil, niſi de Africano, loqueretur, omniaque eius non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, vt cubitum diſceſſimus, me, & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè vt cogitationes, ſermonesque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quam ex ipſo, erat notior. quem vt agnoui, equidem cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Videſne illam vrbem, quæ parere populo Rom. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat

autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pene miles? hanc hoc biennio conſul euertes: eritq́ue cognomen id tibi per te partũ, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cùm autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſorq́; fueris, & obieris legatus Aegyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; delegere iterum abſens conſul, bellũmq́; maximum conficies, Numantiam excindes. ſed cũ eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatã conſiliis nepotis mei. hîc tu Africane oſtendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenii, conſiliiq́; tui. Sed eius tẽporis ancipitem video quaſi fatorum viam. nam, cùm ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditusq́; conuerterit, duoq́; hi numeri, quorũ vterq; plenus, alter altera de cauſſa, habetur, circuitu naturali ſummã tibi fatalem confecerint, in te vnũ, atq; tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas: te ſenatus, te omnes boni, te Socii & Latini intuebũtur. tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. ac, ne multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorũ manus effugeris. Hîc cũ exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentq́; ceteri vehementius; leniter arridẽs Scipio, Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus, audite cetera. Sed, quo ſis Africane alacrior ad tutandã remp. ſic habeto, omnibus, qui patriã conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certũ eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidẽ in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq́; hominũ iure ſociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conſeruatores, hinc profecti, huc reuertẽtur. Hic ego, etſi eram perterritus non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſiui tamen, viuerétne ipſe, & pater Paullus, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Imo verò, inquit, ii viuunt, qui è corporum vinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: veſtra verò quæ dicitur vita, mors eſt. quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrẽ. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarũ profudi. Ille autem me amplexus, atq; oſculans, flere prohibebat. Atque ego, vt primùm fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quãdo hæc eſt vita, vt Africanum audio dicere, quid moror in terris?

tis?quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. niſi enim Deus,is,cuius hoc templũ eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberauerit; huc tibi aditus patere nõ poteſt.Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum,quem in hoc templo mediũ vides; quæ dicitur terra: hisq; animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſydera, & ſtellas vocatis; quæ globoſæ, & rotundæ,diuinis animatæ mentibus, circulos ſuos, orbeiſque conficiũt celeritate mirabili.Quare & tibi,Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis:nec iniuſſu eius,à quo ille eſt nobis datus, ex hominũ vita migrãdum eſt: ne munus humanum,aſſignatum à Deo,defugiſſe videamini: ſed ſic, Scipio, vt auus hic tuus,vt ego,qui te genui,iuſtitiam cole,& pietatem: quæ cùm ſit magna in parẽtibus,& propinquis,tum in patria maxima eſt: & ea vita via eſt in cælum,& in hunc cœtum eorum,qui iam vixerunt, & corpore laxati,illum incolunt locum,quem vides (erat autẽ is ſplendidiſſimo candore inter flammas circulus elucens) quem vos,vt à Graiis accepiſtis, Orbem lacteum nuncupatis.ex quo omnia mihi contemplanti, pręclara cetera & mirabilia videbantur.erant autem eæ ſtellæ,quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eę magnitudines omniũ,quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus.ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autem globi terrarum magnitudinem facile vincebant. Iam verò, ipſa terra ita mihi parua viſa eſt, vt me imperii noſtri, quo quaſi eius punctum attingimus,pœniteret.Quam cùm magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? nónne adſpicis, quæ in templa veneris? nouẽ tibi orbibus,vel potius globis connexa ſunt omnia,quorũ vnus eſt cęleſtis extim⁹, qui reliquos omneis cõplectitur, ſummus ipſe Deus,arcens,& continẽs ceteros: in quo infixi ſunt illi,qui voluũtur,ſtellarũ curſus ſempiterni:cui ſubiecti ſunt ſeptẽ,qui verſantur retro, contrario motu,atq; cælũ. ex quibus vnũ globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant.deinde eſt hominũ generi proſperus, & ſalutaris ille fulgor,ꝗ dicitur Iouis.tũ rutilus,horribiliſq; terris, quẽ Martẽ dicitis. deinde ſubter mediã ferè regionẽ Sol obtinet, dux,& princeps,& moderator luminũ reliquorũ,mens mũdi,

Fragmenta ex l. 2. de Rep. p. 46.

& temperatio,tanta magnitudine,vt cuncta ſua luce luſtret, & compleat.hũc,vt comites conſequuntur alter Veneris,alter Mercurii curſus.in infimoq; orbe Luna, radiis Solis accẽſa, conuertitur.infra autem iã nihil eſt,niſi mortale,& caducũ, præter animos generi hominũ munere Deorũ datos, ſupra Lunã ſunt omnia æterna.nam ea,quæ eſt media,& nona,tellus neque mouetur,& infima eſt, & in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera. Quæ cùm intuerer ſtupens; vt me recepi,Quis hic inquam,quis eſt,qui complet aureis meas,tãtus, & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus,ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu,& motu ipſorũ orbium efficitur: & acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè ſonẽt.quã ob cauſſam ſummus ille quidẽ ſtelliferi cæli curſus, cuius conuerſio eſt concitatior, acuto, & excitato mouetur ſono: grauiſſimo autem hic lunaris, atq; infimus.nam terra nona,immobilis manens,ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. illi autẽ octo curſus,in quibus eadẽ vis eſt duorũ, ſeptem efficiunt diſtinctos interuallis ſonos, qui numerus rerũ omniũ fere nodus eſt. quod docti homines neruis imitati,atq; cantibus, aperuere ſibi reditũ ad hũc locum. ſicut alii,qui præſtantibus ingeniis in vita humana diuina ſtudia coluerũt.hoc ſonitu cõpletæ aures obſurduerunt:(nec eſt vllus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, vbi Nilus ad illa,quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus; ea gens,quæ illũ locũ accolit, propter magnitudinẽ ſonitus ſenſu audiendi caret.Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, vt eum aures hominum capere non poſſint; ſicut intueri Solem nequitis aduerſum,eiusque radiis acies veſtra, ſenſusque vincitur.Hæc ego admirans,referebam tamen oculos ad terram identidẽ. Tum Africanus, Sentio,inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum,quæ ſi tibi parua,vt eſt,ita videtur; hæc cæleſtia ſemper ſpectato,illa humana contemnito.tu enim quam celebritatem ſermonis hominum,aut quã expetendam conſequi gloriam potes? vides habitari raris,& anguſtis in terra locis, & ipſis quaſi maculis, vbi habitatur,

vaſtas

vaſtas ſolitudines interiectas, hosque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita eſſe, vt nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim tranſuerſos, partim etiam aduerſos ſtare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandẽ quaſi quibuſdam redimitam, & circũdatam cingulis: è quibus duos maximè inter ſe diuerſos, & cæli verticibus ipſis ex vtraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides: mediũ autẽ illum, & maximum ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa vobis vrgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. omnis enim terra, quę colitur vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parua quædam inſula eſt, circunfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm ſit paruus, vides. Ex his ipſis cultis, notiſque terris non aut tuũ, aut cuiuſquam noſtrum nomen vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangẽ tranſnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis vltimis, aut Aquilonis, Auſtríve partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profectò, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuſcuiuſque noſtrûm, à patribus acceptas poſteris prodere, tamen, propter eluuiones exuſtioneſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò non æternam, ſed ne diuturnam quidam gloriã aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint: qui nec pauciores, & certè meliores fuerũt viri? cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo vnius anni memoriam conſequi poſſit. homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt vnius aſtri, reditu metiuntur: cùm autem ad idem, vnde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq; totius cæli deſcriptionem longis interuallis retulerint: tũ ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quã multa ſæcula hominum teneantur. namq;, vt olim deficere

De Vniverſit. 275. 20.

Sol hominibus,extinguique viſus eſt, cùm Romuli animus hæc ipſa in templa penetrauit; quandoque eadem parte Sol, eodémque tempore iterum defecerit,tum, ſignis omnib. ad idem principium,ſtellisque reuocatis,expletum annum habeto.huius quidem anni nondum vigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. Quocirca,ſi reditum in hunc locum deſperaueris; in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus viris; quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam poteſt? Igitur,altè ſpectare ſi voles,atque ad hanc ſedem,& æternam domum contueri; neque ſermonibus vulgi dederis te; nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum.ſuis te illecebris,oportet,ipſa virtus trahat ad verum decus. quid de te alii loquantur, ipſi videant: ſed loquentur tamen. ſermo autem omnis ille & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides; nec vnquam de vllo perennis fuit; & obruitur hominum interitu: & obliuione poſteritatis exſtinguitur. Quæ cũ dixiſſet; Ego verò,inquam, ô Africane,ſi quidẽ benemeritis de patria quaſi limes ad cæli aditum patet, quanquam à pueritia, veſtigiis ingreſſus & patris, & tuis, decori veſtro non defui; nunc tamen tanto præmio propoſito, enitar multo vigilantius. Et ille,Tu verò enitere; & ſic habeto, te non eſſe mortalem,ſed corpus hoc.nec enim is es,quẽ forma iſta declarat:ſed mens cuiuſq; is eſt quiſque,non ea figura,quæ digito demonſtrari poteſt.Deum te igitur ſcito eſſe:ſiquidem Deus eſt,qui viget,qui ſentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur,& mouet id corpus,cui præpoſitus eſt, quã hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. nam,quod ſemper mouetur,æternum eſt: quod autem motum affert alicui,quodq; ipſum agitatur aliunde,quando finem habet motus,viuendi finem habeat neceſſe eſt. ſolum igitur, quod ſeſe mouet,quia nunquam deſeritur à ſe, nunquam nec moueri quidem deſinit. quinetiam ceteris,quæ mouentur, hic fons,hoc principium eſt mouendi. principio autem nulla eſt origo.nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re fieri poteſt. nec enim eſſet hoc principium , quod gigneretur aliunde. quòd ſi nunquam oritur,nec occidit quidem vnquam , nam

Tuscul. l. 1. 227. io.

princi-

Principium exſtinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. ita fit, vt motus principium ex eo ſit, quod ipſum à ſe mouetur. id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cælum, omniſque natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec vim vllam nanciſcatur, qua primo impulſu moueatur. Cùm pateat igitur, æternum id eſſe, quod à ſe ipſo moueatur: quis eſt, qui hanc natúram animis eſſe tributam neget? inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitur externo: quod autem anima eſt, id motu cietur interiore: nam hæc eſt natura propria animæ, atque vis. quæ ſi eſt vna ex omnibus quæ ſeſe moueat: neq; nata eſt certè, & æterna eſt. hanc tu exerce optimis in rebus. Sunt autem optimæ curæ, de ſalute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, velocius in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit: idque ocyus faciet, ſi iam tum, cùm erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime ſe a corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt; impulſuque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt; corporibus elapſi, circum terram ipſam volutantur, nec in hunc locũ, niſi multis exagitati ſeculis, reuertuntur. Ille diſceſsit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

ANNOTATIONES, ET CASTIGATIONES, EX VARIIS DOCTORVM VIRORVM çùm huius, tum alîus argumenti ſcriptis ſelectæ,

IN LIB. I. DE OFFIC.

PAgina 3. v. 9. *idem tibi cenſeo facien.*] *item*, veteribus libris comprobantibus, & vſu Latinæ linguæ ita poſtulante, legendum cenſet Lambinus.

Pag. 4. verſ. 3. *laboraret.*] *elaboraret*, vel reclamantibus libris legendum contendit Lambinus.

Pag. 6. v. 22. *earumq́; progreſſus.*] *prægreſſus*, reponit Lambinus ex quattuor manuſcriptis, eo magis quod quę ſtatim ſequitur vox, *anteceſſiones*, hanc comprobet lectionem. Manutius vulgatam lectionem retinendam putat.

Ibidem verſ. 28. *vt hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velint.*] Horum poſtrema ita in aliis vulgatis libris leguntur, *& à ſe obiri velit.* Veterum partim habere ait Lambinus, *vt hominum cœtus & eſſe, & à ſe obiri velit*; partim, *vt hominum cœtus & celebrationes & eſſe, & à ſe obiri velit.* quod ſequitur.

Pag. 7. verſ. 17. *excitaret ſapientiæ.*] *excitaret ſui*, legit Faernus, eam lectionem confirmante Platone, qui ἑαυτῆς dicit, & loco ſimili lib. 2. de fin. *quàm illa ardentes amores excitaret ſui ſi videretur.*

Pag. 8. v. 24. *in ſtudiis cogitationis.*] Legendum cenſet Lambinus, etiam ſi libri omnes repugnent, *in ſtudiis cognitionis*.

Ibidem verſ. 37. *aut victoria, vt qui bello potiti ſunt.*] Rectum eſſe putat Lambinus verborum ordinem, eum, qui in vno ſuorum codicum habetur, *aut bello, vt qui victoria potiti ſunt.*

Ibidem verſ. 38. *aut lege, aut pactione, conditione, ſorte.*] In vetuſtis exemplaribus Petri Nannii adiectũ eſt inter reliquos modos etiam, conſuetudo: ſub qua comprehendi ille putat vſucapio-

vſucapionem & præſcriptionem. ſic enim habent: *aut lege, aut conſuetudine, aut pactione, conditione, & ſorte.*

Pag.10.verſ.30. *in ferenda ne cui noceant iniuria.*] Veteribus libris adiutus ſic hunc locum reſtituit Lambinus, *inferenda* (vnica dictione) *ne cui noceant iniuria*: vel vt alii codices habent, *in inferenda* &c. vt ſit hic rectus verborum ordo, Alterum iuſtitiæ genus aſſequuntur, ne cui noceant in inferenda iniuria.

Pag.11. verſ.18. *etiámne furioſo promiſſum facere.*] Verba illa duo, *ne furioſo*, è gloſſemate nata, delent Langius & Lambinus, leguntq́;, *vt non reddere depoſitum: etiam promiſſum non facere*, &c. *ea migrare interdum, & non ſer.*

Ibid.verſ.32. *nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori.*) Emendat Lambinus, *nec ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui promiſeris, contra officium eſt, maius anteponere minori.* quæ vltima hæç ſonant, maius damnum anteponere minori commodo.

Pag.13.verſ.10. *Pompilius imperator.*) *M. Popilius*, legit Lambinus, & mox, *Popilio*, &, *Popilium.*

Ibid. verſ.18 *in bello mouendo.*) *τὸ, mouendo* ſuſpectum habet Lambinus, velitq́; deleri.

Ibid.verſ.36. *vt enim cùm ciuiliter contendimus, aliter ſi eſt inimicus*, &c.] Huius loci reſtitutio debetur Franc. Fabricio Marcodurano, qui ex, *ciui aliter*, factum, *ciuiliter*, ingenioſè coniiciens, vnde corrupta erat lectio, id reponens, ſententiam ſimul redintegrauit, ſic: *vt enim cùm ciui aliter contendimus ſi eſt inimicus, aliter ſi compet.*

Pagina 14.verſ.8. *quídve ferat ſors.*] *fors*, vt editum eſt, non, *ſors*, quod vulgati plerique omnes habent, legit ex manuſcriptis Lambinus.

Ibid. verſ.20. *quam fidem hoſti datam fallere.*) Quæcunque inter hæc verba, & illa, *Ac de bellicis quidem* &c. interiacebāt, funditus ſuſtulerunt. Abeſſe autem ea à manuſcriptis, & nonnullis vulgatis, monuerat Lambinus, diſſimilibus etiam litteris excudi curauerat. Si quis tamen ea requireret, aliunde vt videtur repetita, adſcribere libuit Sunt autem hæc: *fallere. Secundo autem Punico bello poſt Cannenſem pugnam, quos decem Hannibal Romam adſtrictos miſit iureiurando ſe reditu-*

ros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetraſſent: eos omneis Cenſores, quoad quiſq; eorum vixit, qui (al. *quòd*) *peieraſſent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui iuriſiurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Hannibalis permiſſu exiſſet de caſtris, rediit paulò pòſt, quòd ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus è caſtris, iureiurando ſe ſolutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem* (*enim*, Lambinus) *in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt iuſtitiæ in hoſtem à maioribus noſtris conſtitutum. Cùm à Pyrrho perfuga ſenatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum: ſenatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Ita ne hoſtis quidem, & potentis, & bellum vltrò inferentis, cum ſcelere interitum approbauit. Ac de bellicis* &c.

Pagina 15. verſu 32. *in quibus præcl.*] Petrus Nannius, ex veteri exemplari, neque vocem, *hominibus*, ſuprà proximè agnoſcit; & hîc legit, *cùm quibus præcl.*

Pagina 16. verſu 11. *an non imitari.*] Mauult, vt eſt in veteribus, ſublata negatione, legere Lambinus, *an imitari*: vt *an*, hoc loco interrogando affirmet, id eſt, reſponſionem aientem poſtulet.

Pag. 18. verſ. 19. *efficiturq; id, quod Pythagoras vult in amicitia.*] Reſtituit hunc locum Carolus Langius ex Nonio, *efficiturq; id, quod Pythagoras vltimum in amicitia putauit, vt vnus fiat ex pluribus.*

Pag. 19. verſ. 29. *Illaq; virgo viri.*) Lambinus ex veteribus libris legit, *Illa virago viri*: moxq; ſequentem verſum, *Salmaci, das ſpolia ſine ſudore & ſanguine.* vult enim eſſe ſenarium. *das*, in ſecunda perſona indicatiui modi, non, *da*, quod poſtremum iam Faernus ſibi videri primus legendum dixerat.

Ibidem verſ. 33. *Leuctris, Stratocle: hinc noſter Cocles* &c] Rectè repoſuit Lambinus, *Leuctris: hinc noſter Cocles: hinc Decii* &c. nec enim dubium eſt, quin, *Stratocle*, illud ex, *noſter Cocles*, cùm locus fortè in litura non liquidò iaceret, natum ſit. Sed quod vel à ſe primùm, vel à Petro Balduino ita reſtitutum ait, id ego ei fortaſſe crederem, ſi ratio temporum pateretur. ſed cùm ante vtrumque illorum natum Ianus Parrhaſius obitus ſit, non patiar viri docti manibus hanc iniuriam fieri, vt laus rectè facti vnà cum auctore ſuo ſepulta

eſſe videatur, aut ad alios iniuſtè deriuata. Nam in libris, quos, de rebus per epiſtolã quæſitis, vario argumento idem ſcripſit, alicubi Mediolanenſem Ciceronis operum editionem, innumeris locis corruptam, emendans, hæc perperam excuſa, *Leuctris, Stratocle. Hinc Decii* &c. ex antiquis exemplaribus ad hunc modum caſtiganda & legenda docet, *Thermopylis, Leuctris. hinc ſunt Cocles, hinc Decii* &c. quam emendationem ſuam probabili etiam, &, vt cauſa poſtulabat, neceſſaria ratione confirmat. Nam inter exempla, inquit, fortitudinis Horatius Cocles à Valerio Maximo ponitur, & ab ipſo Cicerone Paradoxo primo, *Quæ vis Coclitem contra hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ vis patrem Decium, quæ filium deuotos immiſit?* Et Virgilius in Culice, *Hic Fabii, Deciiq́, hic eſt & Horatia virtus.* vt qui, *Stratoq́*, pro, *Stratocle*, repoſuerit, oſtentandi ingenii materiam fruſtra captauerit. hæc ille, quibus poſtremis verbis illud etiam vides, quàm ſit fœcundus error. quod vt in vno exemplo illuſtrius ſit, audiendus eſt etiã nobis Brodæus. Ego, inquit, *Cytheris*, non, *Strato*, malim. *Κύθηρα* neutro genere inſula eſt, in qua tuenda ſingularis Athenienſium virtus enituit. Plutarchus: *καὶ τὰς περὶ Κύθηρα, καὶ Μέγαρα, καὶ Κόρινθον ἀνδραγαθίας Νικίου.*

Pag. 20. verſ. 8. *calliditas potius, quàm ſapientia.*] Plato Epitaphio, *πᾶσά τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται.*

Ib. v. 34. *& gloriæ cupida.*] *& gloriæ cupidiſſimo*, legit Lambin.

P. 21. verſ. 7. *tum cauſſa vitæ.*] Deleta voce, *cauſſa*, legit Lambinus, *& periculorum tum vitæ, tum mult. rerum.*

Pag. 23. verſu 13. *at ille adiuuit Themiſtoclem.*] Langius, *at ille verè ab ſe adiutum* Themiſt. repetendum, *dixerit.*

Ibid. verſ. 26. *quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur.*) Participium, *dilatatum*, ſuſpectũ habet Lambinus, cùm partum potius, quàm propagatum, illorum rebus geſtis Lacedæmoniorum imperium fuerit.

Pag. 24. verſ. 1. *concedat laurea linguæ.*) Alii, *laudi*, ſcriptum fuiſſe à Cicerone putant. Sicque ad hunc locum notat Vrſinus, legi in ſuo codice. de quo alibi dictum eſt his ſelectis.

Ibid. v. 26. *quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo.*) Vocem, *fortitudo*, temere ab aliquo

adiectam, delent Langius & Lambinus. *ratio*, enim &, *decernendi*, &, *decertandi*, verbo rectè continet.

Ibid. verſ. 31. *Fortis verò animi.*) Tollendam cenſent iidem vocem, *animi*, & ſubintelligendum, *viri*. idq; ex eo quod pòſt paulò ſequitur colligunt, *ſed præſenti animo uti*, ſeu, *niti*. ſic enim illic legit Lambinus, pro, *ſed præſentis animi uti conſilio*.

Pag. 26. verſ. 1. *Vnus homo nobis* &c.] Omnes libros manuſcriptos, quos ipſe vidit, habere affirmat Vrſinus: *Vnus qui nobis* &c. idemq; notat in Catonem maiorem, vbi idem hi verſus repetuntur.

Pag. 30. verſ. 9. *in omni ratione habenda.*) *in hominum ratione habenda*, legit Lambinus ex auctoritate veterum librorum.

Pag. 31. verſ. 30. *vt ne nimis omnia profundamus.*) Langius legendum putat, *vt ne nimis profundamur*. Lambinus non dubitat quin legi debeat, *vt ne nimis ludum profundamus*, vel, *vt ne nimis ioca profundamus*. putauit etiam aliquando legendum, *vt ne nimis nos profundamus*. de quo vult iudicare lectorem. Ego, *omnia*, rectum puto: quod qui non corrigendi, ſed intelligendi animo leget, facilè mihi conceſſurum confido. quòd ſi quid mutandũ ſit, malim, *vt ne laxare animos*, alibi dixit, de animi remiſſione loquens, ſic legi hîc, *vt ne animos omnis profundamus*: id eſt, vt ne toti extra nos feramur, quod geſtientis lætitiæ impotentia plerumq; euenit, iis præſertim qui ad hilaritatem natura ſunt propenſiores, aut leuiores.

Pag. 34. verſ. 19. *Medeamq;*.) Sequitur veteres libros Lambinus, qui habent, *Medumq;*.

Pag. 35. verſ. 19. *Nam quod Herculem Prodicus dicit.*) Alii libri, etiam ex veteribus Lambinianis, habent, *Nam quod Herculem Prodicium dicunt*.

Pag. 39. verſ. 35. *quid fuit in Catulis.*) Sic velit legi Lambinus, *Nihil fuit aliud in Catulis, cur eos exquiſ.*

Pag. 41. verſ. 32. O *domus Anci, quàm diſpari domino dominaris.*) Vulgata lectio, O *domus antiqua, heu quàm diſpari dominaris domino!* quam, ſi, *dominere*, legas, pro, *dominaris*, eſſe eandem omnium ferè veterum librorum lectioni ait Lambinus. idq; ſequitur cum Carolo Langio. non celat nos tamen ſe in duobus reperiſſe, *nominare*, pro, *dominare*, quod conſideran-

derandum relinquit lectori. Faernus ſe in vetuſtiſſimo codice legiſſe affirmabat, vt notat Vrſinus, O *domus Anti, quàm* &c.

IN LIBRVM II. DE OFFIC.

Pag.45.verſ.7. *ex quibus aliquid exquiritur.*) *acquiritur*, quod eſt in Memmianis, rectius putat Lambinus.

Pagina 49.verſ.11. *& reip.temporibus.*) *temporis*, Lambinus. Langius hanc vocem funditus delet.

Pag.51. verſ.8. *quarum opere efficitur.*] Reſtituit, *opera*, Lambinus. opus enim, quod efficitur, vel effectum eſt: opera, quæ in opere faciendo adhibetur, quaq; aliquid efficitur.

Ibid.verſ.30. *Vnde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubuenire.*] Siue, *ſubuenire*, ſiue, *ſubueniri*, quod in quibuſdam veteribus legitur, legas, latere aliquem errorem ſuſpicatur Lambinus: vt, vel, reſarciri, vel, refici, vel huiuſmodi quippiam deſiderari ei videatur.

Pag.53.verſ.31. *ſine hominum operibus.*) Etiam hoc loco, *operis*, legendum cenſet Lambinus. alii libri habent *opibus*.

Pag.54. verſ.34. *quamuis tremefacta libertas.*) Legit ex veteribus libris Lambinus, *timefacta*. quo verbo vſum etiam eſſe docet Lucretium, *Hæ tibi tum rebus timefactæ relligiones*, &c. placet Latinæ linguæ augeri pomœria.

Pag. 55. verſ. 10. *compunctum notis Threiciis.*) Lambini veteres partim habent *Thraeciis*, partim *Threcidicis*, partim *Threciis*.

Pag.56. verſ. 5. *vno calamitatis iure compr.*] Præter omnium librorum auctoritatem legit, & edendum curauit Lambinus, *genere*, pro, *iure*.

Pagina 57.verſ.15. *beneuolentiæ præcepta videamus, quæ quidem beneficiis capitur maximè.*] Quæ populi beneuolentia percipitur & colligitur ex multitudine de ea bene merendo. Quæ nobis percipitur tanquam fructus, & colligitur ex multitudine, de ea bene merendo. vel quam ſuſcipit erga nos multitudo noſtris apud illam collocatis beneficiis.

Pag. 58. verſu 32. *admiratione autem afficiuntur ii.*] *afficiunt*, legit, vel inuitis libris, Lambinus.

Pag. 59. verſ. 10. *hunc dignum ſpectatu arbitrantur.*] Langii & Lambini veteres libri, *hunc igni ſpectatum arbitr.* ſicq; Lambinus edidit, malit tamen, *hunc tanquam igni ſpect.*

P. 62. verſu 9. *ad Philippum.*) *ad Philippum filium*, Fuluianus codex habet.

Ibidem verſ. 14. *vniuerſam excitat gloriam.*] Vocem, *gloriam*, funditus tollit Lambinus: *vniuerſam*, enim ad multitudinem refert, quam ſubintelligi vult.

Ibid. verſ. 30. *pro Sardis contra Albucium Iulius Cæſar.*] Verba illa, *contra Albucium*, Ciceronis eſſe non putat Lambinus, ſed ex annotatione aliqua nata. abſurdum enim ei videtur, nomen eius, qui accuſatus ſit, hîc commemorari: Verris, quem M. Tullius, Seruilii quem duo Luculli accuſarunt, ſileri.

Ibid. verſ. 31. *M. Aquilio.*) *M' Aquillio*, alii.

Ibid. verſ. 39. *Sed miniſtrum, & præbitorem putent?*) Omiſſa ab oſcitante librario verba hæc repoſuit Lambinus, *putent? Bene miniſtrum & præbitorem, quia ſordidum regi.*

Pag. 65. verſu 1. *non admiremur.*) Vel delendam negatiònem cenſet Vrſinus: vel, vt eſſe ait in aliquibus exemplaribus, *improbemus*, legendum pro, *admiremur*; quod ei non ita placet.

Pag. 70. verſ. 32. *ne illi quidem.*] abeſt particula, *quidem*, à manuſcriptis quibus eſt vſus Lambinus.

Pagina 71. verſ. 17. *Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla alia re niſi auaritia p:rituram.*] Extat hoc Apollinis oraculum in Ariſtophanis ſcholiis: *ὅτι αἰσχροκερδεῖς, καὶ σμικρολόγοι οἱ Λάκωνες, δῆλον ἐκ τοῦ χρησμοῦ, Ἁ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δ᾽ οὐδέν.* obſeruat Brodæus.

Pag. 72. verſ. 7. *quæ à Lacedæmoniis profectæ.*) *profecta*, mauult Lambinus, vt ad mala referatur.

Ibid. verſ. 12. *vrbe eſt potitus.*) *vrbem eſt potitus*, Langius ex libris.

Pag. 73. verſ. 27. *propter imbecillitatem circumuen.*] *humilitatem*, habent Lambini veteres.

Pàg. 74. v. 24. *quid tertium? bene vitire.*) Legebatur anteà, *bene veſtire.* Nannius & Langius quia dixerant *vitire*, in vno manu-

manuſcripto à ſe eſſe repertum, ſatis cauſæ eſſe eſt viſum poſtea aliis, vetere lectione ſublata hanc reponendi. quod ego nunquam paſſus eſſem.

IN LIBRVM III.

Pag. 75. verſ. 16. *vrbe relicta rura peragrantes.*) Langius cum vno ex manuſcriptis abſit vox, *rura*, legendum conìicit, *vrbe relicta peregrinantes.* quam eius coniecturam probat Lambinus. Ego vrbem ruri rectè opponi puto.

Pag. 77. v. 22. *qui Veneris eam partem.*) In vetuſtiſſimo apud ſe libro ſcriptum eſſe Vrſinus ſignificat, *qui iconis Veneris eam partem*: vt dubium ei non ſit, quin, *Coæ Veneris*, legi debeat.

Pag. 78. verſ. 27. *in quo media officia comparantur.*) In vetuſto Petri Nannii codice pro, *comparantur*, legitur, *compareant*, quod illi rectius videtur.

Ibid. verſ. 30. *Quod autem in poematibus, & in picturis.*] Legit Lambinus ex veteribus duobus codicibus, *Quod item in poematis, picturis vſu venit*, &c.

Pag. 79. v. 10. *fas eſt cum vtilis repugnantia comparari.*] Idem eiuſdem antiquus liber ita ſcriptum habet: *fas eſt cum vtilitatis ratione comparari, nec id quidem* (malim, *ne id quidem*) *quod communiter appellamus honeſtum.*

Pag. 80. verſ. 7. *qui Academici.*] Abeſſe hoc à manuſcripto notat Vrſinus: &, ad ſententiam non valde facere, rectè videt.

Pag. 81. verſ. 32. *humana conſociatio.*] *conſortio*, omnes veteres libri, quos ſequitur Lambinus.

Pag. 82. v. 14. *vel etiam ipſius animi quæ vacent iuſtitia.*] Locum perobſcurum & planè inexplicabilem agnoſcit Lambinus. quæ enim ſint illa animi commoda, quæ vacent iuſtitia, aut quæ horum verborum vis, ac ſententia ſit, non videt. quare membrum vnum ab oſcitante librario, propter verborum, vt ſolet, ſimilitudinem, præteritum ſuſpicatur, ſicque eſſe reſtituendum cenſet: *vel corporis, vel animi: & rurſus, magis eſſe ſecundum naturam, hominem, ſi modo ſine incommodo ſuo facere poſſit, homini conſulere, ac prodeſſe, quàm omnia commoda vel externa vel corporis, vel etiam ipſius animi, percipere, quæ vacent iuſtitia. Hæc enim* &c.

Pag.83. verſ. 24. *dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum.*] Alii libri, *dabis, nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum.*

Pag. 84. v. 4. *tunc vtilitas non requirenda eſt.*] Mauult Lambinus, quod in veteribus libris legitur, *tum non vtilitas relinquenda eſt.*

Ibid. verſ. 37. *cùm terra deceſſiſſet.*] Nonius, & ex eo Lambinus, *diſceſſiſſet*, id eſt, diuiſa, & dirupta eſſet. Plato, ῥαγῆναί τε τὴν γῆν, καὶ γενέσθαι χάσμα.

Pag.87.verſ.1. *Damonem, & Pythiam.*] Vrſinus ex veteris libri ſcriptura *Pinthiam*, coniicit ſcribendum eſſe, *Phintiam*: præſertim cùm Φιντίας apud Pauſaniam reperiatur, & in æreo quodam numiſmate inciſum ſit, ΦΙΝΤΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ.

Ibid. verſu 21. *vt Petronius apud patres noſtros.*] Sigonius in manuſcriptis, quos conſultò inſpexit, omnibus legi teſtatur, *Pennus*, non, *Petronius*, eamq; lectionem rectam exiſtimat: confirmat etiam ex Feſto.

Pag. 91. verſu 35. *Nequicquam ſapere ſapientem* &c.] Notum ſenarius, aliquando in Calliſthenem ab Alexandro iactatus, μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός.

Pagina 92. verſu 29. *Quid ſibi de ea re facere oporteret.*] Petri Nannii vetus liber, *Qui quicquid ſibi dare facere oporteret.*

Pag. 94. verſ. 19. *homines eiuſdem ciuitatis potentiſſ.*) Probat veterum librorum ſcripturam Lambinus, *eiuſdem ætatis.*

Ibid. verſu 37. *non erat æquum.*] Vetus Fuluianus, *num erat æquum* &c. cum nota interrogationis.

P. 95. verſ. 11. *qui fons eſt fraudum.*] *Fraudium*, habent Lambini veteres, quos ille ſequitur.

Ibid. verſ. 9. *poſſe ad ſeſe conuertere.*) Lambinus ex veteribus libris optimis & ſuis & Langianis legit, *hereditates omnium poſſe conuerrere.*

Pagina 96. verſ. 9. *hereditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere.*] Vulgati alii, *omnium hereditates poſſe conuertere?* Rectius videtur Nannio, quod eſt in veteri exemplari: *omnium hereditates poſſe conuerrere?* Idem Langio poſtea & Lambino eſt viſum, itáq; ediderunt.

Ibidem verſ. 26. *trib. pl. adhibuiſſent.*] Vrſini manuſcriptus, *adiiſſent.*

Ibid.

Ibidem verſ.27. *iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic vt nemo poſſet ſcire, quid haberet.*] Hoc totum Langius Ciceronis eſſe non putat, cui aſſentitur Lambinus.

Ibidem verſ.35. *quæ conturbant homines.*] Vox, *homines*, abeſt à veteribus Lambini, & recte ille, meo iudicio, à ſemidocto aliquo adiectam putat.

Pagina 98. verſ.30. *ſed tamen vnum.*] *re vnum ſonare*, Lambinus.

Pagina 99. verſ. 28. *quia ſua non ſit.*] Tollit negationem Lambinus veterum codicum auctoritate. & rectius videtur ſi abſit.

Pag. 100. verſ.7. *qui vinum fugiens.*] *venenum*, pro, *vinum*; habere antiquos libros omnes quibus vſus eſt, affirmat Lambinus, & idem Briſſonium de antiquiſſimo ſuo manuſcripto affirmare ait, venenum fugiens interpretantem, bonum & ſalutare venenum, ſeu pharmacum, cuius vis & virtus euanuerit.

Ibidem verſ.10. *Hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorum.*] Lambinus ex libris, *Hæc ſunt quaſi controuerſa iura Stoicorum*; quod Langius monuerat.

Ibidem verſ.30. *quod promiſerat ille.*] *quod promiſerit illi*, Lambinus legendum, vel, *ille*, delendum cenſet.

Pagina 101. verſ. 5. *quo optato impetrato.*] Abeſt à Fuluiano vox, *optato*.

Pagina 102. verſ. 8. *Fides ſacratæ ius perpetuo falleret.*] Fides; antiquus caſus, pro, fidei. Vulgati alii habeut, *Fide ſacrata ius perp.* &c. vetuſtus Nannii, *Fide ſacratum ius* &c.

Ibidem verſ. 12. *ad rem, factaq; veniamus.*] Fuluianus, *ad rem factam, noſtraq; veniamus.*

Ibid. verſ.18. *quæ erat talis.*] Hæc tria verba detrahit Langius, vt aliena, quanquã in omnibus libris reperiantur. quin ſic legerit; *vtilitatis ſpeciem videbat: ſed, vt res declarat, falſam. Manere*, &c.

Ibidem verſ.22. *Quis hæc neget eſſe vtilia? quid cenſes?*] Videtur legendum Vrſino ex manuſcripto, *Quis hæc neget eſſe vtilia quæ cenſes?*

Pagina 106. verſ.6. *& prima luce.*] *& cum prima luce*, Lambinus ex libris, & veterum loquendi more.

Ibidem verſ.18. *& qui nuper indulgens in patrem.*] Veterent

nnn

ſuum habere ait Nannius, *& qui perindulgens in patrem* &c.

Ibidem verſ.19. *idem acerbus,& ſeuerus in filium.*] Lambinus libros veteres ſecutus,& Nonium,legit, *idem acerbè ſeuerus in filium.*

Pag.107.verſ.17. *velis equisq;.*]Alii malunt, *viris equisq;.* vt in eodem verſetur oratio.ſic velis & remis.

P. 108.verſ.39. *ſi talibus monumentis.*] Reſtituit Lambinus, *talibus monitis,* etiam repugnantibus libris & vulgatis & manuſcriptis,qui in illa altera lectione conſentiunt.

IN LIB. DE SENECT.

Pagina 109.verſ.1. *ſi quid ego adiuro.*] *adiuro,* contractè pro, *adiuuero,* dictum eſt, ſicque legendum viri docti iampridem docuerunt, non, quod vulgatæ veteres editiones habent, *adiuto.*

Ibidem verſ.2. *Quæ nunc te coquit* &c.]Poſt hunc verſum in libro ſcripto manu Pomponii Læti legi alium verſum ſignificat Vrſinus,

Et qua deprimeris,fruſtra noctesq; diesq;

cuius priorem partem reperiri etiam affirmat in vetuſtiſſimo alio ſuo codice.

Ibidem verſ.3. *Ecquid erit præmi?*]Vulgati alii, *pretii,* habent.

Pag.110.v. 26. *eamq; accuſant adepti.*] *adeptam* , notat Lambinus eſſe in omnibus libris veteribus.

Ibidem verſ. 26. *tanta eſt inconſtantia, ſtultitia , atque per.*] Lambinus, *tanta eſt ſtultitiæ inconſtantia atque peruerſitas.* quam ſex codicum manuſcriptorum rectam eſſe lectionem non dubitat.

Ibidem verſ.34. *noſtroq; cognomine.*] Vetus Vrſini liber, *noſtroq; cognomine.*

Pagina 111.verſ.34. *Nec hercle,inquit,ſi ego Seriphius,nobilis.*] Emendat Faernus ex veterum librorum auctoritate, *ignobilis,* ſed vulgatam lectionem tuetur Vrſinus maiore auctore. Platonis enim vnde hæc ſumpſit Cicero,verba hæc ſunt,Pol. 1. ἀλλὰ τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους εὖ ἔχει, ὃς τῷ Σεριφίῳ λοιδορουμένῳ καὶ λέγοντι, ὅτι οὐ δι' αὐτὸν ἀλλὰ διὰ τὴν πόλιν εὐδοκιμεῖ, ἀπεκρίνατο, ὅτι οὔτ' ἂν αὐτὸς Σερίφιος ὢν ὀνομαστὸς ἐγένετο, οὔτ' ἐκεῖνος Ἀθηναῖος.

Pag.

Pag.112.verſ.14. *quadriennio pòſt factus ſum prætor, quem magiſtratum geſsi conſulibus Tuditano & Cethego.*] Videtur cum hoc loco pugnare ille alter qui eſt in Bruto: *At hic Cethegus conſul cum P. Tuditano fuit bello Punico ſecundo, quæſtorque his Conſulibus M. Cato, modo planè* &c. quos vt conciliet Victor Piſanus, corruptum hunc, & ſic emendandum putat: *cumq́ eo quartũ conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintoq́ anno pòſt ad Tarentum: quæſtor deinde factus ſum, quem magiſtratum* &c. Alii, *Tarentum. Quæſtor deinde quadriennio pòſt factus ſum* &c.

Pag.113.verſ. 26. *& M. Acilius.*] Manius, non Marcus, Glabrioni huic Acilio fuit prænomen. quare M' non M. ſcribendum, rectè monent.

Pag. 114. verſ. 11. *Ante hac dementi ſeſe flexere ruina?*] Lambinus pro, *ruina*, legendum cenſet, *viai*, cùm, *via*, in manuſcriptis legatur. *Quò viai*, id eſt, quò viæ. inde enim pendet. præterea pro, *dementi*, legit, *dementes*: vt ſit, *mentes dementes*, qualia apud Græcos δῶρα ἄδωρα, γάμος ἄγαμος. Legemus igitur ex illius ſententia,

Quò vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementes ſeſe flexere viai?

Ibidem verſ. 29. *& Carthagini, malè iam diu cogitanti, bellum multò antè denuntio.*] Lambinus ex auctoritate duorum codicum manuſcriptorum, *&, quòmodo Karthagini iam diu bellum cogitanti reſiſtatur, multo antè denuntiò.*

Ibidem ver.31. *quàm illam excisam eſſe.*] *exſciſſam*, Lambinus; ab exſcindo, non ab excîdo.

Ibid. verſ. 33. *cuius à morte ſextus hic & trigeſimus annus eſt.*] Alii libri, *tertius hic & triceſimus annus eſt*. Fuluianus, *hic quintus & triceſimus eſt annus*: & pauló poſt, *decẽ annis poſt meũ conſ.*

Pagina 115.verſ.10. *Prouenicbant oratores noui, ſtulti, ad.*] Beatus Rhenanus ex antiquo libro, *Prouehebantur ad res noui, ſtulti, adoleſc.* quod ex illius in Corn. Tac. notat Lambinus.

Ibidem verſ.11. *prudentiá ſenectutis.*] Et mihi venuſtius videtur, quod ex veteri codice proferunt Vrſinus, & Lambinus, *prudentia ſeneſcentis*, vt repetatur vox, *ætatis*.

Ibid. verſ.26. *qui propter ſtudium.*] Lamb. *quod propter iſtud*: id eſt, propter quod ſtudium, vt ſit anaſtrophe.

P.118. verſ.12. *vt enim infirmitas puerorum eſt* &c.] Totus hic

locus Langio & Lambino ita legendus videtur: *ſuaq; cuiq; parti ætatis tempeſtiuitas eſt data: ut & infirmitas puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam conſtantis ætatis, & ſenectutis maturitas, naturale quiddam habeat* &c.

Ibidem verſ.36. *hoſpes tuus Maſſaniſa.*] Diu eſt cùm, *hoſpes tuus auitus Maſ.* legendum Cuiacius docuit, quem ſecutus Lambinus, ad eum modum edidit. *Maſsiniſſa*, porrò ſcribendum eſſe cenſet Vrſinus, lege Thoria in æs inciſa, in qua de agris fit mentio, quos Senatus populusque Romanus donauit Maſſiniſſæ.

Pagina 119. verſ. 10. *ſed commune inualetudinis.*] Sic edidit Langius, atque ita ſe in nonnullis libris reperiſſe teſtatur Lambinus. Antea legebatur, *valetudinis.*

Ibidem verſ. 23. *niſi tanquam lumini.*] *elychnio*, prò, *lumini*, legendum quibuſdam videtur.

Pagina 120. verſ.1. *ſi nemini mancipata eſt.*] *emancipata*, ex Nonio legit Lambinus. idem ſtatim in quibuſdam veteribus legi ait, *ſi vſq; ad vltimum ſpiritum vindicet ius ſuum.*

P.121. verſ.20. *ſeptem annis poſtquam conſul fuiſſet.*] Pro, VII. *annis*, antiquus liber Vrſini habet, VIII. *annis*, vno anno amplius.

Pag. 122. verſ.8. *& inſomniis.*] *& inſomnia*, emendat Lambinus, id eſt, ἀϋπνίᾳ, ſomni priuatione.

Ibid. v.15. *cereo funali.*] *crebro funali*, quæ ſcriptura omnium veterum librorum eſt, malunt Langius & Lambinus.

Ibidem verſ 24. *accubationem epular.*] Nonius, *accubitionem*, quem ſequitur Lambinus.

Ibidem verſ.38. *à ſummo magiſtro adhibetur in poculo.*] Deleta voce, *magiſtro*, legit ex auctoritate veterum codicum Lambinus, *à ſummo adhibetur in poculis.* à ſummo, id eſt, ab eo, qui ſummus accumbit.

P.123. verſ.15. *primùm paruulis fruitur rebus.*] *prauis*, pro, *paruulis*, legendum ſentit Lambinus, cùm ex ſuperioribus, tum ex illo, *quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum.*

P. 124. verſ. 11. *Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium : nec vnquam ſine vſura reddit quod accepit.*] Videndum admonet Hotomanus num aptius legatur, *Impendium*, (ſic dicitur quod in agro ſeritur) quàm, *Imperium.* Ita quidem videtur ſenſiſſe Cuiacius, Impendium, præter vulgatam ſignificationem, vſuram ſignificare Varroni & Ciceroni,

Ciceroni,adnotans Obſer.lib.10.cap.36.puto enim hunc locum habuiſſe in mente.

Ibidem verſ. 17. *& complexu ſuo.*] Langius, *& compreſſu ſuo.*

Pagina 126. verſ. 7. *cella vinaria, olearia, & penuaria eſt.*] Fuluianus antiquus liber addit, *mellaria. cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria eſt.*

Ibidem verſ. 20. *id ipſum, vtrum lubebit.*] Vulgati veteres, *idipſum tamen vt lubebit.* manuſcripti quos Lambinus ſequitur, *idipſum tamen vtrum lubebit.*

Pag.127. verſ.16. *in quem illud elogium vnicum:* VNO ORE &c.] Lambinus, *in quem illud ellogium, Vno ore quem vnicum plurimæ conſentiunt* &c.

Pag.129. verſ. 30. *vſque ad Plaudite, veniendum.*] Excuſi alii, *viuendum.* Langius ex veteribus ferè omnibus, *veniendum*, edidit: idque rectius videtur Lambino, propter venuſtam translationem, qua etiam paulò poſt vtitur inquiens, *ſin proceſſeris longius*, id eſt, ſi diutius vixeris.

Pag.130. verſ. 11. *& tamen mortem contemnere.*] Abeſſe hoc totum à manuſcripto ait Vrſinus.

Ibidem verſ.24. *Solonis quidem ſapientis elogium eſt.*] Hoc eſt Solonis diſtichum:

μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισι
ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς. Brodęus.

Ibidem verſ.27. *neque funera fletu Faxit.*] Videtur hoc loquendi genus, *funera facere*, inſolens eſſe Lambino. Petri Suffridi liber vnus manuſcriptus habuit, neque *funere fletum Faxit.* quod non minus inſolens eidem Lambino videtur. vt neſciat an ita potius à Cicerone ſcriptum ſit, *neque funere leſſum Faxit* &c.

Pagina 131. verſ.25. *& graui opere perſungimur.*] Videtur legendum Lambino, & graui onere *perſungimur*, vel potius, *graui opera.* nihil tamen mutat ſine libris.

Ibidem verſ.35. *quin ex vniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus.*] Omnino inſederat viri docti animo delibrandi verbum, quod ne huc quidem ei eripi poteſt quin quo iure quaque iniuria intrudat.

Ibidem verſ. 38. *qui eſſet ſapientiſſimus.*] *qui eſſet omnium ſapientiſſ.* legit ex manuſcripto Vrſinus.

Pag. 132. verſ. 13. *Hæc Platonis ferè.*] Lambini libri nonnulli veteres, *Hæc Plato noſter.*

Pag 133. verſ. 15. *ad immortalitatis gloriam niteretur.*] Vulgati alii, *ad immortalem gloriam.* Langius vt editum eſt: Lambinus, *ad immortalitatem & gloriam.*

IN LIB. DE AMICITIA.

Pagina 136. verſ. 5. *quaſi enim ipſos introduxi loquenteis, ne inquam, & inquit, ſæpius interponeretur.*] Plato Theæteto: ἵνα οὖν ἐν τῇ γραφῇ μὴ παρέχοιεν πράγματα αἱ μεταξὺ τῶν λόγων διηγήσεις περὶ αὐτοῦ τε ὁπότε λέγοι ὁ Σωκράτης· οἷον κἀγὼ ἔφην, ἢ καὶ ἐγὼ εἶπον, ἢ αὖ περὶ τοῦ ἀποκρινομένου, ὅτι συνέφη, ἢ οὐχ ὡμολόγει, τούτων ἕνεκα, ὡς αὐτὸν αὐτοῖς διαλεγόμενον ἔγραψα, ἐξελὼν τὰ τοιαῦτα.

Pagina 137. verſ. 31. *videram Caium: ſed hi necomp.*] Emendant Langius & Lambinus auctoribus manuſcriptis libris, *videram Gallum: ſed hi in pueris: Cato in perfecto, & ſpectato viro. Quamobrem*, &c. hac ſententia: Sed hi, quos commemoraui, L. Paulus Macedonicus, & C. Sulpicius Gallus, amiſerunt filios prætextatos, & puerorum mortem moderatè tulerunt: Cato verò in perfecto viro, & prætore deſignato mortuo moderatus fuit. quod longè maius, admirabilius, & laudabilius eſt.

Pag. 138. verſ. 31. *differere cœperunt.*] *aſſerere*, alii.

Pag. 139. verſ. 6. *mecum veniſſes.*] Langius ex manuſcriptis, *me conueniſſes.*

Ibi. v. 30. *aut quattuor nominantur paria amicorum.*] *numerantur*, vel repugnantibus omnibus libris legendum cenſet Lambinus.

P. 140. v. 27. *qui ſequuntur quantum hom. poſſ.*] Fuluianus, *qui aſſequuntur quantum homines poſſunt natura optima rectè viuendi duce.*

P. 141. verſ. 5. *qua quidem haud ſcio, an excepta ſapientia quidquam melius homini &c.*] Pro, *quicquam melius*, legendum cenſet Lambinus. nam præterquàm quòd ita in omnibus libris manuſcriptis eſſe ait, Latini etiã ſermonis conſuetudinẽ vt ita ſcribatur, poſtulare contendit. Nã cũ Latini, inquit, volunt ſignificare, verbi gratia, putare aliquid eſſe rectum, ita fere loquuntur, Haud ſcio an hoc rectum ſit: contrà cùm ſigni-

ſignificare volunt, verbi cauſa nihil eſſe virtute melius, hoc modo, Haud ſcio an nihil ſit virtute melius. nam, Haud ſcio, ponit & affirmat dubitando, vt hoc loco, Haud ſcio an nihil ſit amicitia melius excepta ſapientia: id eſt, excepta ſapientia, exiſtimo nihil eſſe amicitia melius.

Ibid. verſ. 20. *quis poteſt eſſe.*] Vulgati alii, *quæ poteſt eſſe, &c. quæ non in am.* Fuluianus manuſcriptus, *cui poteſt eſſe.* ſi, *quis*, retinemus, *vitâ*, auferendi caſu legendum eſt. Monet Lambinus in nonnullis veterib. ſuis legi, *qui poteſt &c. quæ non &c.*

Ibid. verſ. 38. *quod bona ſpe prælucet.*] *quod bonam ſpem prælucet*, legit ex veteribus Lambinus.

Pag. 142. verſ. 28. *potiſſimè dixiſſe.*) *potuiſſe dicere*, Langius & Lambinus manuſcriptorum auctoritate.

Ibidem verſ. 31. *Sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ.*] Verbum, *expetimus*, à pleriſque omnibus manuſcriptis abeſſe affirmant, qui in illis verſati ſunt viri docti.

Pag. 145. verſ. 15. *vel luxuriæ contentione.*) Emendat Lambinus, *dirimi tamen interdum contentione vel rei vxoriæ condicionis, vel comm.*

P. 146. v. 2. *Lenati & Rutilio.*) *Rupilio*, caſtigat Lambinus.

Ibid. verſu 17. *perfecta quidem ſapientia ſumus. ſi nihil habeat, &c.*) Corrigit Canterus, *perfecta quidem ſapientia ſi ſimus, nihil habeat res vitii, &c.*

Pag. 147. verſu 18. *in magna re aliqua in rep. peccantib.*) Langius, *in magnam aliquam remp. peccantib.* quod & in pleriſq; veterib. libris reperiri ait, & probat Lambinus. Antiquus Fuluianus habet, *vt ab amicis in rep. peccantib. non diſcedant.*

Pagina 149. verſ. 22. *non eſt enim inhumana virtus, neque ſuperba.*] Addunt Langius, Lambinus, Aldus filius ex veteribus libris, *neque immunis*, id eſt, neq; improba: *non eſt enim inhumana virtus, neq; immunis, neq; ſuperba.*

Ibidem verſ. 38. *diuitiis affluentes.*) Lambinus ex vetuſtis libris, qui, *deliciis*, magno conſenſu habent: partim autem, *diffluentes*, partim, *affluentes*, legit, *deliciis diffluentes.*

Pagina 151. verſu 15. *in amicitia congeratur.*] Lambinus ex duobus antiquiſſimis, longeque vt ait optimis libris legi vult, *in amicitiam congr.* ego hoc genus ἀρχαϊκὰ, quoties occurrunt, non modo non mutanda, ſed etiam ſtudioſè retinenda cenſeo.

Ibi.verſ.25. *ita amare oportere, vt aliquando eſſet oſurus.*] Ariſt, Rhet. 2. οὐ δεῖ, ὥσπερ φασὶ, φιλεῖν ὡς μισήσοντας, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντας.

Pagina 152.verſ.10. *in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama.*] Lambinus, *aut caput agatur, aut fama*, &c. hoc eſt, in quibus amicorum caput aut fama in diſcrimen adducantur: non, in quibus de capite aut de fama eorum conſultetur, aut ſermo habeatur. hoc enim vulgata lectio ſonat.

Ibid.verſ.23. *ſuſtinere, vt curſum, ſic impetum beneuolentiæ.*] Videtur legendum Vrſino ex auctoritate libri manuſcripti, *ſuſtinere, vt curſum nauis, ſic imp. beneuol.*

Ibid.verſ.23. *quo vtamur quaſi aquis tentatis.*] Alii libri veteres habent, *equis tentatis*, quam lectionem poſtea vt rectam amplexus eſt Lambinus, cùm vulgatam illam magis olim probaſſet. Sic illi itaque legendum videtur: *quo vtamur, quaſi equis tentatis: ſic in amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum*: vt periclitari mores amicorum, & tentare equos inter ſe comparentur.

Pag.154.verſ.14. *per ſe eſſe poſſe.*] Fuluianus, *per ſe poſſe eſſeq; ampliores.*

Pag.155.verſ.37. *ſunt remiſſione vſus eleuandæ.*] *eluendæ*, Langii & Lambini veteres, ſicq; vterque edidit. malit tamen Lambinus, *diluendæ*, id eſt, diſſoluendæ. qui & illud admonet, in nonnullis ſuis pro, *remiſſione vſus*, legi, *remiſſiore vſu.*

Pag. 156. v. 13. *ne qua amicorum diſſidia fiant.*) *diſcidia*, Lambinus ex veteribus omnibus, à diſcindo.

Pag.157.verſ.4. *& alterum acquirit.*) *inquirit*, ex manuſcripto, vel potius, *anquirit*, legendum videtur Vrſino.

Pag.159.verſ.32. *Quamuis enim multis nominibus.*] Mauult Vrſinus, quod eſt in manuſcripto, *quàm multis enim nominibus.*

Pag.160.verſu 6. *Omnia aſſentari.*] *aſſentiri*, emendat Lambinus, ratione & veritate ita legendum eſſe peruincentibus.

Pag. 16[illegible]. verſ. 11. *P. Rutilii, & A. Virginii.*] Monet Vrſinus veterem librum habere, *P. Rutilii Virginiani*, vt ſit Virginius adoptatus à P. Rutilio.

IN PARADOXA.

Pag. 163. verſu 24. *oratoriis ornamentis adhibitis.*] Lambinus vocem, *nullis*, quam librariorum incuria periiſſe exiſtimat, reuocandam cenſet, legendumq́; *nullis oratoriis ornam.* &c.

Pagina 164. verſ. 10. *in apertum vt referas.*) *in acceptum*, legit Lambinus, id eſt, in codicem accepti.

Pag. 165. verſ. 8. *cùm ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur.*] Magis probat Lambinus, *expoſitione*, quod in vno veterum codice reperit. quanquam neutrum in Langiano & Memmiano reperiatur, quo magis vtrumque ſuſpectum habet. pro, *lentius*, quidam, *latius*, legi volunt, eodem referente.

Ibidem verſu 22. *quàm filicatas aliorum pateras.*] Veterum editionum partim, *delicatas*, partim, *Deliacas*, partim, vt editum eſt, *filicatas*, habent: pro, *aliorum*, habent, *iſtorum*. *Deliacas*, legit Bayfius, & cum eo Adr. Iunius: *filicatas*, Camerarius, & plerique omnes. filicatæ pateræ, cælata filice aſperæ.

Ibid. verſ. 21. *fictileis vrnulas.*] Nonnulli Lambiniani manuſcripti, *fictileis hirnulas*. hirnulam, ſeu, irnulam, vaſis genus, cuius vſus in ſacris, facit Feſtus.

Pag. 166. verſu 21. *gloria ſeſe, & prædicatione effert?*] Vulgati alii, *gloriatione ſeſe & prædicatione extollit?* Antiquus Vrſini habet, *gloriando ſe etiam prædicatione effert.*

Pag. 167. verſu 36. *Nec enim peccata rerum euentu.*] Pendent hæc ab inſcriptione, ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα. quod cùm non ſatis animaduerteret, deſiderari aliquid exiſtimauit, qui hęc illis à ſe addita præſcripſit: *Parua, inquis, res eſt: atqui magna culpa. nec enim pecc.* &c. quæ vt neceſſaria nonnullis abrupto principio offenſis retinenda videntur: atque ita Lambinus edidit. ſed quod diximus, verius puto.

Ibid. verſu 35. ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα.] Addit Langius, καὶ τὰ ὀρθώματα: Lambinus, καὶ τὰ κατορθώματα.

Pag. 169. verſ. 36. *rebus addicam neceſſariis.*] Langius, *ſed dementem & inſanum addicam neceſſariis*, id eſt, mittam ad agnatos. non probat Lambinus. quin potius ita legendum cenſet, *inſanum eſſe rationibus euincam*, ſeu, *adduincam* ſeu, *vincam neceſſariis*. Confirmat eius emendationem Fuluianus, in quo

ſcriptum eſt, *aduincam*, pro quo, amico cuidam ſuo placuiſſe refert, vt legatur, *conuincam*. adiuuat & quod ipſe affert Lambinus ex Paradoxo, eo quod proximè ſequitur, extremo, *cùm eum, ne liberum quidem eſſe, ratio & veritas ipſa conuincat.*

Pag. 171. verſu 34. *Quid eſt igitur libertas? poteſtas viuendi, vt velis.*] Probat Vrſinus quod in antiquo ſuo legitur, *Quid eſt igitur libertas, niſi pot. viu. vt velis.*

Pag. 172. verſ. 8. *illud tamen breui conficiendum eſt.*) Langius, *illud tamen breui confitendum eſt.* quam lectionem Memmianis aliquot confirmat Lambinus. in aliis etiam codicibus ad hunc modum ſcriptum eſſe admonet, *illud tamen breue, & confitendum eſt.* quod probat.

Ibid. verſ. 23. *ſed tamen ſerui atrienſes ac topiarii.*) Huius loci deprauatiſſimi, etiam in veteribus libris, quorum alii habent, *atrienſes actu pari ſtultitiæ ſuæ*: alii, *auctui pari ſtult.* &c. alii, *atrienſes acto pari* &c. hæc eſſe videtur ſententia Lambino, hiſq; verbis exprimi poſſe: *Atque vt in magna familia ſunt alii honeſtiores ac lautiores, vt ſibi videntur, ſerui: ſed tamen ſerui, vt atrienſes: ſic ſtulti omnes, vt tu, pares inter ſe ſtultitia ſunt: ſed tamen inſignior eorum ſtultitia eſt, quos ſigna* &c. vel his: *Atque vt in magna familia ſunt alii lautiores, vt ſibi videntur, ſerui: ſed tamen ſerui, vt medici, anagnoſtæ, atrienſes: alii inferiore loco, vt mediaſtini: ita copioſiores illi quidem & abundantiores, ſed pari ſtultitia ſunt, quos* &c.

Pag. 175. verſ. 34. *Actaonis tabula.*] Emendabat olim Lambinus, *Aetionis*: poſtea mutata ſententia maluit, *Echionis*, cuius Echionis pictoris meminit Cicero in Bruto, & Plinius lib 35. cap. 10.

Pag. 173. verſ 15. *loquitur ad voluntatem,*) Alii, *ad voluptatem* χαριστογλωσσεῖ.

Pag. 173. verſ. 17. *aſſidet, miratur.*] Langius & Lambinus, *munerat*, pro, *miratur*. alii, *numerat*.

Ibidem verſu 28. *iudex vero.*] Iis propemodum aſſentitur Lambinus, qui, *index*, legendum cenſent.

Pag. 175. verſu 8. *accuſatorum atque iudicum.*) *atque indicum*, omnino hîc legendum videtur Lambino.

Ibid. verſ. 10. *interciſas pecuniarum.*] Sic veteres etiam libri, vel, *interciſſas*. Manutius, *interceſſiones*, legendum primus ſibi

videri

videri dixit, ſi Aldum filium audimus: quam illius coniecturam alii ſecuti ſunt, & in ordinem receperunt. Interceſſiones autem pecuniarum dicuntur eæ, quibus nos pro aliquo ſoluturos ſpondemus. *interceſſus*, propius accedens ad veterem ſcripturam mauult Lambinus.

Pag.176. verſ.2. *& ſola marmorea facienti.*] Verbum, *facienti*, negat reperiri in antiquo libro Vrſinus, idq; è gloſſemate natum exiſtimat.

FINIS.

